

«ПРАВО. ЛЮДИНА. ДОВКІЛЛЯ» | «LAW. HUMAN. ENVIRONMENT»

Науково-практичний журнал. Vol. 10, No 4, 2019
ISSN 2663-967X (Print) ISSN 2663-1369 (Online)

Засновник:

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Редакційна колегія

(спеціальність 081 «Право»)

В. М. Єрмоленко, доктор юридичних наук, професор (головний редактор);

В. В. Ладиченко, доктор юридичних наук, професор (заступник головного редактора);

В. І. Мельник, кандидат сільсько-господарських наук (відповідальний секретар);

М. А. Дейнега, кандидат юридичних наук, доцент (заступник відповідального секретаря);

О. М. Батигіна, кандидат юридичних наук, доцент;

О. В. Гафурова, доктор юридичних наук, професор;

Є. А. Гетьман, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

І. В. Гиренко, доктор юридичних наук, доцент;

Л. О. Головкин, кандидат юридичних наук, доцент;

Т. О. Губанова, доктор юридичних наук, доцент;

Ю. І. Пивовар, доктор філософії у галузі права, доцент;

О. Ю. Піддубний, доктор юридичних наук, доцент;

І. М. Сопілко, доктор юридичних наук, професор;

О. Я. Трагнюк, кандидат юридичних наук, доцент;

О. С. Яра, кандидат юридичних наук, доцент;

В. С. Єлісєєв, доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація);

Іржі Зіха, кандидат юридичних наук (Чеська Республіка);

Антоніо Колаведжіо, доктор філософії у галузі державного економічного права, професор (Італійська Республіка);

Т. І. Макарова, доктор юридичних наук, професор (Республіка Білорусь);

І. С. Шахрай, кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь);

Н. А. Шингель, кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь).

Адреса редакції:

03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15.
Тел./факс: +380 44 527 87 20
e-mail: nti_dep@nubip.edu.ua

Рекомендовано до друку

Вченою радою Національного університету біоресурсів і природокористування України

Протокол № 3 від 23.10.2019 р.

Свідомості про державну реєстрацію КВ №23843-13683ПП від 03.04.2019

Науковий редактор – О.В. Гафурова, доктор юридичних наук, професор

Підписано до друку 27.12.2019 р. Формат 70х100/16. Друк офсетний.

Папір офсетний. Ум. друк. арк. 15,5. №191286

Віддруковано у редакційно-видавничому відділі НУБіП України
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041
тел.: 527-81-55

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Качур В.О. ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТИВНА ЧАСТИНА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ.....	6
Протосавіцька Л.С. МІСЦЕ ТА РОЛЬ ДЕРЖАВИ І ПРАВА У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ С. ДНІСТРЯНСЬКОГО	13

АГРАРНЕ ПРАВО

Гафурова О.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОСЛУГ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ)	20
Гафурова О.В., Марченко С.І. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЄС.....	29
Новак Т.С. ОКРЕМІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН	36
Новак Т.С., Михайленко Т.В. ГАЛУЗЕВІ НОРМАТИВНІ АКТИ З ОХОРОНИ ПРАЦІ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ: НОВЕЛИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	46

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

Кулинич О.П. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ В УКРАЇНІ.....	54
--	----

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Дейнега М.А. ВИКОРИСТАННЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НОРМ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	62
Попова О.В. ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРИЗНОМАНІТТЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ПРИРОДНИХ ЕКОСИСТЕМ НА ТЕРИТОРІЇ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	72

МІСТОБУДІВНЕ ПРАВО

Єрмоленко В.М. МІСТОБУДІВНЕ ПРАВО В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ.....	85
Єрмоленко В.М., Єрмоленко І.М. НЕТРАДИЦІЙНІ ФОРМАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА МІСТОБУДІВНОГО ПРАВА.....	95

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Горіславська І.В. ДО ПИТАННЯ ДЕЛІКТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ ПАЦІЄНТІВ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ.....	106
Пушкар М.В. ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	115

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Улюгіна О.А. ТЕНДЕНЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ З ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ І ДО СЬОГОДЕННЯ	121
Ковальова С.С. АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ДІЄВИЙ МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЛЕМІННОЇ СПРАВИ У ТВАРИННИЦТВІ	130
Кідалова Н.О. ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗА СТРАТЕГІЧНИМИ ОБ'ЄКТАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ	137
Піляй А.М. СТАН РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНОЇ ДЕРЖАВИ В КРАЇНАХ ЄС У РОЗРІЗІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ ТА УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС	143

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Гбур Л.В. ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ СКАСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ СТАТТІ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ (СТ. 368-2 КК УКРАЇНИ)	152
Chesak V. GUARANTEES AND LEGAL RESPONSIBILITIES AS THE MAIN STRUCTURAL ELEMENTS OF JURY STATUS IN UKRAINE.....	161

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Шульга Є.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ	167
Кідалов С.О. СТАН АДАПТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО НОРМ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ.....	174
Zicha J., Golovko L. LEGISLATION OF THE EUROPEAN UNION RELATED TO MUNICIPAL WASTE AND ITS REFLECTION IN THE ASSOCIATION AGREEMENT WITH UKRAINE	180

РЕЦЕНЗІЇ

Качур В.О. ДЕРЖАВНО-ПРАВОВА ІСТОРІЯ ФОРМУЄ ЮРИСТА-ФАХІВЦЯ....	187
--	-----

CONTENT

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW. HISTORY OF LAW AND STATE

Kachur V.O. LEGAL POSITION AS A SUBJECTIVE PART OF LEGAL CULTURE: TO A PROPOUNDING QUESTION.....	6
Protosavitska L.S. THE PLACE AND ROLE OF THE STATE AND RIGHTS IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF S. DNISTRYANSKY.....	13

AGRARIAN LAW

Hafurova O.V. LEGAL REGULATION OF RURAL GREEN TOURISM SERVICES (ON EXAMPLE OF PRIVATE PEASANT FARMS).....	20
Hafurova O.V., Marchenko S.I. LEGAL REGULATION OF STATE SUPPORT OF ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTION ACCORDING TO LEGISLATION OF UKRAINE AND THE EU.....	29
Novak T.S. CERTAIN ASPECTS OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF AGRICULTURAL-LABOUR RELATIONS	36
Novak T.S., Mykhailenko T.V. INDUSTRIAL LABOR PROTECTION REGULATIONS IN AGRICULTURE: LEGISLATIVE INNOVATION.....	46

LAND LAW

Kulynych O.P. THE CONCEPT AND CONTENT OF THE LEGAL REGIME OF INDUSTRIAL PARKS IN UKRAINE	54
--	----

ECOLOGICAL LAW

Deineha M.A. THE USE AND CONSERVATION OF WATER RESOURCES IN UKRAINE: CURRENT STATE OF IMPLEMENTATION OF EUROPEAN UNION LAW	62
Popova O.V. CONSERVATION OF BIODIVERSITY AND RESTORATION OF NATURAL ECOSYSTEMS IN THE TERRITORY OF KHERSON REGION: LEGAL PROBLEMS AND WAYS OF THEIR SOLUTION.....	72

TOWN PLANNING LAW

Yermolenko V.M. CITY LAW IN THE LAW OF UKRAINE.....	85
Yermolenko V.M., Yermolenko I.M. NON-TRADITIONAL FORMAL SOURCES OF CIVIL ENGINEERING LAW.....	95

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS

Horislavska I.V. TO THE ISSUE OF TORT LIABILITY OF MEDICAL STAFF IN THE PATIENT SAFETY SYSTEM IN UKRAINE AND THE WORLD	106
Pushkar M.V. ELECTRONIC EVIDENCE IS ONE WAY OF PROVING CIVIL LITIGATION.....	115

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

Uliutina O.A. TRENDS OF THE REFORM OF THE SYSTEM OF THE COURT OF UKRAINE FROM THE TIME OF INDEPENDENCE AND TO THE PRESENTATION.....	121
Kovalyeva S.S. ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY AS AN EFFECTIVE MECHANISM OF LEGAL REGULATION IN BREEDING AFFAIRS IN ANIMAL HUSBANDRY	130
Kidalova N.O. FORMING A CONCEPTUAL PUBLIC CONTROL APPROACH ON STATE PROPERTY STRATEGIC OBJECTS.....	137
Piliat A.M. CONDITION OF DEVELOPMENT OF THE PUBLIC-SERVICE STATE IN THE COUNTRIES OF THE EU IN THE CONTEXT OF ADMINISTRATIVE REFORM OF UKRAINE AND THE ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN UKRAINE AND THE EU	143

CRIMINAL LAW AND CRIMINAL PROCESS

Hbur L.V. ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF DISCLAIMER BY THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE OF ARTICLE ON CRIMINAL LIABILITY FOR ILLEGAL ENGAGEMENT (ART. 368-2)	152
Chesak V. GUARANTEES AND LEGAL RESPONSIBILITIES AS THE MAIN STRUCTURAL ELEMENTS OF JURY STATUS IN UKRAINE..	161

INTERNATIONAL LAW

Shulga Ie.V. FEATURES OF THE LEGAL PROVIDING FOR ENERGY SECURITY OF EU	167
Kidalov S.O. STATE OF ADAPTATION OF NATIONAL LEGISLATION TO EUROPEAN UNION LAW IN THE FIELD OF WASTE MANAGEMENT	174
Zicha J., Golovko L. LEGISLATION OF THE EUROPEAN UNION RELATED TO MUNICIPAL WASTE AND ITS REFLECTION IN THE ASSOCIATION AGREEMENT WITH UKRAINE	180

REVIEWS

Kachur V.O. STATE LEGAL HISTORY FORMS A SPECIALIST LAWYER.....	187
---	-----

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

УДК 340:316.72

<https://doi.org/10.31548/law2019.04.001>

ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТИВНА ЧАСТИНА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

В.О. КАЧУР, кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: kachur_v@nubip.edu.ua

Анотація. У статті окреслено роль правової культури у подоланні внутрішніх та зовнішніх загроз сталому державно-правовому розвитку України. Зосереджено увагу на необхідності активізувати науково-правові дослідження у напрямі розробки єдиної загальної культурно-правової політики держави, зокрема через теоретико-правове дослідження правової позиції як суб'єктивної частини правової культури.

За результатами дослідження встановлено, що в національній юридичній науці відсутні комплексні теоретико-правові дослідження поняття «правова позиція». При характеристиці правової культури її краще показувати через родові поняття «життєва позиція». Здійснено аналіз таких понять, як життя, позиція, цінність, оцінка, ціннісні установки, ціннісні орієнтації, світогляд, досвід, реальність. Сформульовано поняття життєвої позиції та правової позиції.

Ключові слова: життя, позиція, цінність, оцінка, ціннісні установки, ціннісні орієнтації, світогляд, досвід, реальність, життєва позиція, правова позиція, правова культура

Актуальність.

Активізація науково-правових досліджень у напрямі розробки єдиної загальної культурно-правової політики держави є вкрай необхідною, оскільки дозволить подолати внутрішні та зовнішні загрози її сталому державно-правовому розвитку. Тому особливої актуальності набуває тео-

ретико-правовий аналіз не лише загального поняття правової культури, а й її структурних частин, зокрема правової позиції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Огляд вітчизняної наукової літератури останніх десятиріч пока-

зав, що поняття «правова позиція» вживається зазвичай 1) як результат інтерпретаційної діяльності суду у процесі вирішення конкретної справи (І.М. Шевчук, О.В. Капліна, О.В. Кравчук та ін.), 2) як засоби (прийоми) юридичної техніки (Д.О. Бочаров) та 3) як позиції суб'єктів у кримінальній або цивільній справі (С.С. Колобашкін, О.П. Куликов, В.В. Вапнярчук).

«Велика українська юридична енциклопедія», визначаючи правову позицію як «результат інтерпретаційної діяльності суду у процесі вирішення конкретної справи, його висновки та роз'яснення конкретної правозастосовної ситуації, що міститься у мотивувальній частині судового рішення як елемент судової аргументації», водночас вказує, що вона «у різних правових дисциплінах... має неоднакове розуміння» (Шевчук, 2017: 492).

В.В. Вапнярчук також констатує, що «термін «правова позиція» ввійшов у правовий обіг, але його офіційне тлумачення в законодавстві чи довідкових виданнях відсутнє» і, «враховуючи наведене вище розуміння терміна «позиція», а також висловлені в юридичній літературі думки щодо «правової позиції», не вдаючись до їх критичного аналізу», пропонує визначення цієї правової категорії в загальнотеоретичному аспекті: «правова позиція – це система поглядів, суджень, що виражають ставлення суб'єкта до правових явищ і процесів» (Вапнярчук, 2012: 220). З таким формулюванням важко погодитися, оскільки поза увагою залишилася природа таких поглядів і суджень, а також місце і роль правових позицій у житті суб'єкта.

У попередніх розвідках нами було встановлено, що у структурі правової

культури як способу організації та розвитку правової життєдіяльності учасників суспільного життя можна виокремити три частини – об'єктивну, суб'єктивну та нормативну (Качур, 2019). Правова позиція становить суб'єктивну частину правової культури. Для глибшого розуміння сутності правової позиції пропонуємо її розглянути через родове поняття «життєва позиція».

Метою статті є розглянути поняття «життєва позиція» і на основі цього дати визначення правової позиції як суб'єктивної частини правової культури.

Результати.

Категорія «життєва позиція» отримала свій філософський статус у другій половині ХХ ст. До цього вона розглядалася як складова таких понять, як «самовизначення», «соціальна орієнтація», «соціальна роль», «спосіб життя» та ін. Тому для повного з'ясування сутності поняття «життєва позиція» спробуємо дати означення двох слів, з яких вона складається – «життєва» та «позиція».

Слово «життєва» є похідним від терміну «життя». До вивчення категорії «життя» звертаються не лише філософи, а й представники як природничих, так і соціальних наук. Не стоїть остеронь цього і юридична наука. З останніх наукових розвідок є наукова стаття Я. Кузьменко «Життя» як філософська та правова категорія», в якій автор визначила життя у правовому значенні як найвище нематеріальне благо, яке виникає з моменту відділення життєздатної дитини від організму матері під час фізіологічних пологів і яке триває протягом усього часу функціонування головного мозку

(Кузьменко, 2014). Але таке визначення більше підходить для дослідження категорії життя як одного і з прав людини – права на життя, аніж для розуміння категорій «життєва позиція» чи «правова позиція». Адже щоб повністю зрозуміти життя сучасної людини, необхідно враховувати такі його характеристики, як стиль життя, спосіб життя, зміст життя, життєві цілі, життєві завдання, життєва перспектива, життєві стратегії, життєві ролі, життєвий сценарій, план життя, життєвий вибір тощо. Тому під життям ми розуміємо тотальне переживання людиною свого буття.

Щодо слова «позиція», то вона є системою ціннісних орієнтацій та установок людини, які відображають її ставлення до когось або чогось. Позиція людини включає в себе такі компоненти: 1) інтелектуальний – знання про об'єкт такого ставлення; 2) емоційний – психологічні переживання суб'єкта щодо об'єкта ставлення; 3) поведінковий – реалізує спосіб активності до об'єкта ставлення.

Усі ці компоненти закріплюються під час здійснення суспільної практики і відображаються у таких рисах характеру людини: 1) комунікативні – ставлення людини до іншої людини, когось; 2) суб'єктно-діяльнісні – ставлення до предметного світу, чогось; 3) рефлексивні – ставлення людини до самої себе, «Я» (Тавровецька, 2016).

Ставлення людини до когось або чогось напряму залежить від того, які ціннісні орієнтації та ціннісні установки лежать в його основі. Визначальною категорією тут виступає філософська категорія «цінність», під якою розуміють явище об'єктивного світу (матеріальне чи духовне), яке має значення для суб'єкта при здійсненні ним життєвого вибору.

Цінності охоплюють потреби, інтереси та емоційні переживання суб'єкта. Наприклад, нестача чогось породжує потребу (необхідність у кому- чи чому-небудь, що вимагає задоволення), потреби – інтерес (прагнення особи задовольнити свої потреби), а останні – емоційні переживання, які викликають почуття значимості когось чи чого-небудь для суб'єкта поцінування. Саме цінності дозволяють перетворити прості емоції у стійкі почуття та часто виконують роль підстави для вибору цілей і засобів при здійсненні певної діяльності.

Процес і процедуру надання певним явищам цінності (поцінування або заперечення), називають оцінкою. Зазначимо, що оцінка є лише емоційним компонентом цінності, при якій ми лише фіксуємо належне, стверджуємо наші інтереси та з'ясовуємо, чи це відповідає нашим потребам. Іншим, не менш важливим, компонентом цінності виступають наші знання, за допомогою яких ми лише фіксуємо суще та усвідомлюємо предметне вираження світу, абстрагуючись від власної зацікавленості. Тому будь-яка цінність включає в себе знання про явище та його оцінку.

Усвідомлення суб'єктом своєї оцінки об'єкта й готовності діяти щодо нього відповідно до наявної системи цінностей отримало назву ціннісної установки. Для установки характерно те, що вона є: 1) конкретно предметною, тобто спрямованою на визначений об'єкт, причому в даній конкретній ситуації; 2) безпосередньо переходить в активну діяльність, що означає наявність безпосередньої готовності діяти відповідно до оцінки та ситуації задоволення (Кутирьова, 2009: 105). Установка на відповідні дії виробляється в людини в процесі

навчання, виховання й спілкування, а її виникнення залежить від актуальної для особи діючої потреби й об'єктивної ситуації, в якій ця потреба може бути задоволена (Прядко, 2004).

Сукупність стійких та фіксованих ціннісних установок суб'єкта до оточуючого його світу та до самого себе, закріплених його життєвим досвідом та сукупністю його переживань, складають ціннісну орієнтацію. На відміну від ціннісної установки, як влучно зауважує В.І. Кутирьова, орієнтація лише відображає загальні прагнення суб'єкта, спрямовані на ті чи інші види соціальних цінностей та свідчить про ставлення індивіда до того чи іншого явища як значущого, але не обов'язково реалізується в діяльності безпосередньо (Кутирьова, 2009: 105).

Крім того, прояв життєвої позиції напряму залежить від світогляду людини. За допомогою світогляду людини через систему її ставлень до більш загальних та значущих цінностей усвідомлює своє місце та свою роль у цьому світі. Під світом, який виступає об'єктом світогляду, розуміють конкретне буття (матеріальне та соціальне середовище), де людина самовизначається як суб'єкт життєдіяльності.

Структурно світогляд розглядають у двох аспектах: гносеологічному і соціологічному. Найважливішими структурними елементами гносеологічної структури світогляду виступають: світобачення (картина світу), світовідчуття (досвід), світоспоглядання (діяльність) та світорозуміння (знання). Ці компоненти взаємопов'язані й утворюють певну інтегративну систему, певну цілісність знань людини про світ і саму себе, виокремлення своєї сутності у світі. Ядро світогляду в соціологічному аспекті становлять переконання,

що є сукупністю поглядів і уявлень (концепцій) окремої особистості, що ґрунтується на знаннях та соціальних інтересах і зумовлює її діяльнісно-вольову активність, вчинки, поведінку (Надольний, 2015: 51–52).

Світогляд людини має здатність до еволюціонування, що обумовлюється такими двома групами факторів, як природні (фізіологічні, географічні, вікові, стан здоров'я) та соціальні (історія, тип соціальності, рівень технологічного розвитку, ідеологія, рівень освіти, етнокультурні чинники, суб'єктивний внутрішній світ людини, індивідуальний «життєвий досвід», соціальна активність, особисті смаки та уподобання) в межах об'єктивно-суб'єктивних координат. Еволюція світогляду людини, яка відбувається паралельно зі змінами у суспільстві, веде до якісного оновлення усіх його складових (Буканова, 2009: 127).

Серед структурних елементів хочемо окремо виділити досвід, який, на нашу думку, має неабияке значення для формування життєвої позиції людини. Саме він відображає у свідомості людини знання про явища об'єктивного світу, а також вміння, навички і ціннісні установки, які вона набула у процесі життєдіяльності. Головними функціями досвіду є: 1) об'єднувати в одне ціле усі знання, емпіричні (чуттєві) дані, переживання, особливості зв'язків та відносин, що склалися у процесі взаємодії з природою чи іншими людьми та 2) на цій підставі створювати достатньо об'єктивний образ реальності для успішної дії назовні. Оскільки під реальністю розуміють певний зріз наших уявлень про відносини і зв'язки, що утворилися, існують чи можуть існувати у процесі життєдіяльності людей, їх взаємодії

з природою та іншими людьми, тому досвід включає уявлення про минуле (історію), теперішнє (дійсність) та майбутнє (прогноз).

Таким чином, життєва позиція є стійкою, внутрішньо усвідомленою готовністю людини до певних дій, що ґрунтується на її ціннісних установках і світогляді та відображає її ставлення до інших людей, їх утворень та суспільства загалом.

Оскільки правова позиція є проявом життєвої позиції особи, пропонуємо визначати правову позицію як стійку внутрішньо усвідомлену готовність людини до правової поведінки, що ґрунтується на її ціннісно-правових установках і правовому світогляді та відображає її ставлення до правової дійсності.

Висновки і перспективи.

Огляд вітчизняної наукової літератури останніх десятиріч показав відсутність в національній юридичній науці комплексних теоретико-правових досліджень поняття «правова позиція».

Характеризуючи правову позицію як частину правової культури, ми повинні пам'ятати про те, що вона є похідною від родового поняття «життєва позиція». Розглянувши значення її складових слів «життя» і «позиція», ми прийшли висновку, що для повноти розуміння життєвої позиції необхідно враховувати такі характеристики, які перебувають у тісному взаємозв'язку, а саме: 1) ті, що стосуються життя сучасної людини (стиль життя, спосіб життя, зміст життя, життєві цілі, життєві завдання, життєва перспектива, життєві стратегії, життєві ролі, життєвий сценарій, план життя, життєвий вибір); 2) ті, що стосуються її позиції (цінність, оцін-

ка, ціннісні установки, ціннісні орієнтації, світогляд, досвід тощо). Це дозволило нам визначити життєву позицію як стійку, внутрішньо усвідомлену готовність людини до певних дій, що ґрунтується на її ціннісних установках і світогляді та відображає її ставлення до інших людей, їх утворень та суспільства загалом.

Оскільки правова позиція є проявом життєвої позиції особи, пропонуємо визначати правову позицію як стійку внутрішньо усвідомлену готовність людини до правової поведінки, що ґрунтується на її ціннісно-правових установках і правовому світогляді та відображає її ставлення до правової дійсності.

Проведене дослідження показало, що окремого вивчення потребують: 1) ознаки правової позиції як суб'єктивної частини правової культури, 2) такі поняття, як правові цінності, ціннісно-правові установки, ціннісно-правова орієнтація, правова поведінка, правова дійсність, 3) класифікація правових позицій тощо.

Список використаних джерел

1. Буканова О.В. Фактори формування світоглядних орієнтацій людини: український контекст. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2009. Вип. 37. С. 123–128.
2. Вапнярчук В. Суб'єктивна сторона кримінально-процесуального доказування. Вісник академії правових наук України. 2012. № 1. С. 217–223.
3. Качур В.О. До питання про структуру правової культури. Право. Людина. Довкілля. 2019. Том 10. № 2. С. 6–12.
4. Кузьменко Я.П. «Життя» як філософська та правова категорія. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2014. № 2. С. 16–20.

References

- Vol. 10, No 4, 2019 «ПРАВО. ЛЮДИНА. ДОВКІЛЛЯ» | «LAW. HUMAN. ENVIRONMENT» ISSN 2663-1350 | 11

V.O. Kachur (2019). Legal position as a subjective part of legal culture: to a propounding question. *Law.Human. Environment*, 10(4): 6-12.

<https://doi.org/10.31548/law2019.04.001>

Summary. The article outlines the role of legal culture in overcoming internal and external threats to sustainable state and legal development of Ukraine. Attention is focused on the need to intensify scientific and legal research in the direction of developing a common cultural and legal policy of the state, in particular through the theoretical and legal study of the legal position as an subjective part of legal culture.

According to the results of the study, it is established that in the national legal science there are no complex theoretical and legal studies of the concept of «legal position». When characterizing the legal culture, it is better to show it through the generic concept of «life position». The analysis of such concepts as life, position, value, evaluation, value attitudes, value orientations, worldview, experience, reality is carried out. The concept of life position and legal position is formulated.

Keywords: life, position, value, assessment, value attitudes, value orientations, worldview, experience, reality, life position, legal position, legal culture

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ДЕРЖАВИ І ПРАВА У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ С. ДНІСТРЯНСЬКОГО

Л.С. ПРОТОСАВІЦЬКА, кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: protosavitska@gmail.com

Анотація. У статті викладені політико-правові погляди вітчизняного юриста кінця XIX поч. XX ст. С. Дністрянського, проаналізована наукова спадщина вченого, досліджено історичні джерела; встановлено стан наукового дослідження теми, визначено сутність понять держава і право, конституція; проаналізовані основні права та свободи людини, проблема взаємин людини і влади в демократичному суспільстві; досліджений конституційно-правовий статус національних меншин в правовій державі.

Ключові слова: держава, право, конституція, нація, народ, права та свободи, національні меншини

Актуальність.

На сучасному етапі розвитку України здійснюється ґрунтовне реформування економічних, політичних, організаційних основ суспільного життя, що в свою чергу спонукає до переосмислення правових механізмів регулювання суспільного життя, викликаних необхідністю пошуку найбільш прийнятних варіантів розвитку держави, що розвивається на засадах верховенства права та справедливості. Досвід наших вітчизняних правників минулого може стати в нагоді при реалізації поставлених завдань. Політико-правова спадщина Станіслава Дністрянського займає вагомe місце в вітчизняній юридичній науці. Його погляди, ідеї, викладені в понад трьохсот наукових працях та статтях, і надалі залишають-

ся актуальними, оскільки присвячені збереженню національної самобутності, права людини і права нації, народу, ідеї державності як єдиного можливого варіанту розвитку української державності та утвердження демократії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідження та вивчення наукової спадщини С. Дністрянського розпочалося ще за його життя як вітчизняними так і закордонними вченими. Після проголошення незалежності України розпочалася нова хвиля дослідження творчої спадщини С. Дністрянського. Активно вивчали і продовжують вивчати наукові доробки С. Дністрянського такі науковці як Т. Андрусяк (Андрусяк, 2012), В. Бабкін (Бабкін), В. Возний (Возний, 1999), А. Коваль

(Коваль, 2005), К. Левицький (Левицький, 1935), М. Мельник (Мельник, 1923), О. Скакун (Скакун, 1987), В. Старосольський (Старосольський, 1998), П. Стецюк (Стецюк, 1999), І. Усенко (Усенко, 1996) та ін.

Мета статті полягає в дослідженні політико-правової спадщини С. Дністрянського; у теоретико-правовому аналізі і критичній оцінці піднятих вченим-правником проблем держави і права; визначенні його місця у вітчизняній українській політико-правовій думці.

Матеріали і методи дослідження.

У процесі роботи використовувався принцип історизму, що дозволяє розглянути становлення і розвиток поглядів С. Дністрянського в динаміці, у взаємозв'язку з іншими явищами і процесами (що допускає деяку рухливість хронологічних рамок дослідження). Інший важливий принцип дослідження – принцип об'єктивності, що передбачає максимально можливе абстрагування дослідника від своїх ідеологічних установок і особистих симпатій, залучення широкого комплексу дослідницької літератури і джерел.

Системний метод дав можливість провести комплексне дослідження політико-правових поглядів С. Дністрянського та одержати системне бачення доктрини вченого. Метод синтезу використовувався при поєднанні досліджених політико-правових ідей та поглядів С. Дністрянського, що були виокремлені в процесі аналізу всієї творчої спадщини мислителя.

Джерельна база дослідження. Дослідження даного питання стало можливим при комплексному і всебічному підході до вивчення широкої

різноманітності письмових джерел по темі дослідження, найважливішими з яких є твори С. Дністрянського: «Природні засади права» (Дністрянський, 1911), «Устрій Галицької держави. Проект основних законів» (Дністрянський, 1918), «Конституція Західноукраїнської Республіки. Проект» (Дністрянський «Конституція...», 1920), «Нові проекти української конституції» (Дністрянський «Нові проекти...», 1920), «Загальна наука права і політики» (Дністрянський «Загальна наука...», 1923), «Нова держава» (Дністрянський «Нова держава», 1923), «Загальна наука права і політики» (Дністрянський «Загальна наука...», 1923, т. 1), «Погляд на теорії права та держави» (Дністрянський «Погляд на теорії ...», 1925), «Боротьба народу за право» (Дністрянський «Боротьба народу...», 1925), «Старі й нові шляхи в науці приватного права» (Дністрянський, 1928). Всі ці роботи неодноразово перевидавалися за життя автора, і тексти деяких з них пройшли кілька авторських правок.

Результати.

Станіслав Дністрянський (1870–1935 рр.) видатна постать в українській правовій науці. Науковий доробок вченого становить понад 300 друкованих праць, які стосуються філософії права, правознавства, історії та теорії держави і права, конституційного, цивільного, міжнародного, сімейного, трудового права. Частина наукової праць вченого стосується питань походження права і системи джерел права. С. Дністрянським було сформовано власну концепцію держави і права, виклавши її в працях: «Природні засади права», «Погляди на основи теорії держави та права».

Згідно національно-державницької концепції С. Дністрянського кожна нація має право на самовизначення, автономію та державу незалежність в межах етнічної території. В ході висвітлення даної концепції вчений звернув увагу на суспільні зв'язки, які виникають з необхідності задоволення людьми власних потреб. Еволюцію соціальних зв'язків він виводить від простих утворень – родини, роду та племені до складних утворень таких як держава, народ. Соціальні зв'язки вчений поділив на два види: організаційні, носіями яких виступають класи, партії, товариства, церква та органічні, до яких входять згадані вище родина (сім'я), рід, плем'я, народ та держава.

Вчений стверджував, що лише після об'єднання з іншими індивідами індивід може стати соціальним індивідом, а підставами для виникнення соціальних зв'язків на думку С. Дністрянського, мають бути економічні причини, що спонукають індивідів до об'єднань та організації суспільного життя. Найвищим соціальним зв'язком, згідно даної теорії, виступає держава. Авторитет держави формується на основі морального авторитету норм прийнятих в окремих родинах, родах, племенах, станах, класах, громадах, товариствах, які набагато сильніше пов'язують людей ніж держава.

Держава новітньої доби за С. Дністрянським є правовою, незалежною, демократичною, конституційною державою. Вчений вказував, що провідне місце в державі займає конституція. Конституцію він розумів як основний закон держави, на якому має будуватися нормативно-правова система, тому Дністрянський запропонував логічну і чітку модель нормативно-правової системи май-

бутньої української держави. Конституційна держава одночасно виступає як національна держава. Національна держава це така держава, яка утворена народом (нацією) внаслідок реалізації свого невід'ємного, природного права на самовизначення в межах власної національної (етнографічної) території; як державу, у якій ця нація (народ) має всю повноту влади, має гарантовані законом най ширші права розвитку своєї культури, мови тощо (Поліковський).

Вчений стверджував, що в національній державі національні меншини мають такі самі права як і титульна нація. Вони наділяються найширшою національно-культурною автономією, користуються правом здійснення державної влади на всіх рівнях (Поліковський).

З моменту створення на державу покладається завдання – витворення правового ладу. Досліджуючи процес витворення держави Дністрянський приходить до висновку, що основи держави закладаються ще в часи родового ладу. Перша держава на наших теренах виникла в часи Київської Русі. З огляду на це вчений приходить до висновку, що Україна має історичні та правові підстави для національного самовизначення та утворення власної держави на своїх землях.

Академік С. Дністрянський поряд з державою досліджував право. Він вважав, що право у формі правового звичаю з'явилося задовго до виникнення держави. Воно існувало в соціальних зв'язках нижнього порядку (в родині, роді, племені тощо) і в подальшому розвиваючись набувало характерних рис права. Звичайне право виникло з правил поведінки того чи іншого людського об'єднання чи суспільного середовища, з часом перетворюючись в

у правові звичаї, які на думку вченого стануть основою позитивного права (Коваль, 2005).

Досліджуючи відмінності між правом і соціальними нормами Дністрянський зупиняє свій погляд на примусі, доводячи, що позитивне (державне) право забезпечується державним примусом, а соціальне – суспільним примусом. Чим більш розвинутою і правовою стає держава, тим більшу роль відіграє моральний примус в забезпеченні дотримання правових норм (Подковенко & Фігун).

Вчений поділяв право на публічне та природне відмічаючи подвійний характер єдиного права, яке може бути водночас як публічним так і приватним. Що стосується форм права, то С. Дністрянський виділяє – звичаєве право, право юристів та закони, де право юристів виступає посередником між звичаєвим правом та законами. Права та свободи людини вчений поділяв на чотири групи: «свободи натуральні» (група «вроджених» прав та свобод особи), «свободи фізичні» (особисті права і свободи), «свободи політичні» (політичні права і свободи) та «свободи економічні» (соціально-економічні права і свободи). В основу правового статусу людини вчений-правознавець поклав такі принципи, як принцип рівності, загальності, невідчужуваності прав людини тощо. Правам та свободам людини мислитель прагнув надати найвищого захисту та конституційних гарантій (Подковенко & Фігун).

Таким чином, зазначимо, що С. Дністрянський приділяв увагу різним аспектам правової науки та проблемам походження і сутності держави і права, створив власну концепцію держави і права. Його внесок у розвиток філософії права, історії держави і

права, конституційного, цивільного, міжнародного, сімейного і трудового права важко переоцінити.

Висновки і перспективи.

Отже, наукова спадщина С. Дністрянського заслуговує на ретельне вивчення і беззаперечне визнання, має бути у повному обсязі включена в науковий обіг (передусім, на рівні академічної юридичної науки та освіти). Її творче засвоєння покликане допомогти збагаченню і органічному розвитку українського конституційного права (як й ін. галузей) в руслі демократичної європейської традиції. Його проект Конституції ЗУНР 1920 р., який був розроблений спеціально для цієї новоствореної республіки, заслуговує на окрему високу фахову оцінку. Слід пам'ятати, що згаданий проект був підготовлений у надзвичайно складних політико – правових умовах і є фактично останнім з відомих на сьогодні, вагомим, науково опрацьованим проектом національної конституції драматичної доби УНР – ЗУНР. Цей проект підсумував, так би мовити, національні змагання на «конституційно – правовому полі, продемонструвавши високу ступінь політико-правової зрілості української нації, її потенційну готовність до самостійного державно-організованого життя в умовах конституційної держави з високими якісними характеристиками – як суверенної, національної, правової, демократичної, соціальної» (Стецюк, 1999: 147–152).

Список використаних джерел

1. Андрусяк Т.Г. Періодизація української правової думки в Галичині (Австрійський пе-

- ріод). Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XVIII регіональної науково-практичної конференції (26–27 січня 2012 р.). Львів, 2012. С. 61–65.
2. Бабкін В.Д. Сучасна методологія досліджень історії держави і права України. Антологія української юридичної думки. В 10 т. Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Вид. Дім «Юридична книга». Т. 10. С. 103–115.
 3. Возний В. Шляхи до злагоди С. Дністрянського. Віче. 1999. № 5. С. 142–146.
 4. Коваль А.Ф. Погляди Станіслава Дністрянського на право та державу (загальнотеоретичні аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2005. 16 с.
 5. Левицький К. Доктор Станіслав Дністрянський (посмертний спомин). Життя і право. Львів, 1935. Р. VIII. Ч. 2. № 33.
 6. Мельник М. Новими шляхами (з приводу 25-літнього ювілею наукової діяльності професора д-ра Станіслава Дністрянського). Ювілейний збірник в честь професора доктора Станіслава Дністрянського піднесений ювілярові з приводу його 25-літнього Ювілею наукової діяльності професорами факультету права і суспільних наук Українського вільного Університету в Празі. Прага, 1923. С. 2.
 7. Скакун О.Ф. Политическая и правовая мысль на Украине (1861–1917). Харьков: Вища школа, 1987. С. 3.
 8. Старосольський В.Й. Теорія нації. Нью-Йорк; Київ, 1998. XL, 157 с.
 9. Стецюк. П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. Львів, 1999. 229 с.
 10. Усенко І.Б., Возний В.І. Наукова спадщина академік Станіслава Дністрянського. Тернопіль-95. Регіональний річник. Тернопіль, 1996. С. 342.
 11. Дністрянський С. Природні засади права 7 к.з.ц. Правничий вісник. Львів, 1911. Р. 2. І. 3. 4 С. 206.
 12. Дністрянський С. Устрій Галицької держави. Проект основних законів (1918). Стецюк. П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. Львів, 1999. С. 155–160.
 13. Дністрянський С. Конституція Західноукраїнської Республіки. Проект (1920). Стецюк. П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. Львів, 1999. С. 161–185.
 14. Дністрянський С. Нові проекти української конституції. Воля. Відень, 1920. Т. 6. Ч. 5. С. 232–237; Т. 6. Ч. 6. С. 301–309; Т. 6. Ч. 7–8. С. 342–348.
 15. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Прага, 1923. 400 с.
 16. Дністрянський С. Нова держава. Відень-Прага-Львів. 1923.
 17. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Прага. Український університет, 1923. Т. 1. 393 с.
 18. Дністрянський С. Погляд на теорії права та держави. Львів 1925, С. 1.
 19. Дністрянський С. Погляд на теорії права та держави. Ювілейний збірник Наукового товариства ім. Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття основання 1873–1923. Львів, 1925. С. 1–63.
 20. Дністрянський С. Боротьба народу за право. Діло. Львів, 1928. Ч. 10. С. 1.
 21. Поліковський М. Конституційно-правові ідеї академіка Станіслава Дністрянського. URL: http://lp.edu.ua/sites/default/files/attach/2018/9160/internet-konf._2013_vyp_2.pdf.
 22. Подковенко Т., Фігурн Н. Сутність права та держави у творчості С. Дністрянського. URL: http://www.lj.kherson.ua/2017/pravo01/part_1/12.pdf.

References

1. Andrusiak, T.H. (2012). Periodyzatsiia Ukrainskoi pravovoi dumky v Halychyni (Avstryiskyi period) [Periodization of Ukrainian Legal Thought in Galicia (Austrian Period)]. Problemy derzhavotvorennia i zakhystu prav liudyny v Ukraini. Lviv, 61–65 (in Ukrainian).
2. Babkin, V.D. Suchasna metodolohiia doslidzhen istorii derzhavy i prava Ukrainy [Mod-

- ern methodology of studies of the history of the state and law of Ukraine]. Antologhiia Ukrainkoi yurydychnoi dumky v 10 t. Redkol. Yu.S. Shemshuchenko ta in. Kyiv, 103–115 (in Ukrainian).
3. Voznyi, V. (1999). Shliakhy do zlahody S. Dnistrianskoho [Ways to the consent of S. Dnisterysky]. Viche, 5: 142–146 (in Ukrainian).
 4. Koval, A.F. (2005). Pohliady Stanislava Dnistrianskoho na pravo ta derzhavu (zahalnoteoretychni aspekty) [Stanislav Dnistriansky's views on law and state (general theoretical aspects)]. Lviv, 16 (in Ukrainian).
 5. Levytskyi, K. (1935). D-r Stanislav Dnistrianskyi (posmertnyi spomyn) [Dr. Stanislav Dnistriansky (posthumous memory)]. Zhyttia i pravo. Lviv, VIII, 2, 33 (in Ukrainian).
 6. Melnyk, M. (1923). Novymy shliakhamy (Z pryvodu 25-litnoho yuvileiu naukovo diialnosti profesora D-ra Stanislava Dnistrianskoho) [New Ways (On the Occasion of the 25th Anniversary of Professor Stanislav Dnistriansky's Scientific Activity)]. Yuvileinyi zbirnyk vchest profesora doktora Stanislava Dnistrianskoho. Praha, 2 (in Ukrainian).
 7. Skakun, O.F. (1987). Politycheskaia y pravo-vaia mysl na Ukrayne (1861–1917) [Political and legal thought in Ukraine (1861–1917)]. Kharkov, 3 (in Russian).
 8. Starosolskyi, V.Y. (1998). Teoriia natsii [Nation theory]. Niu-York, Kyiv, 157 (in Ukrainian).
 9. Stetsiuk, P. (1999). Stanislav Dnistrianskyi yak konstytutsionalist [Stanislav Dnistriansky as a constitutionalist]. Lviv, 229 (in Ukrainian).
 10. Usenko, I.B. (1996). Naukova spadshchyna akademika Stanislava Dnistrianskoho [Academic Heritage Academician Stanislav Dnistriansky]. Ternopil'ia-95. Rehionalnyi richnyk. Ternopil, 342 (in Ukrainian).
 11. Dnistrianskyi, S. (1911). Pryrodni zasady prava 7 k.z.ts. [Natural principles of law] Pravnychi visnyk. Lviv, 2, 4: 206 (in Ukrainian).
 12. Dnistrianskyi, S. (1918). Ustarii Halytskoi derzhavy. Proekt osnovnykh zakoniv [The structure of the Galician state. Draft Basic Laws]. Lviv: 155–160 (in Ukrainian).
 13. Dnistrianskyi, S. (1920). Konstytutsiia Zakhidnoukraiinskoi Respubliki. Proekt [Constitution of the Western Ukrainian Republic. Project]. Lviv, 161–185 (in Ukrainian).
 14. Dnistrianskyi, S. (1920). Novi proekty ukrainskoi konstytutsii [New drafts of the Ukrainian constitution]. Volia. Viden, 6. (5): 232–237; 6 (6): 301–309; 6 (7–8): 342–348 (in Ukrainian).
 15. Dnistrianskyi, S. (1923). Zahalna nauka prava i polityky [General science of law and politics]. Praha, 400 (in Ukrainian).
 16. Dnistrianskyi, S. (1923). Nova derzhava [The new state]. Viden-Praha-Lviv (in Ukrainian).
 17. Dnistrianskyi, S. (1923). Zahalna nauka prava i polityky [General science of law and politics]. Praha. Ukrainskyi universytet, 1, 393 (in Ukrainian).
 18. Dnistrianskyi, S. (1925). Pohliad na teorii prava ta derzhavy [A look at the theory of law and state]. Lviv, 1 (in Ukrainian).
 19. Dnistrianskyi, S. (1925). Pohliad na teorii prava ta derzhavy [A look at the theory of law and state]. Yuvileinyi zbirnyk naukovo-ho tovarystva im. Shevchenka u Lvovi v piatdesiatylyttia osnovannia 1873–1923. Lviv, 1–63 (in Ukrainian).
 20. Dnistrianskyi, S. (1928). Borotba narodu za pravo [The struggle of the people for the right]. Dilo. Lviv, 10, 1 (in Ukrainian).
 21. Polikovskiy, M. Konstytutsiino-pravovi idei akademika Stanislava Dnistrianskoho [Constitutional and Legal Ideas of Academician Stanislav Dnistriansky]. Available at: <http://lp.edu.ua> (in Ukrainian).
 22. Podkovenko, T., Fihun, N. Sutnist prava ta derzhavy u tvorchosti S. Dnistrianskoho [The essence of law and state in the works of S. Dnistriansky]. Available at: <http://www.lj.kherson.ua> (in Ukrainian).

L.S. Protosavitska (2019). The place and role of the state and rights in the scientific heritage of S. Dnistriansky. *Law.Human. Environment*, 10(4): 13-19.

<https://doi.org/10.31548/law2019.04.002>

Summary. The article outlines the political and legal views of a domestic lawyer of the late XIX century – XX century. S. Dnistrianskyi, the scientific heritage of the scientist is analyzed, historical sources are investigated; the state of scientific research of the topic is established, the essence of the concepts of state and law, the constitution is determined; analyzes the main human rights and freedoms, the problem of the relationship between man and power in a democratic society; investigated the constitutional legal status of national minorities in a state of law.

Keywords: state, law, constitution, nation, people, rights and freedoms, national minorities

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОСЛУГ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ)

О.В. ГАФУРОВА, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: gafurova.olena@gmail.com

Анотація. У статті проведено науково-теоретичний аналіз законодавства, яким регулюється порядок надання послуг у сфері сільського зеленого туризму особами, які ведуть особисте селянське господарство. Окрема увага приділяється аналізу правового регулювання послуг з тимчасового розміщення (проживання) та харчування туристів.

Зазначається, що з метою сприяння розвитку сільського зеленого туризму та залучення до здійснення такої діяльності власників особистих селянських господарств, на законодавчому рівні мають бути встановлені чіткі критерії для розмежування підприємницької і непідприємницької діяльності в цій сфері. Крім того, необхідно запровадити в органах місцевого самоврядування реєстрацію осіб, які надають послуги сільського зеленого туризму, що дозволить легалізувати вказаний вид діяльності.

Звертається увага, що між власниками засобів розміщення та туристами в письмовій формі укладається договір про надання послуг з тимчасового розміщення. Його можна вважати укладеним з моменту отримання підтвердження особи, яка надає послуги з розміщення (виконавця), про прийняття замовлення та вказівки можливого початку надання такого обслуговування з визначеного часу. Для упорядкування та спрощення такої діяльності, доцільно розробити примірну форму договорів про надання послуг у сфері сільського зеленого туризму.

Піднімається проблема правового регулювання реєстрації потужностей з виробництва та/або обігу харчових продуктів особами, які здійснюють харчування туристів. Автор доходить висновку, що норми Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» щодо реєстрації таких потужностей не розповсюджується на власників особистих селянських господарств.

Ключові слова: сільський зелений туризм, особисте селянське господарство, житловий будинок садибного типу, добровільна категоризація, надання послуг, харчові продукти, оператор ринку, тимчасове розміщення (проживання)

Актуальність.

Останнім часом в Україні досить активно розвивається сільський зелений туризм (далі – СЗТ). Але, як слушно зазначають І.М. Кульчий і А.М. Статівка, велика кількість загальних нормативно-правових актів, які не відображують специфіки зазначених відносин, зумовлюють лише їх фрагментарне правове регулювання, яке супроводжується відсутністю єдиного категоріального апарату та автоматичною заміною понять, що суперечать як вимогам законодавчої техніки, так і усталеному міжнародному досвіду (Кульчий & Статівка, 2018: 273). Відсутність належного правового регулювання відносин у вказаній сфері значно ускладнює надання послуг СЗТ особами, які ведуть особисті селянські господарства (далі – ОСГ). Міністерство аграрної політики та продовольства України (далі – Мінагрополітики) мало надати організаційно-методичну допомогу суб'єктам СЗТ щодо організації діяльності у цій сфері (п. 7 Плану заходів Мінагрополітики України щодо розвитку сільського зеленого туризму на період до 2015 року, затвердженого наказом Мінагрополітики № 24 від 18 січня 2013 р.). Але, вказані заходи так і не були здійсненні. Відповідно, особливої актуальності набуває дослідження порядку надання послуг ОСГ у сфері СЗТ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Теоретичною базою дослідження став науковий доробок таких вітчизняних фахівців у галузі аграрного,

земельного та екологічного права, як В.М. Єрмоленко, І.М. Кульчий, А.М. Статівка, О.М. Туєва та інших.

Мета цієї статті полягає у проведенні науково-теоретичного аналізу законодавства, яким регулюється порядок надання послуг у сфері СЗТ особами, які ведуть ОСГ. Окрема увага приділяється аналізу правового регулювання послуг з тимчасового розміщення (проживання) та харчування туристів.

Результати.

За українським законодавством здійснення діяльності у сфері СЗТ на базі майна ОСГ характеризується рядом особливих ознак, що переважно обумовлені правовим становищем такого господарства. Насамперед, слід зазначити, що ні Закон України від 15 травня 2003 р. «Про особисте селянське господарство» (ст. 1), ні Господарський кодекс України (далі – ГКУ) (ст. 55) не розглядають ОСГ як суб'єкта підприємницької діяльності. Відповідно, надання послуг у сфері СЗТ не вимагає його державної реєстрації у якості такого суб'єкту. На жаль, значною перешкодою на шляху поширення ідеї туризму в сільській місцевості є нерозуміння його принципової відмінності від комерційної туристичної діяльності в законодавчих, урядових та освітянських колах. СЗТ помилково розглядається як сфера туризму, тобто ототожнюється з високоприбутковим бізнесом на урбанізованих територіях з усіма наслідками, що звідси витікають (Собуцький, «Сільський зелений

туризм...»). Тому, на законодавчому рівні мають бути встановлені чіткі критерії для розмежування підприємницької і непідприємницької діяльності в цій сфері. Враховуючи зазначене, слід підтримати проект Закону України про внесення змін до Закону України «Про особисте селянське господарство» щодо розвитку сільського зеленого туризму (реєстр. № 2232-а), яким передбачається, що така діяльність має обмежуватися виключно: наданням послуг на базі належного на праві власності майна ОСГ; розміщенням туристів у житлових будинках садибного типу, в яких проживають самі господарі з кількістю місць для відпочиваючих не більше 10 («Про внесення змін ...», 2015). Аналогічний досвід у сфері регулювання зазначених правовідносин має Республіка Білорусь. У законодавстві країни закріплено, що діяльність фізичних осіб, які зокрема ведуть особисте підсобне господарство на земельних ділянках, що виділені з цієї метою, з надання послуг у сфері агроєкотуризму, не є підприємницькою (п. 1 Указу Президента Республіки Білорусь від 9 жовтня 2017 р. № 365 «Про розвиток агроєкотуризму») («О развитии агроэкотуризма», 2017). При цьому встановлюється, що загальна кількість кімнат у агроєкосадибі не може перевищувати 10 (п. 12).

Діяльність у сфері СЗТ передбачає можливість надання послуг з тимчасового розміщення (проживання), харчування туристів тощо (ч. 7 ст. 5 Закону України від 15 вересня 1995 р. «Про туризм»).

Розглянемо більш детально, яким чином здійснюється діяльність із надання послуг з тимчасового розміщення (проживання). Порядок її здійснення регулюється Постановою КМУ від 15 березня 2006 р. № 297. Цим

нормативним документом послуги з тимчасового розміщення визначаються як діяльність юридичної та фізичної особи з надання місця для ночівлі у засобі розміщення за плату, а також інша діяльність, пов'язана з тимчасовим розміщенням (проживанням), передбачена законом (п. 3). У свою чергу Законом України «Про туризм» до послуг, пов'язаних з тимчасовим розміщенням віднесено послуги з обслуговування жилого приміщення (номера), харчування (ресторанне обслуговування), збереження майна і багажу проживаючого, а також інші послуги, надані залежно від категорії готелю (ст. 22). Вказані послуги відпочиваючі можуть отримати, зокрема, в індивідуальних засобах розміщення, тобто житлі, в якому за плату або безоплатно надається обмежена кількість місць (менш як 30). У такому засобі одиниці розміщення (кімнати, житло) повинні бути відокремлені одна від одної (п. 2 Порядку). При цьому, фізичні особи – власники або орендарі індивідуальних засобів розміщення надають послуги з тимчасового розміщення (проживання) без державної реєстрації їх як суб'єктів підприємницької діяльності (п.7).

Відповідно, фізичні особи, які ведуть ОСГ, як правило, надають послуги в індивідуальних засобах розміщення. У якості останнього виступає сільський будинок – приватний будинок на території ОСГ, де можуть надавати послуги харчування або умови для самостійного готування їжі переважно із продуктів ОСГ (пп. 6.11 п. 6 ДСТУ 4527:2006 «Національний стандарт України. Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення») (далі – ДСТУ 4527:2006) («Національний стандарт України...», 2006). Однак, вказане по-

няття є загальним та не містить жодних вимог до такого типу будинків. Адже, житло, яке використовується для надання послуг з тимчасового розміщення, має відповідати: вимогам державних будівельних норм під час проектування та будування; вимогам безпеки технічної експлуатації будинків, споруд і устаткування, встановленим нормативними документами; вимогам, що гарантують особисту безпеку туристів і збереження їхнього майна.

Слід зазначити, що у законодавстві відсутній єдиний підхід до визначення житла, яке використовується для надання послуг з тимчасового розміщення. Цивільний кодекс України (далі – ЦКУ) (ст. 380), Податковий кодекс України (далі – ПКУ) та Закон України «Про особисте селянське господарство» (ст. 6) оперують поняттям «житловий (жилий) будинок». Крім того, ПКУ введено поняття «житловий будинок садибного типу», під яким розуміється житловий будинок, розташований на окремій земельній ділянці, який складається із житлових та допоміжних (нежитлових) приміщень (ст. 14). У ДБН В.2.2-15-2005 «Будинки і споруди. Житлові будинки. Основні положення», затверджених Наказом Держбуду України від 18 травня 2005 р. № 80, наводиться визначення «сільський садибний будинок» – односімейний житловий будинок загальною площею, як правило, до 250 м², розташований на земельній ділянці у сільській місцевості разом зі спорудами господарського призначення, садом і городом (Додаток Б ДБН В.2.2-15-2005 «Будинки і споруди. Житлові будинки. Основні положення»). Також законодавець застосовує поняття «індивідуальний

(садибний) житловий будинок» – будівля капітального типу, споруджена з дотриманням вимог, установлених законом, іншими нормативно-правовими актами, поверховість якої не повинна перевищувати чотирьох поверхів, призначена для постійного в ній проживання, яка складається із житлових та допоміжних (нежитлових) приміщень, і прибудова до неї (п. 2 Порядку проведення технічного обстеження і прийняття в експлуатацію індивідуальних (садибних) житлових будинків, садових, дачних будинків, господарських (присадибних) будівель і споруд, будівель і споруд сільськогосподарського призначення, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з незначними наслідками (СС1), збудовані на земельній ділянці відповідного цільового призначення без дозвільного документа на виконання будівельних робіт, затвердженого наказом Міністерства регіонбуду від 3 липня 2018 р. № 158. При цьому, слід звернути увагу, що Закон України від 17 жовтня 1990 р. «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» містить норму, згідно з якою розміри індивідуальних житлових і господарських споруд на селі не обмежуються (ст. 11). Враховуючи вищезазначене та з метою приведення ДСТУ 4527:2006 у відповідність із нормами ЦКУ (ст. 380), ПКУ (ст. 14) та Закону України «Про особисте селянське господарство» (ст. 6), вважаємо за необхідне викласти підпункт 6.11 вказаного документу в такий редакції: «6.11. Житловий будинок садибного типу – будівля капітального типу, споруджена з дотриманням вимог, установлених законом, іншими нормативно-правовими актами, роз-

ташована у сільській місцевості, призначена для постійного в ній проживання, яка складається із житлових та допоміжних (нежитлових) приміщень. Може використовуватися для надання послуг з тимчасового розміщення туристів та їх харчування (переважно із продуктів, що вирощені або вироблені у господарстві власника). Підпункт 6. 12 виключити».

Законодавством Республіки Білорусь встановлено обов'язок осіб, які надають послуги у сфері агроекотуризму, до початку їх здійснення, сплатити відповідний збір та направити письмове повідомлення (з зазначенням дати початку проведення такої діяльності) в районний виконавчий комітет за місцем знаходження агроєкосадиби (п. 7 Указу Президента Республіки Білорусь «Про розвиток агроекотуризму»). Запровадження подібного порядку реєстрації осіб, які надають послуги у сфері СЗТ (для власників ОСГ без сплати збору) дозволить легалізувати такий вид діяльності.

Діяльність у сфері СЗТ безпосередньо пов'язана із необхідністю забезпечення безпеки відпочиваючих та наданням їм якісних послуг. На жаль, вищезазначені послуги не підлягають обов'язковій сертифікації. На сьогоднішній день, згідно з Програмою добровільної категоризації «Українська гостинна садиба», ГО «Спілка сприяння розвитку сільсько-го зеленого туризму в Україні» здійснює добровільну категоризацію шляхом присвоєння засобам розміщення однієї з чотирьох категорій (від базової до третьої) («Оновлена Програма добровільної категоризації...»). Як слушно зазначає О.М. Туєва, жодних правових наслідків вона не має, адже законодавством не встановлена як обов'язкова умова цієї діяльності. Як

наслідок це не спонукає власників таких об'єктів брати участь у вказаних програмах (Туєва, 2017).

Обслуговування у сфері сільсько-го зеленого туризму здійснюється на підставі договору. Аналіз норм ЦКУ дозволив встановити, що між власниками засобів розміщення та туристами укладаються договір про надання послуг з тимчасового розміщення. Правове регулювання відносин в зазначеній сфері здійснюється на підставі ЦКУ (ст.ст. 901–907 «Послуги. Загальні положення»). Враховуючи, що правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, тобто 340 грн. (ст. 208 ЦКУ), мають вчинятися у письмовій формі, договори про надання послуг з тимчасового розміщення укладаються саме в такій формі. Причому, правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах, у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони, а також якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку (ст. 207). Такий договір можна вважати укладеним з моменту отримання підтвердження особи, яка надає послуги з розміщення (виконавця), про прийняття замовлення та вказівки можливого початку надання такого обслуговування з визначеного часу.

Взагалі, у науковій літературі звертається увага на необхідність укладення договору про надання послуг у сфері СЗТ. За цим договором сільськогосподарський товаровиробник (виконавець) зобов'язується надати туристу (замовнику) послуги, а турист зобов'язаний оплатити їх. На думку

О.М. Туєвої, договір повинен визначати перелік туристичних послуг, умови їх надання, вимоги до якості послуг, порядок розрахунків за отримані послуги, права та обов'язки сторін та їх відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору (Туєва, 2016). Слід звернути увагу, що у Республіці Білорусь постановою Ради Міністрів Республіки Білорусь від 29 червня 2006 р. № 818, затверджено форму Договору про надання суб'єктом агроекотуризму послуг агроекотуристам («Типовой договор на оказание услуг...», 2006). Нею, зокрема, встановлені права та обов'язки сторін, якість та обсяг послуг у цій сфері, вартість послуг і порядок розрахунків, відповідальність сторін. Такі договори мають зберігатися суб'єктами агроекотуризму не менш ніж три роки після проведення податковими органами перевірки дотримання податкового законодавства (п. 6 Указу Президента Республіки Білорусь «Про розвиток агроекотуризму»). Таким чином, вказані договори, враховуючи їх особливі структурні елементи (предмет, сторони, зміст тощо), необхідно віднести до аграрних нормативних договорів, які базуються на нормах аграрного законодавства (Аграрне право України, 2010: 68).

Як вже зазначалося вище, члени ОСГ мають право не тільки реалізо-

увати вироблену сільськогосподарську продукцію туристам, а й надавати послуги з їх харчування. При цьому вони зобов'язані дотримуватися чинних нормативів щодо якості та безпечності харчової продукції, санітарних, екологічних та інших вимог згідно із законодавством (зокрема ветеринарно-санітарних правил утримання птиці¹, подвірного забою тварин², ветеринарно-санітарних вимог до виробників сирого товарного молока³; державних санітарних норм до питної води, призначеної для споживання людиною⁴ тощо).

Сьогодні власники ОСГ, які надають послуги з харчування туристів, стикаються із проблемою реєстрації потужностей з виробництва та/або обігу харчових продуктів (далі – ХП), що передбачено Законом України від 23 грудня 1997 р. «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». Так, державній реєстрації підлягають потужності, на які не вимагається отримання експлуатаційного дозволу (п. 1 ст. 25). На таких потужностях можуть здійснюватися наступні види діяльності: первинне виробництво харчових продуктів тваринного походження (далі – ХПТП), а також пов'язана з ним діяльність; транспортування та зберігання ХПТП; виробництво та/або зберігання ХП, інгредієнтами

¹ Про затвердження Ветеринарно-санітарних вимог утримання птиці в особистих селянських господарствах: Наказ Міністерства аграрної політики України від 19 грудня 2006 р. № 100.

² Про затвердження Ветеринарно-санітарних правил для боєнь, забійно-санітарних пунктів господарств та подвірного забою тварин: Наказ Міністерства аграрної політики України від 14 січня 2004 р. № 4.

³ Про затвердження Ветеринарних та санітарних вимог до особистих селянських господарств виробників сирого товарного молока: Наказ Міністерства аграрної політики України від 21 березня 2002 р. № 336.

⁴ ДСанПіН«Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» (ДСанПіН 2.2.4-171-10): Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 12 травня 2010 р. № 400.

яких є виключно продукти рослинного походження та/або перероблені продукти тваринного походження; експлуатація закладів громадського харчування (п. 2 ст. 23).

Щоб встановити, чи розповсюджуються зазначені законодавчі вимоги на власників ОСГ, які здійснюють харчування туристів, проаналізуємо правові ознаки такого господарства. По-перше, Закон України «Про особисте селянське господарство» передбачає, що вказані господарства діють лише з метою задоволення особистих потреб їх членів шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна такого господарства, у т.ч. й у сфері СЗТ (ст. 1). А дія Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» не поширюється на харчові продукти, призначені (вироблені) для особистого споживання (п. 2 ст. 3). По-друге, вказаним Законом встановлено, що до операторів ринку ХП відноситься суб'єкт господарювання, який провадить діяльність з метою або без мети отримання прибутку та в управлінні якого перебувають потужності, на яких здійснюється первинне виробництво, виробництво, реалізація та/або обіг ХП та/або інших об'єктів санітарних заходів (п. 1 ст. 1). Але, як вже зазначалося вище, ГКУ не розглядає у якості суб'єктів господарювання ні ОСГ, ні його членів (ст. 55). По-третє, за виробництво та/або обіг ХП з використанням незареєстрованої потужності, якщо обов'язковість її державної реєстрації встановлена законом, юридична відповідальність покладається лише на юридичних осіб, та на фізичних осіб - підприємців (п. 1 ст. 65 Закону України від 18 травня

2017 р. «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин»). Тобто, фізичні особи – члени ОСГ, які надають послуги з харчування туристів без державної реєстрації потужностей, не можуть бути притягнені до юридичної відповідальності.

Враховуючи, вищезазначене, а також те, що, в члени ОСГ не здійснюють підприємницьку діяльність, харчування туристів відносяться до послуг, пов'язаних з тимчасовим розміщенням (ст. 20 Закону України «Про туризм») та надаються вони у кухнях житлових будинків, де харчуються самі господарі, вважаємо, що вимога Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» щодо реєстрації потужностей з виробництва та/або обігу ХП не розповсюджується на власників ОСГ.

Висновки і перспективи.

З метою сприяння розвитку СЗТ та залучення до здійснення такої діяльності власників ОСГ, на законодавчому рівні мають бути встановлені чіткі критерії для розмежування підприємницької і непідприємницької діяльності в цій сфері. Крім того, необхідно запровадити в органах місцевого самоврядування реєстрацію осіб, які надають послуги СЗТ, що дозволить легалізувати вказаний вид діяльності. Слід звернути увагу, що між власниками засобів розміщення та туристами в письмовій формі укладається договір про надання послуг з тимчасового розміщення. Його слід вважати укладеним з моменту отримання підтвердження виконав-

ця, про прийняття замовлення та вказівки можливого початку надання такого обслуговування з визначеного часу. Для упорядкування та спрощення такої діяльності, доцільно розробити примірну форму договорів про надання послуг у сфері СЗТ.

Список використаних джерел

1. Аграрне право України: підручник. За ред. В.М. Єрмоленка. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 608 с.
2. ДСТУ 4527:2006 «Національний стандарт України. Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення». URL: <https://hihostels.com.ua/sites/default/files/hostely/dstu4527.pdf>
3. Кульчий І.М., Статвіка А.М. Правове забезпечення сільського туризму як напрямку диверсифікації сільських територій. Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні: колектив. монограф. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 260–284.
4. Оновлена Програма добровільної категоризації у сфері сільського зеленого туризму «Українська гостинна садиба». URL: https://www.greentour.com.ua/posluga/programm_kategory
5. Проект Закону України про внесення змін до Закону України «Про особисте селянське господарство» щодо розвитку сільського зеленого туризму від 2 липня 2015 р. № 2232а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55828
6. Собоуцький С. Сільський зелений туризм: перспективи розвитку. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/90010301>
7. Типовой договор на оказание услуг в сфере агротуризма: постановление Совета Министров Республики Беларусь от 29 июня 2006 г. № 818. URL: <https://www.mst.by/uploads/folderForLinks/post-sm-818>
8. Туєва О.М. Правові умови забезпечення діяльності у сфері сільського зеленого туризму. 2017. URL: http://par.in.ua/3_2017/31.pdf
9. Туєва О.М. Сільський зелений туризм як категорія аграрного права. 2016. URL: http://www.lj.kherson.ua/2016/pravo04/part_1/24.pdf
10. О развитии агротуризма: Указ Президента Республики Беларусь от 9 октября 2017 г. № 365. URL: <http://president.gov.by>

References

1. Agrarne pravo Ukrainy [Agrarian law of Ukraine] (2010). Za red. V.M., Yermolenka. Kyiv: Yurinkom Inter, 608 (in Ukrainian).
2. DSTU 4527:2006 «Natsionalnyi standart Ukrainy. Posluhy turystychni. Zasoby rozmishchennia. Terminy ta vyznachennia» [«National standard of Ukraine. Tourist services. Placement facilities. Terms and definitions»] (2006). Available at: <https://hihostels.com.ua/sites/default/files/hostely/dstu4527.pdf> (in Ukrainian).
3. Kulchii, I.M. & Statvika, A.M. (2018). Pravove zabezpechennia silskoho turyzmu yak napriamku dyversyfikatsii silskykh terytorii. Aktualni problemy pravovoho rehuliuвання hrarnykh, zemelnykh, ekolohichnykh ta pryrodoresursnykh vidnosyn v Ukraini [Legal support of rural tourism as a direction of diversification of rural territories. Actual problems of legal regulation of agrarian, land, ecological and natural resources relations in Ukraine]. Odesa: Vydavnychii dim «Helvetyka», 260–284 (in Ukrainian).
4. Onovlena Prohrama dobrovolnoi katehoryzatsii u sferi silskoho zelenoho turyzmu «Ukrainska hostynna sadyba» [Voluntary categorization program in the field of rural green tourism «Ukrainian hospitality estate»]. Available at: https://www.greentour.com.ua/posluga/programm_kategory (in Ukrainian).
5. Proekt Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro osobyste selianske hospodarstvo» shchodo rozvytku silskoho zelenoho turyzmu 2.07.2015 № 2232a

- [Draft Law of Ukraine on Amendments to the Law of Ukraine «On Personal Peasant Farming» on the Development of Rural Green Tourism] (2015). Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55828 (in Ukrainian).
6. Sobutskyi, S. Silskyi zelenyi turizm: perspektyvy rozvytku [Rural green tourism: prospects for development]. Available at: <http://www.visnuk.com.ua> (in Ukrainian).
 7. Typovoi dohovor na okazanye uslug v sfere ahroekoturyzma [Model agreement for the provision of agricultural tourism services] (2006): postanovlenye Soveta Mynystrov Respublyky Belarus 29.06.2006 № 818. Available at: <https://www.mst.by/uploads-folderForLinks/post-sm-818> (in Russian).
 8. Tuieva, O.M. (2017). Pravovi umovy zabezpechennia diialnosti u sferi silskoho zelenoho turyzmu [Legal conditions for providing activities in the field of rural green tourism]. Available at: http://pap.in.ua/3_2017/31.pdf (in Ukrainian).
 9. Tuieva, O.M. (2016). Silskyi zelenyi turizm yak katehoriia ahrarynogo prava [Rural green tourism as a category of agrarian law]. Available at: http://www.lj.kherson.ua/2016/pravo04/part_1/24.pdf (in Ukrainian).
 10. O razvytyi ahroekoturyzma [On the development of agro-ecotourism] (2017): Ukaz Prezydenta Respublyky Belarus 9.10.2017 № 365. Available at: <http://president.gov.by> (in Russian).

O.V. Hafurova (2019). Legal regulation of Rural Green Tourism services (on example of private peasant farms). Law. Human. Environment, 10(4): 20-28.

<https://doi.org/10.31548/law2019.04.003>

Summary. The article deals with the scientific-theoretical analysis of the legislation governing the provision of services in the field of rural green tourism by the persons conducting the private peasant farms. Particular attention is paid to the analysis of legal regulation of services for temporary accommodation (residence) and catering (feeding) for tourists.

It is noted that in order to promote the development of rural green tourism and to attract the owners of private peasant farms to such activities, clear criteria should be established at the legislative level for differentiation between entrepreneurial and non-entrepreneurial activities in this field. In addition, it is necessary to introduce in the local self-government bodies the registration of persons providing rural green tourism services, which will allow to legalize the specified type of activity.

Attention is drawn to the fact that a written agreement is signed between the owners of the accommodation facilities and the tourists for the provision of temporary accommodation services. It can be considered concluded from the moment of receipt of confirmation of the person providing the placement services (contractor), that the order has been accepted and an indication of the possible start of provision of such service from a certain time. In order to streamline and facilitate such activities, it is advisable to develop an appropriate form of agreements for the provision of services in the field of rural green tourism.

The problem of legal regulation of registration of capacities for the production and / or circulation of food products by tourists catering is raised. The author concludes that the provisions of the Law of Ukraine «On Basic Principles and Requirements for Food Safety and Quality» regarding the registration of such facilities do not apply to the owners of private peasant farms.

Keywords: rural green tourism, private peasant farms, residential house of the manor type voluntary categorization, provision of services, food, market operator, temporary accommodation (residence)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЄС

О.В. ГАФУРОВА, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
E-mail: gafurova.olena@gmail.com

С.І. МАРЧЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
E-mail: marchenko_svet@ukr.net

Анотація. У статті досліджуються правові засади державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва за законодавством України та ЄС. На підставі аналізу законодавства ЄС виділено правові підстави та порядок надання державної підтримки суб'єктам, які здійснюють діяльність у сфері органічного землеробства.

Аналіз національного аграрного законодавства засвідчив, що в законодавстві України про державну підтримку сільського господарства не враховано значення та особливості органічного сільськогосподарського виробництва.

Зроблено висновок про необхідність адаптації законодавства України про державну підтримку органічного сільськогосподарського виробництва до законодавства ЄС та забезпечення гарантій пріоритетного доступу виробників органічної сільськогосподарської продукції до заходів державної підтримки.

Ключові слова: державна підтримка сільського господарства, законодавство ЄС, органічне землеробство, органічне сільськогосподарське виробництво, виробники органічної сільськогосподарської продукції, практикуючий фермер, фермерське господарство, особисте селянське господарство.

Актуальність.

Реалізація Україною Цілей Сталого Розвитку до 2030 р., схвалених 25 вересня 2015 р. 193-ма державами-членами Організації Об'єднаних Націй на саміті зі сталого розвитку в Нью-Йорку, які

були адаптовані для України, вимагає переосмислення існуючих підходів до правового регулювання відносин в агросфері України задля подолання проблеми голоду, гарантування продовольчої безпеки, поліпшення якості харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства та сільських територій.

Серед способів реалізації стратегії сталого розвитку у сільському господарстві особливої уваги заслуговує розвиток органічного сільськогосподарського виробництва, що передбачає поєднання захисту довкілля, економічного зростання й соціального розвитку як взаємозалежних і взаємодоповнюючих елементів стратегічного розвитку держави, що гарантуватиме населенню високу якість продовольства як важливої складової продовольчої безпеки (Курман, 2018: 237). Органічне сільськогосподарське виробництво останнім часом в Україні набуває все більшого поширення. Так, на початку 2017 р. Україна займала 11-те місце в Європі та 20-те місце у світі за площею сільськогосподарських угідь, сертифікованих як органічні. Якщо порівнювати цей показник з показником 5 років тому, він збільшився на 54 % і на сьогодні площа сільськогосподарських угідь, сертифікованих як органічні, складає 421 500 га (Не контрольовані: органічну продукцію..., 2018). Разом з тим, якщо порівнювати ці показники з сусідньою Польщею, то остання має значну перевагу над Україною. Як зазначається в спеціальній літературі (Артиш, 2018: 183), якщо в Україні загальна площа сертифікованих екологічних земель в період з 2006 по 2016 рр. зросла в 1,7 рази, то в Польщі з 2004 по 2014 рр. – у 12 разів.

Такі темпи зростання органічного сільськогосподарського виробництва в Польщі пояснюються членством країни в ЄС та пріоритетами державної аграрної політики, відповідно до яких така модель розвитку сільського господарства покладена в основу інноваційного розвитку сільського господарства Польщі, що передбачає державну підтримку виробників ор-

ганічної сільськогосподарської продукції. З огляду на це, актуальним є дослідження правового регулювання державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва за законодавством України та ЄС, адже адаптація аграрного законодавства є невід'ємною складовою подальшого правового розвитку вітчизняної правової системи з огляду на необхідність виконання одного із геополітичних завдань України – вступу до Європейського Союзу (Сюйва, 2018: 173).

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Окремим аспектам правового регулювання державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва присвячені наукові праці таких юристів-аграрників, як Х.А. Григор'єва, В.М. Корнієнко, С.І. Марченко, А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич та інших.

Мета статті полягає у дослідженні проблем правового регулювання державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва за законодавством України та ЄС.

Результати.

Регламентом Європейського Парламенту і Ради від 17 грудня 2013 р. № 1305/2013 щодо підтримки сільського розвитку Європейським сільськогосподарським фондом сільського розвитку (ЄСФСР) та скасування Регламенту Ради № 1698/2005 («Regulation (EU) on support of rural development...», 2013) (далі – Регламент (ЄС) № 1305/2013) передбачена необхідність підтримки органічного землеробства. Допомога на здійснення такої діяльності надається щорічно

та компенсує бенефіціарам всі або частину додаткових витрат та недоотриманих доходів (п. 4. ст. 29). Її розмір коливається у межах 450–900 євро за га земель сільськогосподарського призначення (Додаток 2 вищевказаного Регламенту).

Щорічні платежі із вищезазначеного фонду можуть отримувати фермери або група фермерів, які добровільно беруть на себе зобов'язання перейти або підтримувати практику та методи органічного землеробства, які визначені у Регламенті Ради (ЄС) № 834/2007 від 28 червня 2007 р. про органічне виробництво та маркування органічної продукції та скасування Регламенту (ЄС) № 2092/91 («Council Regulation on organic production...», 2007). Вони можуть скористатися і підтримкою в рамках системи якості для сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, яка надається за двома напрямками: підтримка нових учасників схем якості (п. 1 ст. 16 Регламенту (ЄС) № 1305/2013); підтримка проведення інформаційно-рекламної діяльності групами сільськогосподарських виробників (п. 2 ст. 16 вказаного Регламенту). Більше того, фермери, які здійснюють виробництво органічної продукції, мають право на оплату сільськогосподарської практики, що сприяє покращенню клімату і навколишнього середовища (т. з. зелені виплати) (ст. ст. 38 і 43 Регламенту Європейського Парламенту та Ради від 17 грудня 2013 р. про встановлення правил прямої виплати фермерам за програмами підтримки в рамках спільної аграрної політики та скасування Регламенту Ради (ЄС) № 637/2008 та Регламенту Ради (ЄС) № 73/2009) («Regulation (EU) establish in g rules for direct payments...», 2013) (далі – Регламент (ЄС) № 1307/2013).

Право на таку підтримку мають лише практикуючі фермери у значенні ст. 9 Регламенту (ЄС) № 1307/2013. При чому, передбачається, що прямі виплати не повинні надаватися фізичним або юридичним особам або групам фізичних або юридичних осіб, які не здійснюють мінімальну діяльність, що визначається кожною країною самостійно, і яку повинен здійснювати власник на території, придатній для випасу худоби або вирощування зернових культур. Нею не може бути обслуговування аеропортів, залізничних перевезень, гідротехнічних споруд, нерухомості, використання територій для спорту чи з рекреаційною метою. Однак такі особи розглядаються як практикуючі фермери, якщо відповідають принаймні одній з наступних вимог і надають підтвердження: що річний обсяг прямих платежів становить мінімум 5 % від загального обсягу надходжень, отриманих від несільськогосподарської діяльності в останньому фінансовому році, за який наявні документи; що їхня сільськогосподарська діяльність не є мінімальною; що їхньою головною діяльністю або предметом діяльності є ведення сільського господарства. Тобто, законодавством ЄС встановлені доволі чіткі вимоги як до виробників органічної сільськогосподарської продукції, порядку здійснення діяльності у цій сфері, так і конкретні заходи, спрямовані на її розвиток та підтримку суб'єктів господарювання, які забезпечують населення європейських країн такою продукцією.

Не дивлячись на те, що в українській аграрно-правовій науці проблема забезпечення державною підтримкою виробників органічної продукції неодноразово піднімалася (Григор'єва, 2017: 44–47; Марченко, 2017: 164–167, Статівка, Корнієнко,

2017: 214; Уркевич, 2015: 75–77 та інші), на законодавчому рівні вона залишається не вирішеною.

Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 р. встановлено необхідність створення умов для широкого впровадження екологічно орієнтованих та органічних технологій ведення сільського господарства та двократного збільшення площ їх використання у 2020 р. до базового рівня. Одним з основних законодавчих актів, що спрямований на реалізацію зазначеного завдання, має стати Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» від 10 липня 2018 р. № 2496, який визначає правові та економічні основи вказаної діяльності.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» державна підтримка може надаватися операторам у рамках загальнодержавних та регіональних програм за рахунок і в межах видатків за бюджетними програмами, спрямованими на підтримку розвитку сільськогосподарських товаровиробників. Тобто, державна підтримка органічного сільськогосподарського виробництва здійснюється в межах загальнодержавних та регіональних програм державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 15 травня 1992 р. нові програми соціально-економічного розвитку України не можуть бути прийняті без урахування пріоритетності розвитку села.

Основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення встановлюються в Законі України від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України», проте в ньому навіть не згадується про необхідність забезпечення державної підтримки виробництва органічної сільськогосподарської продукції в Україні. Не планується вжиття подібних заходів і Концепцією розвитку сільських територій, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р. Тобто, виробники органічної сільськогосподарської підтримки можуть претендувати лише на заходи державної підтримки, які передбачені аграрним законодавством для всіх сільськогосподарських товаровиробників. Такий підхід ставить виробників органічної сільськогосподарської продукції у не вигідне становище в конкуренції, що суперечить принципу рівності та принципам захисту економічної конкуренції. Адже умови господарювання таких виробників є складнішими, а витрати – значно вищими, що свідчить про несприятливі та дискримінаційні умови їх діяльності порівняно з виробниками продукції, які ведуть традиційне сільськогосподарське виробництво. Так, за оцінками фахівців такі підвищені витрати зумовлені заборонаю використання будь-яких хімічних і синтетичних препаратів, стимуляторів росту тощо. При цьому необхідно враховувати невідворотне зменшення урожайності на землях органічних господарств у порівнянні з традицій-

ними інтенсивними технологіями, чималі витрати на органічні добрива, екотехнології та більш високий ступінь використання ручної праці (Музиченко, 2007).

З поміж 550 бюджетних програм, фінансування яких передбачено Законом України «Про Державний бюджет на 2019 рік» від 23 листопада 2018 р. №2629-VIII, лише 5 стосуються підтримки АПК України (2801030 «Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів»; 2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва»; 2801580 «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників»; 2801230 «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств»; 2801350 «Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними»). Водночас, лише в одній програмі передбачено державну підтримку органічного сільськогосподарського виробництва. На сьогоднішній день, лише фермерські господарства можуть скористатися фінансовою підтримкою, яка надається через Український державний фонд підтримки фермерських господарств, на конкурсних засадах на поворотній основі. Її розмір не повинен перевищувати 500 тис. гривень. Вона надається строком до п'яти років для проведення оцінки відповідності виробництва органічної продукції (сировини) (п. 6 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1102). Таким чином, порівняння умов, в яких здійснюють виробництво органічної сільськогосподарської продукції українські фермери, а також інші дрібні сільськогосподарські товарови-

робники та фермери ЄС, дає підстави стверджувати, що розвиток органічного землеробства не є пріоритетним для України.

Висновки і перспективи.

Враховуючи суспільне значення такої діяльності, її роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни, а також рівень фінансової підтримки фермерських господарств ЄС, які займаються виробництвом органічної продукції, вбачається за необхідне на законодавчому рівні передбачити заходи державної фінансової підтримки вказаної діяльності в Україні та забезпечити виробникам такої продукції (особливо фермерським та особистим селянським господарствам) пріоритетний доступ до неї.

Список використаних джерел

1. Курман Т.В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення: монографія. Харків: Юрайт, 2018. 376 с.
2. Не контрольовані: органічну продукцію в Україні ніхто не перевіряє. URL: <http://news.agro-center.com.ua/eco-farming/ne-kontrolovani-organichnu-produkciju-v-ukraini-nihto-ne-perevirjaie.html#XB1iTFUzaM9>
3. Артиш В.І. Досвід Польщі щодо органічного виробництва та перспективи його розвитку в Україні. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. № 284, 2018. С. 182–189.
4. Сюйва І.С. Окремі питання адаптації національного законодавства в сфері використання лісових ресурсів у сільському господарстві до законодавства Європейського Союзу. Актуальні питання розвитку юридичної науки та практик: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (18 травня 2018 р.). Київ, 2018. С. 173–175.

5. Григор'єва Х.А. Комплексна державна підтримка органічного сільського господарства: пропозиції щодо законодавчого запровадження. Правові засади ведення органічного землеробства: збірник матеріалів міжн. наук.-практ. конф. (29–30 верес. 2017 р.). За ред. М.В. Шульги. Харків: Доміно, 2017. С. 44–47.
6. Марченко С.І. Правові питання державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва. Правові засади ведення органічного землеробства. збірник матеріалів міжн. наук.-практ. конф. (29–30 верес. 2017 р.). За ред. М.В. Шульги. Харків: Доміно, 2017. С. 164–167.
7. Статівка А.М., Корнієнко В.М. Щодо удосконалення аграрного законодавства у сфері органічного виробництва сільськогосподарської продукції. Правові засади ведення органічного землеробства. збірник матеріалів міжн. наук.-практ. конф. (29–30 верес. 2017 р.). За ред. М.В. Шульги. Харків: Доміно, 2017. С. 211–214.
8. Уркевич В.Ю. Органічне сільськогосподарське виробництво: правові питання розвитку в аспекті євроінтеграції України. Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (22–23 травня 2015 р.), присвячена 90-річчю від народження академіка В.З. Янчука. Київ, 2015. С. 75–77.
9. Council Regulation (EC) No 834/2007 of 28 June 2007 on organic production and labelling of organic products and repealing Regulation (EEC) No 2092/91. URL: <http://eur-lex.europa.eu/>
10. Regulation (EU) No 1305/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 december 2013 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Council Regulation (EC) No 1698/2005. URL: <http://eur-lex.europa.eu/>
11. Regulation (EU) No 1307/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy and repealing Council Regulation (EC) No 637/2008 and Council Regulation (EC) No 73/2009. URL: <http://eur-lex.europa.eu/>
12. Музыченко О. МинаПК потянуло на органику. Комментарии. 2007. №2 (19). 19 января.

References

1. Kurman, T.V. (2018). Stalyi rozvytok silskohospodarskoho vyrobnytstva: problemy pravovoho zabezpechennia [Sustainable development of agricultural production: problems of legal support]. Kharkiv: Yurait, 376 (in Ukrainian).
2. Ne kontrolovani: orhanichnu produktsiiu v Ukraini nikhto ne pereveriaie [Not controlled: nobody checks organic produce in Ukraine]. Available at: <http://news.agro-center.com.ua> (in Ukrainian).
3. Artysh, V.I. (2018). Dosvid Polshchi shchodo orhanichnoho vyrobnytstva ta perspektyvy yoho rozvytku v Ukraini [Poland's experience with organic production and its prospects in Ukraine]. Naukovyi visnyk NUBiP Ukrainy. Seriya: Ekonomika, ahraryi menedzhment, biznes, 284: 182–189 (in Ukrainian).
4. Siuiva, I.S. (2018). Okremi pytannia adaptatsii natsionalnoho zakonodavstva v sferi vykorystannia lisovykh resursiv u silskomu hospodarstvi do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu [Separate issues of adaptation of national legislation in the field of use of forest resources in agriculture to the legislation of the European Union]. Aktualni pytannia rozvytku yurydychnoi nauky ta praktyk (18.05.2018). Kyiv, 173–175 (in Ukrainian).
5. Hryhorieva, Kh.A. (2017). Kompleksna derzhavna pidtrymka orhanichnoho silskoho hospodarstva: propozyitsii shchodo zakonodavchoho zaprovadzhennia [Comprehensive state support for organic agriculture:

- legislative proposals]. *Pravovi zasady vedennia orhanichnoho zemlerobstva* (29–30.09.2017). Za red. M.V., Shulhy. Kharkiv: Domino, 44–47 (in Ukrainian).
6. Marchenko, S.I. (2017). *Pravovi pytannia derzhavnoi pidtrymky orhanichnoho silskohospodarskoho vyrobnytstva* [Legal issues of state support for organic agricultural production]. *Pravovi zasady vedennia orhanichnoho zemlerobstva* (29–30.09.2017). Za red. M.V., Shulhy. Kharkiv: Domino, 164–167 (in Ukrainian).
 7. Stativka, A.M., Korniienko, V.M. (2017). *Shchodo udoskonalennia ahrarnoho zakonodavstva u sferi orhanichnoho vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii* [On the improvement of agricultural legislation in the field of organic production of agricultural products]. *Pravovi zasady vedennia orhanichnoho zemlerobstva* (29–30.09.2017). Za red. M.V., Shulhy. Kharkiv: Domino, 211–214 (in Ukrainian).
 8. Urkevych, V.Iu. (2015). *Orhanichne silskohospodarske vyrobnytstvo: pravovi pytannia rozvytku v aspekti yevointehratsii Ukrainy* [Organic agricultural production: legal issues of development in the aspect of European integration of Ukraine]. *Suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku ahrarnoho, zemelnoho ta ekolohichnoho prava* (22–23.05.2015). Kyiv, 75–77 (in Ukrainian).
 9. Council Regulation (EC) No 834/2007 of 28 June 2007 on organic production and labelling of organic products and repealing Regulation (EEC) No 2092/91. Available at: <http://eur-lex.europa.eu>.
 10. Regulation (EU) No 1305/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 december 2013 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Council Regulation (EC) No 1698/2005. Available at: <http://eur-lex.europa.eu>.
 11. Regulation (EU) No 1307/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy and repealing Council Regulation (EC) No 637/2008 and Council Regulation (EC) No 73/2009. Available at: <http://eur-lex.europa.eu>.
 12. Muzychenko, O. (2007). *MynAPK potianulo na orhanyku* [Ministry of Agriculture pulled on organic]. *Kommentaryy*, 2 (19) (in Russian).

O.V. Hafurova, S.I. Marchenko (2019). Legal regulation of state support of organic agricultural production according to legislation of Ukraine and the EU. Law. Human. Environment, 10(4):29-35. <https://doi.org/10.31548/law2019.04.004>

Summary. This article researches the legal bases of state support for organic agricultural production under the legislation of Ukraine and the EU. On the basis of the analysis of the EU legislation, the legal grounds and the procedure for granting state support to entities engaged in organic farming are identified.

The analysis of the national agricultural legislation showed that the legislation of Ukraine on state support of agriculture did not take into account the importance and features of organic agricultural production.

The conclusion is made about the necessity of adaptation of the legislation of Ukraine on state support of organic agricultural production to the EU legislation and ensuring guarantees of priority access of producers of organic agricultural products to the measures of state support.

Keywords: state support for agriculture, the EU legislation, organic farming, organic agricultural production, producers of organic agricultural products

ОКРЕМІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Т.С. НОВАК, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: tamaranovak@bigmir.net

Анотація. У статті на основі існуючих підходів до розуміння категорії «міжнародно-правове регулювання праці» та позицій науковці щодо суті й змісту аграрних трудових відносин запропоновано авторське визначення поняття «міжнародно-правове регулювання аграрно-трудова відносин» як «регламентування за допомогою міжнародних угод (договорів) та інших міжнародно-правових засобів відносин із застосування та реалізації праці в сільськогосподарських підприємствах, охорони законних прав і інтересів працюючих в цій галузі».

Зроблено висновок, що загальні засади міжнародно-правового регулювання аграрно-трудова відносин визначені в основоположних актах ООН – Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права.

Основну роль у встановленні міжнародних стандартів регулювання аграрно-трудова відносин відіграють акти МОП у формі конвенцій та рекомендацій, які відображають специфіку сільськогосподарської галузі та стосуються відносин: із організації праці, представництва та захисту прав та інтересів працюючих у сільському господарстві, охорони праці, контролю за дотриманням законодавства про працю у сільському господарстві та ін.

У результаті вивчення змісту Угоди про асоціацію на предмет зобов'язань України із врахування в національному законодавстві європейських стандартів із врегулювання відносин із застосування праці у сільському господарстві було встановлено відсутність у ній нормативних актів, присвячених виключно таким відносинам. Однак низка директив ЄС, які мають бути імплементовані в українське законодавство, поширюючи свою дію на всі галузі економічної діяльності, встановлюють вимоги й до ряду важливих аспектів врегулювання аграрно-трудова відносин (щодо праці сезонних та тимчасових працівників; безпеки праці; підвищення рівня захищеності працюючих у сільському господарстві від впливу шкідливих та небезпечних виробничих чинників (фізичних, хімічних, біологічних)).

Ключові слова: сільське господарство, міжнародно-правове регулювання, конвенція, Міжнародна організація праці, аграрні трудові правовідносини

Актуальність.

Нині однією з основних тенденцій розвитку світової спільноти є посилення глобалізаційних процесів у найрізноманітніших сферах суспільного життя, у тому числі й в царині застосування праці, що висуває на перший план міжнародно-правове регулювання відповідних відносин. Посилюється роль міжнародних нормативних актів і на вітчизняному рівні, зважаючи як на прагнення України інтегруватись в європейський та світовий економічний простір, так і через необхідність виконання взятих на себе зобов'язань за міжнародними договорами та угодами. Приміром, співробітництво щодо забезпечення гідної праці, політики зайнятості, безпечних та здорових умов праці, соціального діалогу передбачено Главою 21 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію). У свою чергу, одним із видів суспільних відносин, регулювання яких має відбуватись із врахуванням міжнародних стандартів та вимог, є трудові відносини в сільському господарстві або аграрно-трудова відносина. Зважаючи на триваючу реформу трудового законодавства та необхідність імплементації до нього міжнародних норм, а також враховуючи пошук варіантів врегулювання трудових відносин за участю членів сільськогосподарських кооперативів та фермерських господарств, дослідження стану міжнародно-правового регулювання названої сфери є своєчасним та актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Як показує вивчення спеціальних джерел, міжнародно-правове регулю-

вання праці досліджувалось в роботах багатьох вчених, серед яких Е. М. Аметистов, О. Ю. Білоус, Н. Б. Болотіна, Л. П. Гаращенко, В. В. Жернаков, С. О. Іванов, Г. І. Чанишева, Н. М. Хуторян, О. М. Ярошенко та ін. Досить широко висвітлені в літературі й питання правового регулювання аграрно-трудова відносин такими правниками, як Н. О. Багай, О. М. Браніцький, Ю. О. Вовк, М. І. Козир, О. А. Мірошніченко, Ф. М. Раянов, Н. І. Титова, В. Ю. Уркевич, Г. В. Чубуков та ін. Проте міжнародно-правове регулювання аграрно-трудова відносин наразі залишилось поза увагою науковців, що підкреслює необхідність проведення наукових пошуків у цьому напрямі.

Мета статті полягає у визначенні поняття міжнародно-правового регулювання аграрно-трудова відносин та здійсненні загальної характеристики основних міжнародних актів у цій сфері.

Результати.

Перш ніж аналізувати міжнародне законодавство, що регулює відносини із використання праці в сільському господарстві, зупинимось коротко на з'ясуванні самого поняття «міжнародно-правове регулювання аграрно-трудова відносин».

Це доцільно зробити спираючись на існуючі підходи до визначення ширшої категорії – «міжнародно-правове регулювання праці». Зауважимо, що незважаючи на високий ступінь дослідження, думки вчених щодо її визначення дещо різняться.

Одні вчені, серед яких Н. Б. Болотіна, О. Ю. Білоус, Г. І. Чанишева, О. В. Черноус міжнародно-правове регулювання праці розглядають як систему стандартів щодо регулювання

праці, яка встановлена міжнародними договорами (угодами) та використовується державою в національному законодавстві (Болотіна & Чанишева, 2000: 108; Черноус, 2012: 250; Білоус, 2016: 8). Схоже визначення міжнародно-правового регулювання праці дає і С. С. Лукаш: «це сукупність міжнародно-правових норм, що встановлюють стандарти у сфері праці і зайнятості з метою вдосконалення системи внутрішнього національного трудового права» (Лукаш, 2011: 33). Наведений підхід справедливо піддається критиці з боку інших дослідників. А саме, М. М. Грекова доводить, по-перше, помилковість ототожнення правового регулювання, яке завжди є процесом, що впливає на суспільні відносини за допомогою правових норм, із системою стандартів; по-друге, звуженість запропонованого визначення, оскільки поза увагою залишаються міжнародні документи в сфері регулювання відносин із застосування праці, які з тих чи інших причин не використовуються державою та не відображені в національному законодавстві (Грекова, 2012: 112).

Інший варіант визначення міжнародно-правового регулювання праці пропонує О. С. Волохов. На його переконання, це застосування положень міжнародних документів у сфері праці до трудових і пов'язаних з ними відносин, які виникають у межах окремої держави та під час діяльності транснаціональних корпорацій (Волохов, 2012: 347).

Деякі вчені доходять висновку, що міжнародно-правове регулювання праці необхідно розглядати в декількох значеннях. Наприклад, І. І. Яцкевич вирізняє його широке та вузьке розуміння. В першому випадку розуміючи під ним «як діяльність відповідних суб'єктів міжнародного права, так і

результат такої діяльності, тобто певна систему правових актів, що складають суть міжнародно-правового регулювання відносин у сфері праці», а у другому – «систему міжнародних актів, норми яких спрямовані на правове впорядкування відносин у сфері праці» (Яцкевич, 2014: 4). М. М. Грекова пропонує розрізняти: статичне розуміння міжнародно-правового регулювання праці – як «закріплення в міжнародних документах (у формі міжнародних договорів) міжнародних трудових стандартів, положення яких є обов'язковими для впровадження у національне законодавство тих чи інших держав» та динамічне розуміння – як «процес реалізації міжнародних договорів у національному трудовому законодавстві різних країн» (Грекова, 2012: 113).

Відаючи належне вищенаведеним формулюванням розглядуваної категорії, ми вважаємо найбільш прийнятним підхід, започаткований ще за радянських часів С. О. Івановим - одним із перших дослідників питань міжнародно-правового регулювання праці. На думку вченого, міжнародно-правове регулювання праці є різновидом міжнародного захисту прав людини, що бере свої витоки з міжнародної охорони праці та являється регулюванням умов праці за допомогою міжнародних угод (Іванов, 1964: 212). Майже аналогічно – як «регулювання за допомогою міжнародних угод умов праці та охорону законних прав працівників» визначили це поняття вже за сучасних умов К. М. Гусов та В. М. Толкунова (Гусов & Толкунова, 2003: 452).

У подальшому такі вчені, як Ю. П. Дмитренко, К. І. Дмитрієва, І. Я. Кисельов, розкриваючи детальніше наведену вище дефініцію, визначають міжнародно-правове регулювання

праці як «регламентування за допомогою міжнародних угод (договорів) та інших міжнародно-правових засобів питань, пов'язаних із застосуванням найманої праці, покращення її умов, охороною праці, захистом індивідуальних і колективних інтересів працівників» (Дмитренко, 2009: 476; Кисельов, 1999: 447; Дмитрієва, 2018: 60).

Таке формулювання дефініції міжнародно-правового регулювання праці, на нашу думку є вірним з точки зору юридичної термінології, зокрема щодо відповідності його змісту категорії «правове регулювання». Відмітимо, що останню в теорії права визначають як «здійснюваний за допомогою права і всієї сукупності правових засобів юридичний вплив на суспільні відносини» (Алексєєв & et al., 1997: 5), а також «їх юридичне закріплення, охорону та розвиток» (Скакун, 2001: 488).

Щодо формулювання вужчого поняття – «міжнародно-правове регулювання аграрно-трудових відносин», то тут потрібно коротко зупинитись на суті останніх. Ґрунтовне дослідження поняття, змісту та особливостей трудових аграрних правовідносин було проведено В. Ю. Уркевичем, який довів, що трудові відносини, що складаються всередині сільськогосподарського підприємства (аграрні-трудові відносини) охоплюють два види: перший - за участю членів сільськогосподарських підприємств; другий - з їх найманими працівниками (Уркевич, 2007: 327). Включають вони відносини: у сфері організації праці (залучення до праці, забезпечення роботою згідно трудової функції, дотримання робочого часу та часу відпочинку); з дотримання дисципліни праці; в галузі оплати праці; в царині охорони праці й дотримання правил з техніки безпеки й виробничої санітарії (Уркевич, 2007: 430).

Враховуючи вищенаведене, міжнародно-правове регулювання аграрно-трудових відносин можна визначити, як «регламентування за допомогою міжнародних угод (договорів) та інших міжнародно-правових засобів відносин із застосування та реалізації праці в сільськогосподарських підприємствах, охорони законних прав і інтересів працюючих в цій галузі», розуміючи під терміном «працюючі» найманих працівників та членів сільськогосподарських підприємств.

Міжнародно-правове регулювання аграрно-трудових відносин базується на актах таких інституцій, як Організація Об'єднаних Націй (далі - ООН), Міжнародна організація праці (далі - МОП), Європейський Союз (далі - ЄС), Рада Європи та інших.

Підвалини міжнародно-правового регулювання аграрно-трудових відносин закладені в основоположних документах ООН - Загальній Декларації прав людини та Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права. В них проголошені основні трудові права кожної людини, серед яких право на відпочинок і дозволя, розумне обмеження робочого часу, оплачувану періодичну відпустку, справедливі і сприятливі умови праці, справедливу зарплату та рівну винагороду за працю рівної цінності (ст. 24 Загальної Декларації прав людини, ст. 7 Пакту). Ці приписи є загальновизнаними в світі та імplementовані в українське законодавство.

Основна частина норм, що встановлюють стандарти регулювання відносин у сфері праці в сільському господарстві, міститься в актах Міжнародної організації праці – конвенціях та рекомендаціях.

Тут варто відмітити, що МОП протягом всього часу існування при-

діляє питанням праці у сільському господарстві значну увагу. І на даний час акти МОП охоплюють всі основні види відносин, що входять до аграрно-трудових.

Так, питанню часу відпочинку працівників сільського господарства присвячена Конвенція МОП № 101 про оплачувані відпустки в сільському господарстві, яка передбачає надання працівникам, що працюють за наймом на сільськогосподарських підприємствах, щорічної відпустки, містить вказівки щодо можливих умов надання таких відпусток.

Обов'язковість встановлення мінімальної заробітної плати для сільськогосподарських працівників передбачена Конвенцією МОП № 99 про процедуру встановлення мінімальної заробітної плати в сільському господарстві.

Такі міжнародно-правові акти, як Конвенція МОП № 11 про права на організацію та об'єднання працівників у сільському господарстві та Конвенція МОП № 141 про організації сільських працівників та їхню роль в економічному і соціальному розвитку гарантують права цих осіб на об'єднання та створення власних організацій з метою представництва і захисту своїм правам та інтересів, у тому числі й трудових.

Велике значення МОП приділяє відносинам із охорони праці у сільському господарстві, про що свідчить прийняття нею цілої низки документів у цій сфері. Насамперед, це Конвенція МОП № 184 про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві, якою, відзначається в літературі, вперше на міжнародному рівні було чітко окреслено засади охорони праці в цій галузі (Нагорна & Вітте & Добровольський, 2009: 6). Цим документом встановле-

ні базові положення щодо розробки та практичної реалізації національної політики в галузі безпеки та гігієни праці в сільському господарстві та передбачена обов'язковість призначення компетентного органу, відповідального за проведення такої політики та застосування національного законодавства у зазначеній сфері. Конвенцією визначено основні заходи профілактики виробничого травматизму та професійних захворювань в сільському господарстві, базові вимоги безпеки до: машин і ергономіки обладнання, вантажно-розвантажувальних операцій, перевезення матеріалів, використання хімічних речовин, догляду за тваринами. Також приділено увагу особливостям залучення до виконання небезпечних видів робіт молодих працівників, охороні праці тимчасових і сезонних працівників, жінок, охоплення працюючих у сільському господарстві системами захисту від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, організації робочого часу

Деталізуються названі приписи в конвенціях МОП № 12 про відшкодування шкоди у разі нещасних випадків на роботі у сільському господарстві, № 119 про забезпечення машин захисними пристроями (в ч. 3 ст. 1 якої є вказівка на її застосування до рухомих сільськогосподарських машин), № 25 про страхування на випадок хвороби працівників у сільському господарстві, № 36 про обов'язкове страхування за віком працівників у сільському господарстві, № 38 про обов'язкове страхування працівників на випадок інвалідності у сільському господарстві. Відносини, що врегульовуються цими міжнародно-правовими актами, не належать до аграрно-трудових, але є тісно пов'язаними

із останніми. Регламентація ж їх на міжнародному рівні та врахування в національному законодавстві сприяє підвищенню рівня захищеності осіб, що працюють в сільському господарстві, що однозначно варто розцінити позитивно.

До групи актів МОП, що встановлюють вимоги із охорони праці в сільському господарстві, належать і конвенції МОП № 148 про захист працівників від професійного ризику, спричиненого забрудненням повітря, шумом та вібрацією на робочих місцях, а також № 170 про безпеку в застосуванні хімічних речовин на виробництві, оскільки ними передбачені заходи захисту, мінімізації та запобігання негативного впливу на організм людини найбільш поширених у сільському господарстві шкідливих та небезпечних виробничих факторів.

Нарешті, не можна обійти увагою Конвенцію МОП № 129 про інспекцію праці у сільському господарстві та Рекомендацію МОП № 133 щодо інспекції праці у сільському господарстві, оскільки вони встановлюють міжнародні стандарти стосовно інспекції праці як утворення, завданнями якого є: забезпечення застосування правових норм у сфері праці та охорони працівників, дотримання їх законних трудових прав; інформування та консультування роботодавців і працівників щодо дотримання вищезгаданих правових норм; інформування компетентного органу про недоліки та зловживання в частині дотримання законодавства, винесення пропозицій щодо удосконалення останнього.

Євроінтеграційні процеси в нашій державі та підписання Угоди про асоціацію сприяють посиленню ролі міжнародних нормативних актів ЄС у врегулюванні досліджуваних відносин.

Вивчення змісту Додатку XL до Глави 21 «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей» Угоди про асоціацію, в якому закріплено перелік нормативних актів ЄС, до яких Україна зобов'язалась поступово наближати національне законодавство, показує відсутність у ньому нормативних актів, присвячених виключно відносинам із застосування праці у сільському господарстві. Проте це не означає, що вказані відносини залишились поза увагою в Угоді про асоціацію. Такий висновок можна зробити із низки включених в згаданий вище додаток директив ЄС, які поширюючи свою дію на всі галузі економічної діяльності, встановлюють вимоги й до ряду важливих аспектів врегулювання аграрно-трудова відносин. Наприклад, праці сезонних та тимчасових працівників у сільському господарстві стосується Директива Ради № 91/383/ЄЕС від 25 червня 1991 р. про доповнення заходів із заохочення покращення безпеки та здоров'я на роботі працівників з фіксованим терміном працевлаштування або тимчасовим працевлаштуванням. Цілий ряд директив, положення яких мають бути впровадженні в українському законодавстві, присвячені безпеці праці та стосуються шкідливих та небезпечних виробничих факторів, які характерні для сільськогосподарської галузі. Це: Директива № 2004/37/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 р. про захист працівників від ризиків, пов'язаних зі впливом канцерогенів або мутагенів на роботі; Директива № 2000/54/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 18 вересня 2000 р. про захист працівників від ризиків, пов'язаних зі впливом біологічних речовин на ро-

боті; Директива Ради № 98/24/ЄС від 7 квітня 1998 р. про захист здоров'я і безпеку працівників від ризиків, пов'язаних з хімічними речовинами на роботі; Директива № 1999/92/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16 грудня 1999 р. про мінімальні вимоги щодо поліпшення безпеки і захисту здоров'я працівників, що піддаються потенційній небезпеці у вибухонебезпечних середовищах; Директива № 2002/44/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 червня 2002 р. про мінімальні вимоги здоров'я і безпеки працівників, що піддаються впливу небезпечних фізичних факторів (вібрація); Директива № 2003/10/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 6 лютого 2003 р. про мінімальні вимоги щодо здоров'я і безпеки працівників, що піддаються небезпеці впливу фізичних факторів (шум).

Висновки і перспективи.

Звичайно, це далеко не повний перелік актів, що складають основу міжнародно-правового регулювання аграрно-трудових відносин, однак враховуючи характер та зміст наведених документів можна дійти наступних узагальнюючих висновків.

Міжнародно-правове регулювання аграрно-трудових відносин базується на загальних засадах, визначених основоположними актами ООН. Основну роль у встановленні міжнародних стандартів регулювання досліджуваних відносин відіграють акти МОП у формі конвенцій та рекомендацій, які відображають специфіку сільськогосподарської галузі. Виконання Україною зобов'язань із врахування у внутрішньому законодавстві вимог європейських норма-

тивних актів за Угодою про асоціацію однозначно сприятиме підвищенню рівня захищеності працюючих у сільському господарстві від впливу шкідливих та небезпечних виробничих чинників (фізичних, хімічних, біологічних).

Міжнародно-правове регулювання аграрно-трудових відносин дозволяє значною мірою усунути існуючі труднощі та прогалини у їх правовому регулюванні на національному рівні, зокрема декларативний характер більшості актів аграрного законодавства про працю членів сільськогосподарських підприємств, низький ступінь відображення особливостей врегулювання трудових відносин в статутах таких суб'єктів та ін. Це можливо як через пряме застосування Україною міжнародних договорів, до яких приєдналась наша держава (виходячи із конституційних положень про визнання останніх частиною національного законодавства), так і через врахування міжнародних стандартів та вимог у досліджуваній сфері при розробці національних законів та підзаконних нормативних актів (що особливо важливо нині на етапі розробки Трудового кодексу), а також актів соціального партнерства. При цьому погоджуємось із думкою О. Ю. Білоус, що саме при укладанні колективних договорів та угод доцільно використовувати норми не лише ратифікованих, а й не ратифікованих міжнародних актів, особливо тих, що встановлюють більш високий рівень забезпечення трудових прав і гарантій працюючих, порівняно з нормами національного законодавства (Білоус, 2016: 10). Для сільського господарства це є особливо важливим, оскільки галузева угода та колективні договори наразі залишаються основними

актами, де сконцентровано галузеві особливості регулювання праці.

Зважаючи на складність, багатогранність та значення міжнародно-правового регулювання аграрно-трудових відносин подальші наукові пошуки в цьому напрямі мають продовжуватись, в першу чергу в напрямі визначення відповідності українського законодавства в цій сфері до міжнародних вимог та можливих напрямів його вдосконалення.

Список використаних джерел

1. Трудове право України. За ред. Н. Б. Болотіної, Г. І. Чанишевої. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2000. 564 с.
2. Черноус О. В. Джерела міжнародно-правового регулювання праці та їх вплив на національне законодавство. Право і безпека. 2012. № 4 (46). С. 249–253;
3. Білоус О. Ю. Конвенції міжнародної організації праці як джерела трудового права України: дисер. к.ю.н. 12.00.05. Одеса, 2016. 195 с.
4. Лукаш С. С. Міжнародно-правове регулювання в сфері праці. Юридична наука і практика. 2011. № 2. С. 28–34.
5. Грекова М. Поняття та зміст міжнародно-правового регулювання відносин у сфері праці. Юридична Україна. 2012. № 11. С. 110–114.
6. Волохов О. С. Міжнародно-правове регулювання праці: поняття та принципи. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. 2012. Вип. 56. С. 346–351.
7. Яцкевич І. І. Поняття та особливості міжнародно-правового регулювання юридичних гарантій у сфері праці. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2014. № 2 (10). С. 1–15.
8. Иванов С. А. Проблемы международного регулирования труда. Москва: Наука, 1964. 343 с.
9. Гусов К. Н., Толкунова В. Н. Трудовое право России: учебник. Москва: ТК Велби, Проспект, 2003. 496 с.
10. Дмитренко Ю. П. Трудове право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 624 с.
11. Киселев И. Я. Сравнительное и международное трудовое право: учеб. для вузов. Москва: Дело, 1999. 728 с.
12. Дмитрієва К. І. Міжнародно-правове регулювання часу відпочинку та відповідність йому актів трудового законодавства України. Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Правознавство. 2018. Т. 18. Вип. 1(18). С. 60–68.
13. Алексеев С. С., Архипов С. И. и др. Теория государства и права. Под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. Москва: Инфра-М-Норма, 1997. 570 с.
14. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків: Консум, 2001. 656 с.
15. Уркевич В. Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин: монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 496 с.
16. Нагорна А. М., Вітте П. М., Добровольський Л. О. Конвенції та рекомендації МОП з гігієни праці. Український журнал з проблем медицини праці. 2009. № 3(19). С. 5–11.

References

1. Trudove pravo Ukrainy [Labor Law of Ukraine] (2000). Za red. N.B., Bolotinoi & H.I., Chanyshevoi. Kyiv: T-vo «Znannia», KOO, 564 (in Ukrainian).
2. Chornous, O.V. (2012). Dzherela mizhnarodno-pravovoho rehuliuвання pratsi ta yikh vplyv na natsionalne zakonodavstvo. Pravo i bezpeka [Sources of international legal regulation of labor and their impact on national legislation. Law and security]. 4 (46): 249–253 (in Ukrainian).
3. Bilous, O.Yu. (2016). Konventsii mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi yak dzherela trudovoho prava Ukrainy [International Labor Organization Conventions as a Source of Labor Law of Ukraine]. Odesa, 195 (in Ukrainian).

4. Lukash, S.S. (2011). Mizhnarodno-pravove rehuliuвання v sferi pratsi. Yurydychna nauka i praktyka [International legal regulation in the field of labor. Legal science and practice], 2: 28–34 (in Ukrainian).
5. Hrekova, M. (2012). Poniattia ta zmist mizhnarodno-pravovoho rehuliuвання vidnosyn u sferi pratsi. Yurydychna Ukraina [The concept and content of international legal regulation of relations in the field of work. Legal Ukraine], 11: 110–114 (in Ukrainian).
6. Volokhov, O.S. (2012). Mizhnarodno-pravove rehuliuвання pratsi: poniattia ta pryntsyipy. Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky [International legal regulation of labor: concepts and principles. State and law. Law and Political Science], 56: 346–351 (in Ukrainian).
7. Yatskevych, I.I. (2014). Poniattia ta osoblyvosti mizhnarodno-pravovoho rehuliuвання yurydychnykh harantii u sferi pratsi. Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriya «Pravo» [Concepts and features of international legal regulation of legal guarantees in the field of work. Journal of the National University of Ostroh Academy. The Law Series], 2 (10): 1–15 (in Ukrainian).
8. Yvanov, S.A. (1964). Problemy mezhdunarodnogo rehulyrovannya truda [Problems of international labor regulation]. Moskva: Nauka, 343 (in Russian).
9. Husov, K.N. & Tolkunova, V.N. (2003). Trudovoe pravo Rossyy [Labor Law of Russia]. Moskva: TK Velby, Prospekt, 496 (in Russian).
10. Dmytrenko, Yu.P. (2009). Trudove pravo Ukrainy [Labor Law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter, 624 (in Ukrainian).
11. Kyselev, Y.Ya. (1999). Sravnytelnoye y mezhdunarodnoye trudovoe pravo [Comparative and international labor law]. Moskva: Delo, 728 (in Russian).
12. Dmytriieva, K.I. (2018). Mizhnarodno-pravove rehuliuвання chasu vidpochynku ta vidpovidnist yomu aktiv trudovoho zakonodavstva Ukrainy. Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova. Pravoznavstvo [International legal regulation of rest time and its compliance with the acts of labor legislation of Ukraine. Bulletin of ONU Mechnikov. Science of law], 18, 1(18): 60–68 (in Ukrainian).
13. Alekseev, S.S. & Arkhypov, S.Y. (1997). Teoriya hosudarstva y prava [State theory and law]. Pod red. V.M., Korelskoho, V.D., Perevalova. Moskva: Ynfra-M-Norma, 570 (in Russian).
14. Skakun, O.F. (2001). Teoriia derzhavy i prava [State theory and law]. Kharkiv: Konsum, 656 (in Ukrainian).
15. Urkevych, V.Yu. (2007). Problemy teorii ahrarynykh pravovidnosyn [Problems of the theory of agrarian legal relations]. Kharkiv: Kharkiv yurydychnyi, 496 (in Ukrainian).
16. Nahorna, A.M., Vitte, P.M. & Dobrovolskyi, L.O. (2009). Konventsii ta rekomendatsii MOP z hihiieny pratsi. Ukrainskyi zhurnal z problem medytsyny pratsi [ILO Conventions and Recommendations on Occupational Health. Ukrainian Journal of Occupational Health], 3(19): 5–11 (in Ukrainian).

T.S. Novak (2019). Certain aspects of international legal regulation of agricultural-labour relations. Law. Human. Environment, 10(4): 36–45.

<https://doi.org/10.31548/law2019.04.005>.

Summary. In the article, the author defines the concept of «international legal regulation of agrarian and labor relations» as «regulation using the international agreements (treaties) and other international legal means of relations on the application and implementation of work in agricultural enterprises, protection of legal rights and interests of workers in this field» which is based on the existing approaches to understanding the category of «international legal regulation of labor» and the positions of scientists concerning the nature and content of agrarian labor relations.

It is concluded that the general principles of international legal regulation of agrarian and labor relations are defined in the fundamental acts of the United Nations – the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights.

The International Labour Organization' acts in the form of conventions and recommendations reflecting the specifics of the agricultural sector and concerning relations: on labor organization, representation and protection of the workers' rights and interests in agriculture, labor protection, control over compliance with the labor legislation in agriculture play a major role in setting international standards for the regulation of agrarian and labor relations.

As a result of the content study of the Association Agreement regarding Ukraine's obligations to bring the national legislation thereto European standards on the regulation of relations on the use of work in agriculture, it was found the lack of regulation dedicated solely to such relations. However, a number of EU directives that need to be implemented into Ukrainian law, extending their scope to all sectors of economic activity, also set requirements for a number of important aspects of the regulation of agrarian and labor relations (concerning the work of seasonal and temporary employees; work safety; improving the level of protection of employees in agriculture from the effects of harmful and dangerous production factors (physical, chemical, biological)).

Keywords: *agriculture, international legal regulation, Convention, International Labor Organization, agrarian labor relations*

ГАЛУЗЕВІ НОРМАТИВНІ АКТИ З ОХОРОНИ ПРАЦІ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ: НОВЕЛИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Т.С. НОВАК, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: tamaranovak@bigmir.net

Т.В. МИХАЙЛЕНКО, керівник видавничих проектів
видавничого дому «ТЕХ МЕДІА ГРУП»
E-mail: tania.polobyuk@gmail.com

Анотація. У статті проведено аналіз змін, які відбулись у правовому забезпеченні охорони праці у сільському господарстві на рівні галузевих нормативних актів.

Зроблено висновок, що оптимізація галузевого законодавства з охорони праці, результатом якої стало прийняття нових Правил охорони праці в сільськогосподарському виробництві та об'єднання в цьому документі вимог безпеки для всіх виробничих процесів та робіт, що виконуються при виробництві сільськогосподарської продукції, було потрібним кроком для удосконалення правового забезпечення цієї сфери. Виявлено основні недоліки згаданого галузевого нормативного акту з охорони праці: відсутність вказівок на базові документи, що регламентують працезахоронні заходи та засоби; фактична відсутність оновлених положень в частині врахування сучасних вимог до існуючих технологій, машин, устаткування сільськогосподарського виробництва; відсутність спеціальних вимог безпеки для підгалузей козівництва, вівчарства, звірівництва.

Запропоновано в якості пріоритетного напрямку роботи для підвищення ефективності організації охорони праці на сільськогосподарських підприємствах та спрощення процесу розробки відповідних локальних нормативних актів безпосередньо для суб'єктів господарювання, оновлення примірних інструкцій з охорони праці для працівників, зайнятих на роботах в рослинництві, та розробка примірних інструкцій з охорони праці за видами робіт чи за професіями для працюючих у тваринництві.

Ключові слова: охорона праці, сільське господарство, правове забезпечення, галузеві нормативні акти з охорони праці, рослинництво, тваринництво

Актуальність.

Відносини у сфері охорони праці у сільському господарстві регулюються низкою нормативних актів

різних рівнів та різної юридичної сили – від Конституції України та міжнародного законодавства до локальних нормативних актів сільськогосподарських підприємств. Велику

роль у процесі належної організації охорони праці відіграють галузеві нормативні акти, оскільки: а) саме вони конкретизують загальні норми законів та підзаконних актів із урахуванням специфіки сільськогосподарської діяльності та відповідних виробничих процесів; б) спираючись на положення цих документів та беручи їх за основу власник сільськогосподарського підприємства має змогу розробити відповідні документи локального характеру. Зважаючи на ряд законодавчих змін у досліджуваній сфері, а саме: прийняття у 2018 році нових Правил охорони праці у сільськогосподарському виробництві та скасування внаслідок цього низки документів, виникає необхідність здійснення аналізу таких новел та формулювання узагальнюючих висновків щодо їх ефективності та доцільності, що й зумовлює актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблеми правового забезпечення охорони праці у сільському господарстві були предметом наукових пошуків таких вчених, як Н. О. Багай, Ю. А. Вовк, В. П. Жушман, О. А. Мірошниченко, В. В. Носік, О. О. Погрібний, Ф. М. Раянов, Н. І. Титова, В. Ю. Уркевич, І. І. Шамшина, В. З. Янчук та інші, однак із врахуванням динамічних змін в правовому полі це питання залишається недостатньо вивченим та потребує подальшого дослідження.

Мета статті полягає у характеристиці сучасного стану правового забезпечення охорони праці у сільському господарстві на рівні галузевих нормативних актів.

Результати.

На початку хотілося б відмітити, що законодавство у сфері охорони праці як взагалі, так і в сільському господарстві зокрема, характеризується наявністю великої кількості нормативних актів, отриманих «у спадок» від колишнього СРСР або прийнятих в перші роки незалежності України. Такий стан речей однозначно є незадовільним, що неодноразово доводилось вченими (Романів & Бабух, 2014: 226; Виноградов, 2011: 34), оскільки не дозволяє врахувати ті ризики, шкідливі та небезпечні виробничі чинники, які несуть загрозу життю та здоров'ю працюючих у сільському господарстві за сучасного стану техніки, технології, організації роботи на підприємствах аграрної сфери.

Досліджуючи цю проблематику, в наукових колах висувались різні пропозиції щодо покращення правового забезпечення охорони праці. Наприклад, В. В. Гуменна та Л. П. Амелічева бачать вирішення окресленого питання у прийнятті Галузевої програми поліпшення стану безпеки й гігієни праці і виробничого середовища у сільському господарстві на середньостроковий та довгостроковий періоди. Цим документом автори пропонують запровадити у аграрне виробництво необхідні сучасні заходи і засоби з охорони праці, серед яких: науково-технічні, організаційно-правові, санітарно-гігієнічні та інші (Гуменна & Амелічева, 2016: 25). На думку О. В. Войналовича та В. П. Голода, до питання удосконалення правового забезпечення охорони праці потрібно підходити комплексно, приділяючи основну увагу належному врегулюванню таких працеохоронних заходів, як: розробка і впровадження галузевої системи управління охороною праці;

відображення у галузевих нормативних актах з охорони праці сучасних вимог безпеки праці; посилення контролю за нормативами безпеки та умовами праці сільськогосподарських працівників з акцентом на технічний стан сільськогосподарських агрегатів (Войналович & Голод, 2013: 66). Однак ці доцільні пропозиції в переважній більшості досі залишаються в теорії.

Разом із тим, останніми роками було зроблено ряд значущих кроків і в практичній площині.

По-перше, розпорядженням Кабінету Міністрів від 18 грудня 2017 р. № 1022-р («Про скасування, визнання такими, що втратили чинність...», 2018) було скасовано та визнано такими, що втратили чинність, десятки документів із пожежної безпеки, охорони праці та актів санітарного законодавства, у тому числі й таких, що поширювались на сільськогосподарську сферу. На жаль, на заміну скасованим документам далеко не завжди було запропоновано більш сучасну альтернативу.

По-друге, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2018 р. № 989-р було схвалено Концепцію реформування системи управління охороною праці в Україні, спрямовану на забезпечення впровадження в нашої державі працезахоронних стандартів Європейського Союзу. Зокрема, планується впровадження ризикоорієнтованого підходу для запобігання виробничим ризикам, що полягає у профілактиці виробничого травматизму та запобіганні негативному впливу на людину виробничих чинників (наразі ж, вказується в Концепції, основна увага приділяється реагуванню на нещасні випадки чи небезпечні ситуації, що вже існують). Також істотним нововведенням Концепції є впровадження

так званого «саморегулювання», тобто надання права роботодавцям не лише створювати акти з охорони праці на власних підприємствах, а й контролювати їх дотримання, усунувши від цього процесу Державну службу України з питань праці. Це, як вважають фахівці (й ми поділяємо таку думку), може призвести до свавілля роботодавців у частині покарань працівників за порушення відповідних приписів. Вірно підкреслюється, що власник зобов'язаний приймати внутрішні нормативні акти з охорони праці на доповнення до загальнодержавних із збереженням контролюючої функції держави за додержанням працезахоронного законодавства (в особі інспекторів Державної служби України з питань праці) (Дудін, 2019).

До проблем, які потребують вирішення, Концепція відносить й те, що внаслідок існуючої жорсткої регламентації правил виконання робіт і використання машин і механізмів (яка була заснована за адміністративно-командної системи та продовжує застосовуватись донині) відбулось накопичення значного обсягу нормативно-правових актів із безпеки та гігієни праці. Це, у свою чергу, позбавляє можливості оперативно та своєчасно реагувати на швидкий розвиток технологій та економіки і характеризується неефективним використанням ресурсів. На думку авторів Концепції, особливо гостро це відчувається на малих та мікропідприємствах. Останнє напряму стосується сільського господарства, оскільки проблема незадовільного стану організації охорони праці, скажімо, у фермерських господарствах, на яких, як правило, зайнята невелика кількість працюючих, є дуже гострою. Про це свідчать високі по-

казники виробничого травматизму (лише з січня по квітень 2019 року в сільському господарстві кількість потерпілих від нещасних випадків на виробництві склала 144 особи, з яких 20 загинуло) («Стан виробничого травматизму...», 2019).

Нарешті, основним напрямом реформування системи управління охороною праці Концепція називає удосконалення законодавства з охорони праці з одночасним підвищенням рівня безпеки та гігієни праці працівників, яке має включати, серед іншого, й усунення дублюючих, застарілих і суперечливих положень законодавства, приведення його у відповідність з міжнародними нормами Європейського Союзу з безпеки та гігієни праці.

Повною мірою це стосується й законодавства з охорони праці у сільському господарстві.

Донедавна на галузевому рівні відносини з охорони праці регулювались наступним чином. По-перше, існували Правила охорони праці у сільськогосподарському виробництві (затверджені наказом Міністерства надзвичайних ситуацій України від 26 листопада 2012 р. № 1353), які встановлювали вимоги до охорони праці під час одержання продукції рослинництва і тваринництва, вирощування сільськогосподарських культур на відкритому ґрунті, в оранжереях і теплицях. А по-друге, продовжували діяти окремі правила з охорони праці за підгалузями тваринництва: Правила охорони праці у птахівництві (затверджені наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 6 жовтня 2008 р. № 213), Правила охорони праці у тваринництві. Свиноярство (затверджені наказом Державного комітету України з нагляду за

охороною праці від 6 грудня 2004 р. № 269), Правила охорони праці у тваринництві. Велика рогата худоба (затверджені наказом Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 6 грудня 2004 р. № 268), Правила охорони праці у тваринництві. Конярство (затверджені наказом Міністерства надзвичайних ситуацій України від 26 листопада 2012 р. № 1350). Планувалось прийняття аналогічних правил для козівництва та вівчарства.

Такий значний масив галузевого нормативного матеріалу дійсно ускладнював практичну реалізацію його вимог, особливо якщо діяльність сільськогосподарського підприємства охоплювала кілька тваринницьких підгалузей чи поєднувала рослинництво з тваринництвом. Окрім того, до згаданих галузевих нормативних актів не вносились своєчасні зміни, що призводило до існування в них посилок на не діючі документи (наприклад, у свинарстві при встановленні вимог щодо освітлення робочих місць керувались нечинними СНіП II-4-79 «Природне і штучне освітлення» та ГОСТ 12.2.061-81 «Обладнання виробниче. Загальні вимоги безпеки до робочих місць», який відповідно до Наказу державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики «Про прийняття міждержавних стандартів як національні методом підтвердження та скасування відповідних міждержавних стандартів» від 22 грудня 2008 р. № 495 було замінено на ДСТУ ГОСТ 12.2.061:2009 ССБТ. «Обладнання виробниче. Загальні вимоги безпеки до робочих місць»), і таких невідповідностей було досить багато. Мало місце й дублювання вимог із охорони праці в різних документах. Наприклад, як Правила охорони праці у сільськогосподарському виробни-

цтві, так і Правила охорони праці в тваринництві. Свинарство містило вимоги щодо безпеки під час приготування кормів (п.1 Розділу VI та п. 13.4 відповідно). Причому змістовне наповнення цих пунктів суттєво відрізнялось, що не можна оцінити позитивно з точки зору дотримання таких вимог при безпосередньому виконанні робіт.

Водночас окремі правила охорони праці за підгалузями, доповнюючи загальні вимоги, встановлені Правилами охорони праці у сільськогосподарському виробництві, дозволяли детально врегулювати безпеку спеціальних виробничих процесів. Приміром, у Правилах охорони праці в птахівництві визначались спеціальні вимоги до: території та виробничих майданчиків; виробничого обладнання, засобів механізації, призначених для вирощування і тримання птиці, виробництва та первинної обробки продукції птахівництва, інкубації яєць, видалення посліду. Окремий розділ детально регламентував безпеку всіх виробничих процесів при вирощуванні та догляді за птицею.

У 2018 році з метою поліпшення умов праці під час роботи у сільськогосподарському виробництві, зниження рівня травматизму та професійних захворювань, було здійснено суттєве реформування галузевого працезахоронного законодавства: наказом Міністерства соціальної політики України від 29 серпня 2018 р. № 1240 було а) затверджено Правила охорони праці у сільськогосподарському виробництві та б) скасовано правила охорони праці в скотарстві, свинарстві, птахівництві та конярстві. Таким чином, на даний час вимоги безпеки за всіма підгалузями сільськогосподарського виробництва встановлюються єдиним галузевим нормативним актом з охо-

рони праці - Правилами охорони праці у сільськогосподарському виробництві (далі - Правила).

Така оптимізація нормативного матеріалу, на перший погляд, є доцільною та має сприяти спрощенню роботи щодо організації охорони праці на сільськогосподарських підприємствах та виконання відповідних вимог з безпечного виконання робіт зайнятими на них особами.

Однак вивчення змісту розглянутого документу дозволяє виділити ряд аспектів, які викликають певні зауваження.

По-перше, в діючих Правилах містяться посилання лише на три (!) інші нормативні акти (Закон України «Про пестициди та агрохімікати», Правила дорожнього руху та Технічний регламент знаків безпеки і захисту здоров'я працівників). Натомість Правила (2012 року) лише в одному Розділі II «Загальні вимоги» відсилали до 22 (!) документів, що врегульовували такі аспекти охорони праці, як проходження медичних оглядів, навчання з питань охорони праці, атестацію робочих місць та ін. Таке максимальне спрощення текстуального наповнення діючих Правил, з одного боку, є правильним, оскільки при зміні нормативних актів відсутня потреба внесення правок в їх зміст. З іншого боку – відсутність вказівок на конкретний акт законодавства, яким встановлюються ті чи інші вимоги щодо забезпечення належних, безпечних та здорових умов праці в Правилах, ускладнює роботу з ними безпосередньо в аграрних підприємствах. По-іншому: виконувати вимоги працезахоронного законодавства потрібно, але для цього треба володіти інформацією, норми яких саме актів ці вимоги встановлюють. Це, в свою чергу, викликає потребу у

фахівцях-юристах, які є далеко не у кожному фермерському господарстві чи у малому, а тим більше мікро- сільськогосподарському підприємстві.

По-друге, обґрунтовуючи необхідність прийняття нових Правил, розробники акцентували увагу на потребі охоплення ними «нових технологічних процесів, сучасних обставин та умов праці» («Пояснювальна записка до проекту наказу...»), однак фактично цього зроблено не було. Такий висновок можна зробити з порівняння змісту чинних та попередніх Правил. А саме, розділ Правил 2018 р., яким встановлюються вимог безпеки під час одержання продукції рослинництва, тотожний аналогічному розділу Правил 2012 р. (єдині зміни – видалені норми, які відсилали до інших нормативно-правових актів з охорони праці, техніки безпеки та виробничої санітарії). До розділу ж Правил 2018 р., яким регламентовано вимоги з охорони праці в тваринництві, було перенесено вибіркові пункти скасованих правил охорони праці в скотарстві, свинарстві, конярстві, птахівництві та бджільництві.

Нарешті, прийняття нових Правил так і не заповнило існуючу прогалину в регулюванні охорони праці в сільському господарстві в частині встановлення спеціальних вимог безпеки для таких підгалузей тваринництва, як козівництво, вівчарство та звірівництво.

Висновки і перспективи.

Незважаючи на відмічені недоліки та суперечливі моменти, все ж таки реформування законодавства з охорони праці у сільському господарстві на рівні галузевих нормативних актів було потрібним кроком в напрямі удосконалення правового забезпечення цієї сфери.

Для підвищення ефективності організації охорони праці на сільськогосподарських підприємствах та спрощення процесу розробки відповідних локальних нормативних актів безпосередньо для суб'єктів господарювання, на наш погляд, пріоритетним напрямом роботи в подальшому має стати розробка примірних інструкцій з охорони праці за видами робіт чи за професіями, які б слугували доповненням і конкретизацією Правил. Аргументами на користь цього є те, що на даний час існує лише Збірник примірних інструкцій з охорони праці для працівників під час виконання робіт у рослинництві, який було затверджено майже 20 років тому (наказом Міністерства агропромислового комплексу від 15 грудня 1999 р. № 368). Очевидно, що вміщені в ньому положення мають бути оновлені й приведені у відповідність до діючого законодавства та враховувати сучасні вимоги безпеки до виробничих процесів у сільському господарстві. Примірні інструкції з охорони праці для працівників тваринництва взагалі відсутні, що істотно ускладнює роботу над врегулюванням питань безпеки працівників цієї підгалузі, яка об'єктивно є небезпечною.

Таким чином, актуальним вбачається продовження реформування галузевих нормативних актів із охорони праці у сільському господарстві задля досягнення кінцевої мети – зменшення рівня виробничого травматизму та підвищення рівня захисту працюючих в цій сфері осіб.

Список використаних джерел

1. Романів Л. В., Бабух І. Б. Охорона праці в Україні: проблеми, досвід, перспективи. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2014. Вип. 4 (108). С. 222–228.

2. Виноградов О. В. Охорона праці. Аналіз стану охорони праці в Україні. Статистика України. 2011. № 3. С. 31–35.
3. Гуменна В. В., Амелічева Л. П. Проблеми забезпечення права на охорону праці працівників сільського господарства в умовах «озеленення» економіки. Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. 2016. Том. 2. № 8. С. 22–26.
4. Войналович О. В., Голод В. П. Роль охорони праці у соціально-економічному розвитку сільських територій. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2013. Вип. 181(1). С. 65–70.
5. Про скасування, визнання такими, що втратили чинність, та такими, що не застосовуються на території України, деяких актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади з пожежної безпеки, охорони праці та санітарного законодавства: розпорядження Кабінету Міністрів від 18 грудня 2017 р. № 1022-р. Офіційний вісник України. 2018. № 22. Ст. 736.
6. Дудін В. Чи стартує у 2019 р. реформа охорони праці і яка саме? URL: <http://rev.org.ua/chi-startuye-u-2019-r-reforma-okhoroni-praci-i-yaka-same/>
7. Стан виробничого травматизму за 4 місяці 2019 та 2018 року по галузях нагляду (осіб). URL: <http://ks.dsp.gov.ua/2019/07/19/stan-virobnichogo-travmatizmu-po-ukrayini-za-6-misyatsiv-2019-ta-2018-roku/>
8. Пояснювальна записка до проекту наказу Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Правил охорони праці у сільськогосподарському виробництві». URL: <http://dsp.gov.ua>.
- perspektyvy. Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy [Labor protection in Ukraine: problems, experience, prospects. Socio-economic problems of the modern period of Ukraine], 4 (108): 222–228 (in Ukrainian).
2. Vynohradov, O.V. (2011). Okhorona pratsi. Analiz stanu okhorony pratsi v Ukraini. Statystyka Ukrainy [Occupational Health. Analysis of the state of occupational safety in Ukraine. Statistics of Ukraine], 3: 31–35 (in Ukrainian).
3. Humenna, V.V. & Amelicheva, L.P. (2016). Problemy zabezpechennia prava na okhoronu pratsi pratsivnykiv silskoho hospodarstva v umovakh «ozelenennia» ekonomiky. Visnyk studentskoho naukovohto tovarystva Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa [Problems of securing the right to labor protection of agricultural workers in the conditions of greening the economy. Bulletin of the Student Scientific Society of Vasyl Stus Donetsk National University], 2 (8): 22–26 (in Ukrainian).
4. Voinalovych, O.V. & Holod, V.P. (2013). Rol okhorony pratsi u sotsialno-ekonomichnomu rozvytku silskykh terytorii. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Serii: Ekonomika, ahrarnyi menedzhment, biznes [The role of labor protection in the socio-economic development of rural areas. Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Economics, Agrarian Management, Business], 181(1): 65–70 (in Ukrainian).
5. Pro skasuvannia, vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, ta takymy, shcho ne zas-tosovuiutsia na terytorii Ukrainy, deiakykh aktiv ministerstv, inshykh tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady z pozhezhnoi bezpeky, okhorony pratsi ta sanitarnoho zakonodavstva [On cancellation, recognition and invalidation of certain acts of ministries, other central executive authorities on fire safety, labor protection and sanitary legislation] (2018): rozpori-

References

1. Romaniv, L.V. & Babukh, I.B. (2014). Okhorona pratsi v Ukrainy: problemy, dosvid,

- adzhennia Kabinetu Ministriv 18.12.2017 № 1022-r. Ofitsiyniy visnyk Ukrainy, 22, 736 (in Ukrainian).
6. Dudin, V. (2019). Chy startuie u 2019 r. reforma okhorony pratsi i yaka same? [Is labor protection reform starting in 2019 and what is it?]. Available at: <http://rev.org.ua> (in Ukrainian).
 7. Stan vyrobnychoho travmatyzmu za 4 misiatsi 2019 ta 2018 roku po haluziakh nahliadu (osib) [Occupational injury status for the 4 months of 2019 and 2018 by industry (persons)]. Available at: <http://ks.dsp.gov.ua> (in Ukrainian).
 8. Poiasniuvalna zapyska do proektu nakazu Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy «Pro zatverdzhennia Pravyl okhorony pratsi u silskohospodarskomu vyrobnytstvi» [Explanatory Note to the Draft Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine «On Approval of the Labor Protection Rules in Agricultural Production»]. Available at: <http://dsp.gov.ua> (in Ukrainian).

T.S. Novak, T.V. Mykhailenko (2019). Industrial labor protection regulations in agriculture: legislative innovation. *Law. Human. Environment*, 10(4): 46-53.
<https://doi.org/10.31548/law2019.04.006>.

Summary. The article analyzes the changes that have occurred in the legal provision of labor protection in agriculture at the level of industrial regulations.

It is concluded that the optimization of industrial labor protection legislation, which resulted in the adoption of new Agricultural Safety Rules and the integration in this document of safety requirements for all production processes and works performed in the production of agricultural products, was a necessary step for improving legal support for this area. The main shortcomings of the mentioned industrial regulation on labor protection were identified: lack of instructions on basic documents regulating labor protection measures and means; the actual absence of updated provisions regarding the consideration of current requirements for existing technologies, machines, equipment of agricultural production; absence of special security requirements for the sub-sectors of goat farming, shepherding, furry.

It is proposed as a priority area of work for improving the efficiency of the organization of labor protection at agricultural enterprises and simplifying the process of development of relevant local regulations directly for economic entities, updating the indicative labor protection instructions for workers employed in crop production, and developing indicative instructions for labor protection by type of work or occupation for the livestock industry.

Keywords: labor protection, agriculture, legal support, industrial regulations on labor protection, crop production, animal husbandry

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ В УКРАЇНІ

О.П. КУЛИНИЧ, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: Olgakulynych1987@gmail.com

Анотація. У статті досліджується поняття та зміст правового режиму земель індустриальних парків як об'єкта земельних правовідносин. За результатами дослідження автор екстраполюючи зміст та основні ознаки поняття «правовий режим земель» на землі індустриальних парків формулює визначення правового режиму земель індустриальних парків.

Встановлено, що особливістю правового режиму земель індустриальних парків є рівні права юридичних осіб приватного та публічного права на отримання у користування земельних ділянок в межах індустриальних парків для здійснення господарської діяльності. Вибір форми використання земель індустриальних парків залежить від належності земельної ділянки до земель приватної чи публічної власності.

Сформульовані пропозиції щодо напрямків вдосконалення чинного законодавства України стосовно правового режиму земель індустриальних парків.

Ключові слова: індустриальні парки, правовий режим земель, земельні правовідносини

Актуальність.

Індустриальні парки є потужним інструментом залучення інвестицій в Україну. Водночас визначення юридичної природи поняття та змісту правового режиму земель індустриальних парків дозволить окреслити загаль-

ну сферу наукового пошуку з метою з'ясування суті, змісту та динаміки розвитку правового режиму цих земель, що є важливим для розвитку індустриальних парків, здійснення прав на ці землі, забезпечення державного регулювання суспільних відносин, які виникають з приводу їх використання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У теорії земельного права питання правового режиму земель індустріальних парків не досліджувалися. Натомість, дослідженням поняття «правовий режим земель» займалися провідні українські учені: В.І. Андрейцев, М.В. Гребенюк, Г.І. Балюк, А.П. Гетьман, В.К. Гуревський, І.І. Каракаш, Т.О. Коваленко, П.Ф. Кулинич, А.В. Луняченко, А.М. Мірошніченко, В.Л. Мунтян, В.В. Носік, О.О. Погрібний, В.І. Семчик, В.Д. Сидор, Н.І. Титова, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга, В.З. Янчук та інші.

Метою статті є дослідження правового режиму земель індустріальних парків.

Результати.

У вітчизняній земельно-правовій науці правовий режим земель вчені досліджують спираючись на загальнотеоретичне поняття правого режиму. Такий підхід дає можливість ґрунтовно та всебічно дослідити дане правове явище в усіх його площинах. Наслідком цього є достатньо дискусійний плюралізм поглядів вчених на визначення цього поняття, адже кожен вчений, який досліджував дане питання, зробив свій теоретичний внесок на даній ниві.

Так, за визначенням М.В. Шульги, правовий режим земель складається із права власності на землю, права землекористування, управління у сфері використання і охорони земель та правової охорони земель і визначальним для правового режиму є основне цільове призначення землі (Шульга, 1988: 116). Практично аналогічної думки дотримується Н.В. Ільницька,

яка визначає особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення з урахуванням цільового призначення земель, належності їх певним суб'єктам і правомочностей цих суб'єктів, повноважень державних органів по управлінню землями та рис, притаманних цьому об'єкту навколишнього природного середовища (Ільницька, 2001: 8–9).

В.Д. Сидор зазначає що, правовий режим земель можна визначити як особливий порядок правового регулювання поведінки учасників суспільних відносин у галузі використання та охорони земель, а також управління земельними ресурсами, що виражається в поєднанні юридичних засобів, спрямованих на забезпечення раціонального використання та охорони земель в інтересах всього суспільства і конкретних землевласників та землекористувачів. Також науковець пропонує запровадити поділ правового режиму земель на підставі їх економічного або господарського значення на такі види, як: загальний правовий режим (правовий режим земельного фонду, земель України); спеціальний правовий режим (правовий режим категорії земель); специфічний правовий режим (правовий режим виду земель певної категорії) (Сидор, 2010: 30).

Таким чином, поняття правового режиму земель будь-якої категорії слід розглядати як сукупність правових норм, які встановлюють права на земельні ділянки, належність до певної категорії земель, а також визначають порядок здійснення управління та правової охорони таких земель, встановлюють заходи юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства про використання та охорону земель.

Екстраполюючи зміст та основні ознаки поняття «правовий режим земель» на землі індустріальних парків, ми можемо приступити до визначення поняття й особливостей «правового режиму земель індустріальних парків». Правовий режим земель індустріальних парків становить сукупність правових норм, до яких належать, насамперед, правові норми Глави 13 Земельного кодексу України (далі – ЗКУ) (Земельний кодекс України, 2001), що має назву «Землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення, правові норми Закону України «Про індустріальні парки» («Про індустріальні парки», 2012), також правові положення деяких підзаконних нормативно-правових актів.

У чинному земельному законодавстві України відсутнє легальне визначення поняття «землі індустріальних парків». Однак на підставі припису правової норми ст. 67-1 ЗКУ цілком слушно визначити дві правові ознаки земель індустріальних парків. По-перше, землі індустріальних парків безпосередньо віднесено до земель промисловості (ч. 1 ст. 67-1 ЗКУ), а, по-друге, у чинному земельному законодавстві України закріплений фіксований розмір земельних ділянок для розміщення індустріальних парків з метою забезпечення принципу раціонального використання земель. Так, індустріальні парки створюються на земельних ділянках площею не менше 15 гектарів і не більше 700 гектарів (ч. 2 ст. 67-1 ЗКУ). Аналогічна вимога закріплена у ч. 1 ст. 8 Закону України «Про індустріальні парки», відповідно змісту якої земельна ділянка, використання якої планується для створення та функціонування індустріального пар-

ку, може розташовуватися у межах або за межами населених пунктів і повинна відповідати таким вимогам: 1) належати до земель промисловості; 2) бути придатною для промислового використання з урахуванням умов та обмежень, встановлених відповідною містобудівною документацією; 3) площа земельної ділянки або сукупна площа суміжних земельних ділянок повинна становити не менше 15 гектарів та не більше 700 гектарів. Проте особливістю правового режиму земель промисловості є визначення розмірів земельних ділянок, які надаються для потреб промисловості, відповідно до затверджених в установленому порядку державних норм і проектної документації (ч. 3 ст. 66 ЗКУ). У ч. 3 ст. 66 ЗКУ мова йде про відведення земельних ділянок для розміщення окремих промислових підприємств та комплексів промислових підприємств, а не таких великих промислових агломерацій, як індустріальні парки.

Отже, земельні ділянки індустріальних парків належать до земель промисловості. Останні використовуються з метою забезпечення промислових потреби суспільства як територіальний базис для розміщення та експлуатації основних, підсобних і допоміжних будівель та споруд промислових, гірничодобувних, транспортних та інших підприємств, їх під'їзних шляхів, інженерних мереж, адміністративно-побутових будівель, інших споруд (ч. 1 ст. 66 ЗКУ). На території індустріального парку можуть провадитися будь-які види підприємницької діяльності, не заборонені законодавством. У чинному Земельному кодексі України визначається уніфікований правовий режим для земель промисловості, який

поширюється на землі індустріальних парків, та закріплюються окремі правові ознаки, що характеризують землі індустріальних парків як об'єкт земельних правовідносин.

Особливістю правового режиму земель промисловості є така правова ознака, як відведення земельних ділянок для потреб промисловості з урахуванням черговості їх освоєння (ч. 3 ст. 66 ЗКУ). Однак для створення індустріального парку можуть бути надані як освоєні території (промислові зони), так і неосвоєні території, де відсутня промислова забудова. Порядок використання земель індустріальних парків встановлюється законом згідно з ч. 2 ст. 65 ЗКУ, а саме – Законом України «Про індустріальні парки» («Про індустріальні парки», 2012). Вибір території для індустріального парку на землях державної чи комунальної власності здійснюється органами державної влади та органами місцевого самоврядування з урахуванням вимог Закону України «Про індустріальні парки» (ч. 1 ст. 10 Закону України «Про індустріальні парки»). Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 1 згаданого закону в процесі відбору території для індустріального парку виконується комплекс організаційно-правових, планувальних та інших дій ініціаторів створення індустріальних парків щодо пошуку, викупу, відведення і встановлення в натурі (на місцевості) вільних від забудови або забудованих земельних ділянок, призначених для створення індустріального парку. Отже, в на підставі аналізу положень п. 1 ч. 1 ст. 1 та ч. 1 ст. 10 Закону України «Про індустріальні парки» можна зробити висновок, що в Україні можуть бути створені два типи індустріальних парків, які є поширеними у світі, а саме це – ін-

дустріальні парки типу «браунфілд» та «грінфілд». Перший тип індустріальних парків створюється в межах існуючих промислових зон, а другий – передбачає відведення вільних від забудови земельних ділянок для промислових потреб. Разом з тим, поділ індустріальних парків на парки типу «браунфілд» та типу «грінфілд» не отримав закріплення у положеннях Закону України «Про індустріальні парки», як і відмінності правового режиму земель індустріальних парків різного типу.

Землі індустріальних парків, як і землі промисловості можуть перебувати у державній, комунальній або приватній власності (ч. 2 ст. 66 ЗКУ). Право на створення індустріальних парків на землях державної і комунальної власності мають органи державної влади, органи місцевого самоврядування, які згідно з Конституцією України здійснюють право власника на землю від імені Українського народу і відповідно до закону наділені повноваженнями розпорядження земельними ділянками, а також орендарі земельних ділянок, які згідно з Законом України «Про індустріальні парки» відповідають вимогам щодо використання їх для індустріального парку (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про індустріальні парки»). Разом з тим, згідно з ст. 9 Закону України «Про індустріальні парки» використання земельних ділянок у межах індустріального парку на землях державної чи комунальної власності здійснюється з додержанням наступних умов: строк використання земельної ділянки у межах індустріального парку повинен бути не менше 30 років з дня прийняття рішення про створення індустріального парку; використання земельних ділянок

у межах індустріальних парків повинно відповідати санітарно-епідеміологічним та екологічним вимогам.

Індустріальні парки можуть бути створені на земельних ділянках, які перебувають у приватній власності громадян та юридичних осіб. Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про індустріальні парки» створювати індустріальні парки на землях приватної власності мають право мають власники чи орендарі земельних ділянок, які відповідають вимогам щодо використання їх для індустріального парку, встановленим у ст. 8 згаданого закону України. Такі земельні ділянки повинні належати до земель промисловості та відповідати вимогам щодо площі земельних ділянок. У випадку створення індустріальних парків на земельних ділянках, що не належать до земель промисловості, необхідно спершу змінити цільове призначення земельної ділянки. Прямодок зміни цільового призначення земельних ділянок для розміщення індустріальних парків визначений у ст. 20 ЗКУ та є загальним.

Разом з тим, індустріальні парки можуть бути створені на орендованих землях. Зокрема, в чинному земельному законодавстві України передбачено мінімальний строк оренди земель, що надаються для створення індустріальних парків. Так, у разі створення індустріального парку на землях державної чи комунальної власності земельна ділянка надається в оренду на строк не менше 30 років (ч. 10 ст. 93 ЗКУ). Якщо орендарем земельної ділянки є ініціатор створення індустріального парку, така земельна ділянка або її частини передаються ним у суборенду учасникам індустріального парку відповідно до земельного законодавства України без попереднього погодження з орендодавцем

за умови, що не суперечить договору оренди такої земельної ділянки (ч. 7 ст. 93 ЗКУ). Потрібно зазначити, що у чинному законодавстві передбачене право на створення індустріального парку на орендованих землях з ініціативи орендарів. Згідно з ч. 1 ст. 7 Закону України «Про індустріальні парки» дозволяється створювати індустріальні парки на орендованих земельних ділянках після внесення відповідних змін до договору оренди земельної ділянки та прийняття орендодавцем рішення про погодження концепції індустріального парку. Н.Ю. Гальчинська слушно зазначає, що під час вибору земельної ділянки для індустріального (промислового) парку необхідно врахувати вимоги чинного містобудівного, земельного, екологічного законодавства щодо надання у користування чи відчуження у власність таких ділянок, можливості використання земельних ділянок для промислових потреб (Гальчинська, 2010: 149).

Право на створення індустріальних парків на землях державної і комунальної власності мають органи державної влади, органи місцевого самоврядування, які згідно з Конституцією України здійснюють право власника на землю від імені Українського народу і відповідно до закону наділені повноваженнями розпорядження земельними ділянками, а також орендарі земельних ділянок, які згідно з Законом України «Про індустріальні парки» відповідають вимогам щодо використання їх для індустріального парку (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про індустріальні парки»). Отже, у чинному законодавстві України передбачено широке коло суб'єктів, які мають права на створення індустріального парку.

Таким чином, суб'єктами прав на землі індустріальних парків виступають власник земельної ділянки, ініціатор створення індустріального парку, керуюча компанія індустріального парку та учасники індустріального парку (промислові підприємства, а також громадяни, які здійснюють підприємницькою діяльністю). Вибір форми використання земель індустріальних парків залежить від належності земельної ділянки до земель приватної чи публічної власності. Землі державної або комунальної власності надаються керуючій компанії на праві оренди, а учасникам індустріального парку на праві суборенди.

Землі приватної власності, на яких розміщується індустріальний парк, можуть належати керуючій компанії на праві власності або використовуватися нею на праві оренди. У першому випадку учасники індустріального парку використовують земельні ділянки в межах індустріального парку на праві оренди, у другому випадку – на праві суборенди.

У межах індустріального парку використання учасниками земельних ділянок може здійснюватися у правових формах, передбачених Земельним кодексом України відповідно до ч. 1 ст. 11 Закону України «Про індустріальні парки». Однак, чинним земельним законодавством України не передбачено такої правової форми використання земель індустріальних парків, як встановлення права суперфіцій чи правового титулу постійного користування земельною ділянкою, на якому державні та комунальні підприємства промисловості традиційно використовують землі. Отже, вибір форми використання земель індустріальних парків не залежить від форми власності суб'єкта права на

земельну ділянку. Натомість форми використання земель індустріальних парків чітко визначені у положеннях чинного земельного законодавства України та законодавства України про індустріальні парки.

Юридичні особи приватного та публічного права наділені рівними правами на здійснення господарської діяльності в межах індустріального парку та рівними правами у набутті прав на земельні ділянки, що розміщені у межах індустріальних парків. Однакова земельна правосуб'єктність юридичних осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність на землях індустріальних парків, яскраво ілюструє зміст основних принципів правового регулювання суспільних відносин у сфері створення та функціонування індустріальних парків. Так, відповідно до ч. ст. 4 Закону України «Про індустріальні парки» створення і функціонування індустріальних парків на території України здійснюються на таких засадах: 1) вільного доступу до інформації про можливість використання земель для створення індустріальних парків; 2) конкурентності у виборі керуючої компанії на землях державної та комунальної власності; 3) гарантування прав на земельні ділянки у межах індустріального парку; 4) державної підтримки створення індустріальних парків; 5) державного стимулювання залучення інвестицій в індустріальні парки.

Висновки і перспективи.

Таким чином, правовий режим земель індустріальних парків становить сукупність правових норм, до яких належать, насамперед, правові норми Глави 13 ЗКУ, що має назву «Землі промисловості, транспорту,

зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення, правові норми Закону України «Про індустриальні парки», також правові положення деяких підзаконних нормативно-правових актів, які встановлюють правові форми використання земельних ділянок індустриальних парків, належність земель індустриальних парків до земель промисловості, а також визначають порядок здійснення управління та правової охорони таких земель, встановлюють заходи юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства про використання та охорону земель.

Запровадження в Україні всесвітньо визнаної платформи для залучення інвестицій, якою є індустриальні парки, зумовило необхідність внесення змін до земельного законодавства України, що визначає правовий режим земель промисловості. З прийняттям Закону України «Про індустриальні парки» на законодавчому рівні були врегульовані організаційно-правові питання вибору земель для створення індустриальних парків, встановлені критерії для відбору земельних ділянок для зазначених потреб, закріплені правові форми використання земель індустриальних парків. Правовий режим земель індустриальних парків базується на принципі рівності прав учасників індустриального парку, зокрема, у набутті права користування земельними ділянками в межах індустриального парку. На наше переконання, чинне земельне законодавство про правовий режим земель індустриальних парків потребує вдосконалення в частині запровадженні спеціальних заходів правової охорони земель індустриальних парків.

Список використаних джерел

1. Гальчинська Н.Ю. Правовий режим земель промислових зон в Україні: дис. ... к.ю.н: 12.00.06. Одеса, 2010. 188 с.
2. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3–4. Ст. 27.
3. Ільницька Н.В. Оренда земель сільськогосподарського призначення: правові аспекти : автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.06. Київ, 2001. 19 с.
4. Про індустриальні парки: Закон України від 21 червня 2012 р. № 5018-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 22. Ст. 212.
5. Сидор В.Д. Правовий режим земель в земельному законодавстві України. Адвокат. 2010. № 8 (119). С. 27–31.
6. Шульга М.В. Вопросы правового регулирования земельных отношений в населенных пунктах УССР. Проблемы социалистической законности. Харьков: Вища школа, 1988. Вып. 22. С. 116.

References

1. Halchynska, N.Yu. (2010). Pravovyi rezhym zemel promyslovykh zon v Ukraini [The legal regime of the lands of industrial zones in Ukraine]. Candidate's thesis. Odessa: The National University «Odessa Academy of Law» (in Ukrainian).
2. Zemelnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 25.10.2001 № 2768-III [The Land code of Ukraine of 25 October, 2001 № 2768-III] (2001, October). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 3 (in Ukrainian).
3. Ilnytska, N.V. (2001). Orenda zemel silskohospodarskoho pryznachennia: pravovi aspekty [The lease of the lands of agricultural purpose: legal aspects]. Kyiv, 19 (in Ukrainian).
4. Pro industrialni parky: Zakon Ukrainy vid 21.06.2012 № 5018-VI [The law of Ukraine

- of 21 June, 2012 № 5018-VI «On Industrial Parks»] (2013, October). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 22 (in Ukrainian).
5. Sydor, V.D. Pravovyi rezhym zemel v zemelnomu zakonodavstvi Ukrainy [The legal regime of land in the land legislation of Ukraine]. Advokat, 8 (119): 27–31 (in Ukrainian).
6. Shulha, M.V. (1988). Voprosi pravovoho rehulyrovanyia zemelnikh otnosheniy v naselennikh punktakh USSR [The issues of legal regulation of landusage relationships in the localities of the USSR]. Problemy sotsyalystycheskoi zakonnosti. Kharkov, 22, 116 (in Russian).

O.P. Kulynych (2019). The concept and content of the legal regime of industrial parks in Ukraine. Law.Human. Environment, 10(4): 54-61
<https://doi.org/10.31548/law2019.04.001>.

Summary. The article explores the concept and content of the legal regime of industrial parks as an object of land relations. According to the results of the study, the author extrapolates the definition and legal features of the concept of «legal regime of lands» on the land of industrial parks for mulates the definition of the legal regime of lands of industrial parks.

It is established that the peculiarity of the legal regime of lands of industrial parks is the equal rights of legal entities of private and public right to obtain the use of land within industrial parks for carrying out economic activities. The choice of the form of land use of industrial parks depends on the ownership of the land plot to land of private or public ownership.

The proposals on directions of improvement of the current legislation of Ukraine concerning the legal regime of lands of industrial parks are formulated.

Keywords: industrial parks, legal regime of land, land relations

ВИКОРИСТАННЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ НОРМ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

М.А. ДЕЙНЕГА, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: marinad@meta.ua

Анотація. У статті аналізується сучасний стан впровадження дієвих механізмів правового забезпечення раціонального використання і збереження водних ресурсів в Україні з урахуванням вимог, встановлених міжнародними та європейськими стандартами. Задля досягнення окресленої мети досліджено правовий досвід ЄС в екологічній сфері.

Встановлено, що основи двостороннього співробітництва між Україною та ЄС у сфері навколишнього природного середовища визначені насамперед Угодою про асоціацію 2014 р. З метою практичного виконання завдань за адаптації законодавства України до законодавства ЄС, в Україні була прийнята ціла низка нормативно-правових актів, спрямованих на організаційно-правове забезпечення цього процесу.

Визначено, що серед глобальних екологічних проблем сучасності одними з найбільш актуальних є проблеми у сфері використання і збереження водних ресурсів, від невідкладного вирішення яких залежить подальше життя та здоров'я людини. Згідно із сектором «Якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище» Національної стратегії наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля, наша держава має адаптувати національне законодавство насамперед відповідно до Директиви 2000/60/ЄС про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері водної політики – Водної Рамкової Директиви.

За результатами дослідження встановлено, що Україна активно залучена у процес імплементації водного законодавства ЄС. Водне законодавство нашої держави є достатньо розгалуженим і розвинутим.

Ключові слова: водні ресурси, використання і збереження водних ресурсів, право ЄС, водне законодавство України, імплементація, адаптація

Актуальність.

Науково-технічний прогрес, зростання масштабів господарської діяльності зумовлюють посилення антропогенного тиску на довкілля, що спричиняє забруднення навколишнього природного середовища, особливо водних ресурсів та атмосферного повітря, зменшуються площі лісів і родючих земель, зникають окремі види рослин, тварин, і як наслідок порушується рівновага у довкіллі. Людство вже чітко усвідомило необхідність дбайливого поводження з водними ресурсами, підтримання і відновлення їх якості, оскільки якість води належить до найважливіших характеристик водних ресурсів, що визначають можливість їх використання у різних сферах життєдіяльності людини.

Нині основними проблемами щодо раціонального використання та збереження водних ресурсів України є: забруднення водних об'єктів шкідливими та недостатньо очищеними промисловими і господарсько-побутовими стічними водами (з майже 5 млрд куб. м стоків – 50 % з перевищенням забруднених речовин); уповільнення водообміну й утворення зон застою, евтрофікація (збільшення вмісту біогенних речовин у водоймі, що зумовлює бурхливе розмноження водоростей, зменшення прозорості води і вмісту розчиненого кисню у глибинних шарах унаслідок розкладу органічної речовини мертвих рослин і тварин, а також масову загибель донних організмів); збільшення кількості органічних сполук у водних об'єктах, що негативно впливає на санітарно-епідемічну ситуацію та якість питної води (перевищення санітарних норм за різними показниками коливається у межах до 4 разів); інтенсивне старін-

ня основних фондів водозабезпечуючого та водоохоронного призначення, низька продуктивність очисних споруд (в аварійному становищі нині перебуває 26 % водопровідних мереж); недостатня самовідновлюваність та самоочисна здатність водних систем; незбалансована за водним фактором система господарювання, що характеризується високими обсягами залучення водних ресурсів у виробничу сферу та високою водомісткістю продукції; забруднення підземних вод; посилення засолення ґрунтів; зменшення вмісту гумусу в них; посилення ерозії берегової зони («Про Концепцію розвитку...», 2000).

Позитивне вирішення окреслених проблем, безумовно, залежить від впровадження дієвих механізмів правового забезпечення раціонального використання і збереження водних ресурсів з урахуванням вимог, встановлених міжнародними та європейськими стандартами.

Метою статті є з'ясування стану імплементації норм права Європейського Союзу у сфері використання і збереження водних ресурсів відповідно до взятих нашою державою міжнародно-правових зобов'язань.

Результати.

Право Європейського Союзу (далі – ЄС) є значним досягненням у світовій юридичній науці, що втілило у собі багатовіковий правовий досвід найбільш розвинених країн Європи, трансформувавши його в наднаціональне право – право ЄС. Інтеграційні процеси в усі сфери європейського правового простору є стратегічним орієнтиром і системоутворюючим чинником розвитку нашої держави. Україна повинна створити європей-

ські стандарти, адаптувавши українське законодавство до права ЄС. При цьому, правовий досвід ЄС в екологічній сфері й актуальність екологічної складової з-поміж пріоритетних засад євроінтеграційної політики нашої держави має стати цільовою стратегією для України.

Основи двостороннього співробітництва між Україною та ЄС у сфері навколишнього природного середовища визначені у главі 6 «Навколишнє середовище» Угоди про асоціацію від 27.06. 2014 р., що ратифіковано Законом України від 16.09.2014 р. («Угода про асоціацію...», 2014). Відповідно до ст. 361 Угоди про асоціацію визначено, що співробітництво між Україною та ЄС має на меті збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів і заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища у таких сферах: зміна клімату; якість атмосферного повітря; якість води та управління водними ресурсами; управління відходами та ресурсами; охорона природи, зокрема збереження і захист біологічного та ландшафтного різноманіття тощо. Поступове наближення законодавства України до права та політики ЄС у сфері навколишнього природного середовища здійснюється відповідно до Додатка XXX до Угоди про асоціацію.

З метою практичного виконання завдань з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, в Україні була прийнята ціла низка нормативно-правових актів, спрямованих на організаційно-правове забезпечення цього процесу. Основним нор-

мативно-правовим актом у цій сфері є Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 р. («Про Загальнодержавну програму адаптації ...», 2004). Адаптація законодавства України у сфері навколишнього середовища відповідно до вимог директив ЄС передбачена як стратегічна ціль й Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2020 р., які були затверджені Законом України від 21.12.2010 р. («Про Основні засади (стратегію)...», 2010) Наприкінці 2012 р. наказом Міністерством екології та природних ресурсів України від 17.12.2012 р. № 659 було затверджено Базовий план адаптації екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Базовий план апроксимації) («Щодо затвердження Базового плану адаптації...», 2012).

На виконання положень ст. 363 Глави 6 «Навколишнє середовище» і Додатку XXX до Угоди про асоціацію у 2015 р. Міністерством екології та природних ресурсів України представлено Національну стратегію наближення (апроксимації) законодавства України до права Європейського Союзу у сфері охорони довкілля («Національна стратегія...», 2015). Стратегія передбачає наближення законодавства України до законодавства ЄС за трьома напрямками: загальний напрям «Навколишнє середовище» (найвищий рівень), сектори («Управління довкіллям та інтеграція екологічної політики у інші галузеві політики», «Якість атмосферного повітря», «Управління відходами та ресурсами», «Якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське

середовище», «Охорона природи», «Промислове забруднення та техногенні загрози», «Зміна клімату та захист озонового шару» та «Генетично модифіковані організми») та окремі джерела права ЄС, наведені у Додатку XXX до Угоди про асоціацію.

Серед глобальних екологічних проблем сучасності одними з найбільш актуальних є проблеми у сфері використання і збереження водних ресурсів, від невідкладного вирішення яких залежить подальше життя та здоров'я людини. Згідно із сектором «Якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище», визначеного Національною стратегією наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля, наша держава має адаптувати національне законодавство відповідно до Директиви 2000/60/ЄС про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері водної політики (т.з. Водна Рамкова Директива) («Водна Рамкова Директива...», 2006) зі змінами й доповненнями, внесеними Рішенням № 2455/2001/ЄС і Директивою 2009/31/ЄС; Директиви 2007/60/ЄС про оцінку та управління ризиками затоплення; Директиви 2008/56/ЄС про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері екологічної політики щодо морського середовища; Директиви 91/271/ЄЕС про очистку міських стічних вод зі змінами й доповненнями, внесеними Директивою 98/15/ЄС та Регламентом (ЄС) № 1882/2003 і Регламентом (ЄС) № 1137/2008; Директиви 98/83/ЄС про якість води, призначеної для споживання людиною, зі змінами й доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) № 1882/2003 і Регламентом (ЄС) № 596/2009; Директиви 91/676/

ЄЕС про захист вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільсько-господарських джерел, зі змінами й доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) № 1882/2003.

Україна активно залучена у процес імплементації водного законодавства ЄС. Водне законодавство нашої держави є достатньо розгалуженим і розвинутим. Одним із головних документів у сфері забезпечення якості водних ресурсів є беззаперечно Водний кодекс України від 06.06.1995 р. (Водний Кодекс України, 1995), який у комплексі із заходами організаційного, правового, економічного і виховного впливу, сприяє формуванню водно-екологічного правопорядку й забезпеченню екологічної безпеки населення України, а також більш ефективному, науково обґрунтованому використанню вод та їх охороні від забруднення, засмічення і вичерпання, забезпечує додержання якості водних ресурсів.

З метою визначення основних напрямів державної політики у сфері водного господарства, збереження і відтворення водних ресурсів, підвищення їх якості, впровадження системи інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом Верховною Радою України 24.05.2012 р. було прийнято Закон України «Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 р.» («Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку...», 2012). Відповідно до Програми розвиток водного господарства нашої держави має бути спрямований на: впровадження ефективного, обґрунтованого та збалансованого механізму викори-

стання, охорони та відтворення водних ресурсів, забезпечення сталого розвитку державної системи моніторингу вод згідно з міжнародними нормами; гармонізацію українського законодавства з міжнародними нормами та удосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення якості водних ресурсів; впровадження системи інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом; підвищення технологічного рівня водокористування, впровадження маловодних та безводних технологій, розроблення більш раціональних нормативів водокористування, будівництва, реконструкції та модернізації систем водопостачання і водовідведення тощо.

Основоположним документом законодавства України, що визначає правові, економічні та організаційні засади функціонування системи питного водопостачання є Закон України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» від 10.01.2002 р. («Про питну воду...», 2012), основною метою якого є забезпечення населення якісною та безпечною для здоров'я людини питною водою, що у повній мірі відображає основні цілі європейської політики у сфері питного водокористування. Важливе значення для додержання прав громадян на достатній життєвий рівень та екологічну безпеку шляхом забезпечення питною водою відповідно до встановлених нормативів також має Закон України «Про Загальнодержавну цільову програму «Питна вода України» на 2011–2020 роки» від 03.03.2005 р. («Про Загальнодержавну цільову програму...», 2005). У зазначених законодавчих актах ставиться за мету наближення вимог державних стандартів на питну

воду, технологій виробництва питної води, а також засобів вимірювання і методів оцінки до відповідних технологій, прийнятих в ЄС.

Протягом останніх трьох років Верховною Радою України ухвалено близько 20 законів на виконання Угоди про асоціацію з ЄС та наближення національного екологічного законодавства до норм права ЄС.

Відповідно до Звіту про основні результати роботи Міністерства екології та природних ресурсів України за 2016–2019 рр. («Звіт про основні результати...») реалізовано ряд заходів, що стояли перед нашою державою у частині імплементації норм права ЄС у сфері використання і збереження водних ресурсів.

Зокрема, запроваджено реформу державної системи управління водними ресурсами шляхом переходу від адміністративно-територіальної моделі управління до інтегрованого управління за басейновим принципом відповідно до вимог Водної рамкової директиви ЄС.

У рамках цієї реформи: внесено зміни до деяких законодавчих актів України щодо впровадження інтегрованих підходів в управління водними ресурсами за басейновим принципом (постановою Кабінету Міністрів України від 18.05.2017 р. № 336 затверджено Порядок розроблення плану управління річковим басейном); здійснено гідрографічне та водогосподарське районування території України, встановлені межі районів річкових басейнів, суббасейнів та водогосподарських ділянок; започатковано реформування інституційної структури державної системи управління водними ресурсами та водним господарством, зокрема, Державного агентства водних ресурсів України шляхом реорганізації ді-

ючих структур і утворення 13 басейнових управлінь водних ресурсів та 15 регіональних офісів водних ресурсів (наказом Державного агентства водних ресурсів України від 01.03.2018 р. № 95 (із змінами) затверджено структуру Державного агентства водних ресурсів України відповідно до басейнового принципу управління водними ресурсами. У межах кожного району річкового басейну (суббасейну) визначено відповідний орган управління – 13 басейнових управлінь водних ресурсів); утворено 13 басейнових рад – дорадчо-консультативних органів, які беруть участь у формуванні і реалізації державної водоохоронної політики у межах окремого району річкового басейну; забезпечено прийняття необхідних нормативно-правових актів.

Відповідно до наказу Державного агентства водних ресурсів України від 01.03.2018 р. № 95 розробляються положення про басейнові управління водних ресурсів, для кожного із визначених органів управління у межах річкового басейну (суббасейну). Так, зокрема, Державним агентством водних ресурсів України вже затверджено положення: Дністровського басейнового управління водних ресурсів (наказ від 23.01.2018 р. № 23), Басейнового управління водних ресурсів річок Прут та Сірет (наказ від 23.01.2018 р. № 24), Сіверсько-Донецького басейнового управління водних ресурсів (наказ від 24.04.2018 р. № 230), Деснянського басейнового управління водних ресурсів (наказ від 24.04.2018 р. № 231), Басейнового управління водних ресурсів річок Причорномор'я та Нижнього Дунаю (наказ від 21.05.2018 р. № 326), Басейнового управління водних ресурсів річок Приазов'я (наказ від 25.07.2018 р. № 558), Басейнового управління вод-

них ресурсів річки Прип'ять (наказ від 03.08.2018 р. № 571), Басейнового управління водних ресурсів річок Західного Бугу та Сяну (наказ від 03.08.2018 р. № 572), Басейнового управління водних ресурсів нижнього Дніпра (наказ від 03.08.2018 р. № 573), Басейнового управління водних ресурсів середнього Дніпра (наказ від 06.08.2018 р. № 575), Басейнового управління водних ресурсів річки Тиса (наказ від 17.09.2018 р. № 701), Басейнового управління водних ресурсів річки Південний Буг (наказ від 17.09.2018 р. № 703).

Постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2018 р. № 758 затверджено Порядок здійснення державного моніторингу вод, яким реформовано існуючу систему державного моніторингу вод відповідно до європейських принципів і підходів. Новий порядок державного моніторингу вод передбачає функціонування моніторингу вод як складової процесу розроблення планів управління річковими басейнами та морської стратегії України, оцінки прогресу й ефективності їх виконання. Головним завданням державного моніторингу вод визначено досягнення та підтримання доброго екологічного та хімічного станів масивів поверхневих вод, доброго кількісного та хімічного станів масивів підземних вод та доброго екологічного стану морських вод. Розпочато зміну існуючої системи моніторингу поверхневих водних масивів на нову, здатну забезпечувати сучасну діагностику стану водних масивів за європейськими стандартами.

Оптимізовано кількість суб'єктів моніторингу вод з 11 до 5, вдвічі розширено кількість досліджуваних показників. Введено нові досліджувальні показники – гідроморфологічні,

гідробіологічні, пріоритетні та специфічні для визначення хімічного стану вод (близько 90 показників), збільшено кількість об'єктів моніторингу вод (масиви поверхневих вод та підземних вод, морські води). З басейнові лабораторії, які знаходяться у басейнах річок Дону (суббасейн Сіверського Дінця), Дніпра та Дністра будуть здійснювати зазначені дослідження.

Забезпечено інформаційний менеджмент у сфері якості вод. Розроблено відкриті вебресурси для висвітлення інформації щодо якості вод (веб-система «Моніторинг та екологічна оцінка водних ресурсів України», інтерактивна карта забрудненості річок України «Чиста вода», опубліковано набори відкритих даних). 07.02.2019 р. на засіданні Міжвідомчої робочої групи з координації впровадження Протоколу про воду та здоров'я схвалено проект Національних цільових показників до Протоколу про воду та здоров'я та проект Плану заходів з впровадження Україною Протоколу про воду та здоров'я на 2019–2030 рр., доопрацьовані експертною групою з урахуванням зауважень та пропозицій, наданих членами Міжвідомчої робочої групи, та за результатами громадських консультацій, що відбулись 19–20.12.2018 р. у м. Києві.

Крім того, вперше здійснено комплексний моніторинг стану Чорного моря відповідно до вимог законодавства ЄС, спільно з науковцями з країн ЄС та Грузії здійснено три експедиції з дослідження стану Чорного моря. На базі отриманих даних, розпочалась розробка повноцінної Морської Стратегії. Розроблено структуру Стратегії морської природоохоронної політики України на період до 2032 року. Започатковано проект EMBLAS+ для активізації міжнародного співробітництва в рамках Кон-

венції про захист Чорного моря від забруднення за участі експертів ЄС.

Удосконалено законодавство щодо спеціального водокористування, значно спрощено процедуру отримання документу дозвільного характеру, зокрема: внесено зміни до Водного кодексу України у частині встановлення чіткого порядку видачі дозволу на спеціальне водокористування, термінів розгляду документів та прийняття рішення про видачу або відмову у видачі дозволу, органу, уповноваженого з видачі дозволу та інше; постановою Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р. внесено зміни до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань видачі дозволів на спеціальне водокористування, удосконалено порядок розроблення нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, актуалізовано відповідно до сучасних передових практик і підходів перелік забруднюючих речовин, скидання яких у водні об'єкти нормується; наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 12.04.2018 р. № 116 затверджено форму заяви для отримання дозволу на спеціальне водокористування.

Запроваджено електронний сервіс з надання адміністративної послуги щодо дозволу на спеціальне водокористування в електронній формі, що дозволило бізнесу без зайвих бюрократичних процедур, самостійно, не витрачаючи часу, отримувати дозвіл online. Електронна послуга реалізує право на громадський контроль за діяльністю суб'єктів господарювання та органів виконавчої влади, мінімізує корупційні ризики шляхом публічності та прозорості всіх етапів процедури. Функціонує відкритий реєстр виданих та анульованих дозволів.

Для забезпечення вільного доступу громадян до інформації про водні об'єкти України Державним агентством водних ресурсів України здійснюється ведення геопорталу «Водні ресурси України», який містить всебічну інформацію щодо державного водного кадастру – обліку поверхневих водних об'єктів. Геопортал розроблено в рамках реалізації проекту APENA з урахуванням вимог директив ЄС. Забезпечено візуалізацію водних об'єктів України відповідно до критеріїв Водної Рамкової Директиви ЄС, зокрема, річок довжиною від 10 км та озер площею водного дзеркала більше 0,5 км².

Висновки і перспективи.

Національне законодавства України, що визначає основні аспекти раціонального використання і збереження водних ресурсів, забезпечення їх якості, у більшості зазначених положень є відповідним законодавству ЄС у цій сфері. Основні програми водної політики і водного господарства як України, так і ЄС спрямовані на: забезпечення збереження, раціонального використання і відтворення водних ресурсів, збереження водних ресурсів від забруднення, засмічення та вичерпання, створення умов для переходу до сталого та ефективного функціонування екосистем у водних басейнах, забезпечення якості водних ресурсів і поліпшення їх стану.

Список використаних джерел

1. Водна Рамкова Директива 2000/60/ЄС: Основні терміни та їх визначення (офіційний переклад). Київ: Консорціум компаній RODECOVERSeau–WRC, 2006. 244 с.
2. Водний кодекс України від 06.06.1995 р. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 24. Ст. 189.
3. Звіт про основні результати роботи Міністерства екології та природних ресурсів України за 2016–2019 рр. URL: <https://menr.gov.ua>.
4. Національна стратегія наближення (апроксимації) законодавства України до права Європейського Союзу у сфері охорони довкілля. Київ, 2015. URL: <https://menr.gov.ua>.
5. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 29. Ст. 367.
6. Про Загальнодержавну цільову програму «Питна вода України» на 2011–2020 рр.: Закон України від 03.03.2005 р. № 2455-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 15. Ст. 243.
7. Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 р.: Закон України від 24.05.2012 р. № 4836-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 17. Ст. 146.
8. Про Концепцію розвитку водного господарства України: постанова Верховної Ради України від 14.01.2000 р. № 1390-XIV. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 8. Ст. 54.
9. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 р.: Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 26. Ст. 218.
10. Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення: Закон України від 10.01.2002 р. № 2918-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 16. Ст. 112.
11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атом-

ної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р.: ратифіковано Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Том 1. Ст. 2125.

12. Щодо затвердження Базового плану адаптації екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Базовий план апроксимації): наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 17.12.2012 р. № 659. URL: <https://ips.ligazakon.net>.

References

1. Vodna Ramkova Dyrektyva 2000/60/EC: Osnovni termyny ta yikh vyznachennia (ofitsiyni pereklad) [Water Framework Directive 2000/60 / EC: Basic terms and definitions (official translation)] (2006). Kyiv: Konsortsium kompanii RODECOVERSeau-WRc, 244 (in Ukrainian).
2. Vodnyi kodeks Ukrainy 06.06.1995 [Water Code of Ukraine] (1995). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 24, 189 (in Ukrainian).
3. Zvit pro osnovni rezultaty roboty Ministerstva ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy 2016–2019 [Report on the main results of the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine 2016–2019]. Available at: <https://menr.gov.ua> (in Ukrainian).
4. Natsionalna stratehiia nablyzhennia (aproksymatsii) zakonodavstva Ukrainy do prava Yevropeiskoho Soiuzu u sferi okhorony dovkillia [National strategy for approximation (approximation) of Ukrainian legislation to EU law in the field of environment] (2015). Available at: <https://menr.gov.ua> (in Ukrainian).
5. Pro Zahalnodержavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu [On the National Program of Adaptation of the Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union] (2004): Zakon Ukrainy 18.03.2004 № 1629-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 29, 367 (in Ukrainian).
6. Pro Zahalnodержavnu tsilovu prohramu «Pytna voda Ukrainy» na 2011–2020 [About the National Target Program «Drinking Water of Ukraine» for 2011–2020] (2005): Zakon Ukrainy 03.03.2005 № 2455-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 15, 243 (in Ukrainian).
7. Pro zatverdzhennia Zahalnodержavnoi tsilovoi prohramy rozvytku vodnoho hospodarstva ta ekolohichnoho ozdorovlennia baseinu richky Dnipro na period do 2021 [On approval of the National Target Program for the Development of Water Management and Environmental Improvement of the Dnipro River Basin for the Period up to 2021] (2012): Zakon Ukrainy 24.05.2012 № 4836-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 17, 146 (in Ukrainian).
8. Pro Kontseptsiiu rozvytku vodnoho hospodarstva Ukrainy [On the Concept of Water Development of Ukraine] (2000): postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy 14.01.2000 № 1390-KhIV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 8, 54 (in Ukrainian).
9. Pro Osnovni zasady (stratehiieiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2020 [About the Fundamental Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine until 2020] (2010): Zakon Ukrainy 21.12.2010 № 2818-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 26, 218 (in Ukrainian).
10. Pro pytnu vodu, pytnu vodopostachannia ta vodovidvedennia [About drinking water, drinking water supply and drainage] (2002): Zakon Ukrainy 10.01.2002 № 2918-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 16, 112 (in Ukrainian).
11. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony 27.06.2014 [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community, and their

- Member States, of the other part] (2014): ratyfikovano Zakonom Ukrainy 16.09.2014 № 1678-VII. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 75(1), 2125 (in Ukrainian).
12. Shchodo zatverdzhennia Bazovoho planu adaptatsii ekolohichnoho zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu (Bazovy plan aproksymatsii) [Concerning the approval of the Basic Plan for the Adaptation of Ukraine's Environmental Legislation to the Legislation of the European Union (Basic Approximation Plan)] (2012): nakaz Ministerstva ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy 17.12.2012 № 659. Available at: <https://ips.ligazakon.net> (in Ukrainian).

M.A. Deineha (2019). The use and conservation of water resources in Ukraine: current state of implementation of European Union Law. Law. Human. Environment, 10(4): 62-71. <https://doi.org/10.31548/law2019.04.008>.

Summary. The article analyzes the current state of implementation of effective mechanisms of legal support for the rational use and conservation of water resources in Ukraine, taking into account the requirements established by international and European standards. In order to achieve this goal, the EU's legal experience in the environmental field has been explored.

It is established that the foundations of bilateral cooperation between Ukraine and the EU in the field of environment are determined first of all by the Association Agreement 2014. In order to practically fulfill the tasks of adaptation of the legislation of Ukraine to the EU legislation, a number of normative legal acts aimed at organizational – legal support of this process.

It is determined that among the global environmental problems of today, some of the most urgent are the problems in the use and conservation of water resources, the immediate solution of which depends on the further life and health of man. According to the sector «Water Quality and Water Management, including the Marine Environment» of the National Strategy for Approximation (Approximation) of EU Laws to Environmental Law, our country must first adapt national legislation in accordance with Directive 2000/60/EC Water Policy Communities – Water Framework Directive.

The study found that Ukraine is actively involved in the implementation of EU water legislation. The water legislation of our country is sufficiently branched and developed.

Keywords: water resources, use and conservation of water resources, EU law, water law of Ukraine, implementation, adaptation

ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ПРИРОДНИХ ЕКОСИСТЕМ НА ТЕРИТОРІЇ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

О.В. ПОПОВА, кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: porova-olena@ukr.net

Анотація. У статті розглянуто цінність біорізноманіття, пріоритетні напрями збереження біорізноманіття, захист та охорона екосистем, відновлення природної екосистеми, державна підтримка. Проаналізовано нормативно-правове забезпечення збереження біорізноманіття в Україні.

Біорізноманіття належить до найголовніших надбань кожної держави, адже живі організми виконують життєво важливі функції і є індикаторами всіх змін довкілля. Тому зміни біорізноманіття відносяться до найнебезпечніших змін і мають незворотній характер. Втрата біологічного різноманіття є однією з глобальних екологічних проблем.

Збереження біорізноманіття є складною та комплексною програмою. Їх успішне вирішення в повній мірі залежить від багатьох наукових, правових, екологічних, організаційних, фінансових, етичних, виховних заходів тощо, ці завдання входять до складу глобальної концепції стратегії і тактики виживання людства.

Ключові слова: екосистема, збереження та відновлення природних ресурсів, використання екоресурсів, державна підтримка

Актуальність.

У зв'язку із значним розвитком економічного прогресу людство все більшою мірою стає залежним від кількості біоресурсів на нашій планеті, а сучасна економіка теж цілком залежить від біоресурсів, їх кількісного та якісного складу.

Збереження біорізноманіття та відновлення природних екосистем є основною гарантією подальшого розвитку нашої цивілізації, тому цьому питанню приділяється значна увага.

Зниження рівня біорізноманіття займає особливе місце серед головних екологічних проблем сучасності. Наслідком зникнення видів стане руйнування існуючих екологічних зв'язків та деградація природних угруповань, неспроможність їх до самопідтримання, що призводитиме до їх зникнення. Подальше скорочення біорізноманіття може привести до дестабілізації біоти, втрати цілісності біосфери та її здатності підтримувати найважливіші характеристики

середовища. Внаслідок незворотного переходу біосфери в новий стан вона може стати непридатною для життя людини (Сірко, 2019).

Забезпечення умов для вивчення, збереження та відтворення видового різноманіття є передумовою для виживання і стабільного функціонування природних екосистем не тільки в нашій державі, а і на всій планеті, що в повній мірі сприяє збереженню життя на Землі.

Якщо ми бажаємо зберегти свій менталітет і національну самобутність, то повинні зберегти свою природу. Стан природи є дзеркалом стану нації. Збереження біорізноманіття – необхідна умова виживання людства (Сірко, 2019).

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питанням збереження біорізноманіття, дослідженням об'єктів екосистем та їх взаємозв'язків в своїх роботах приділяли велику увагу такі вчені та дослідники: О.О. Веклич, Ю.М. Грищенко, Є. Мішеніна, А.Я. Сохнич та інші, але питання збереження біорізноманіття та відновлення природних екосистем потребують ще подальшого вивчення та вирішення.

Мета статті – виявити сучасні проблеми збереження біорізноманіття, визначити методи відновлення природних екосистем їх шляхи реалізації на території Херсонської області, а також, правова підтримка збереження та відновлення біорізноманіття.

Результати.

Від збереження різноманіття залежить повною мірою все наше життя, а також розвиток таких основних га-

лузей виробництва, як сільське господарство, фармацевтична промисловість, косметична промисловість, садівництво, городництво, целюлозно-паперова промисловість, будівництво, переробка відходів тощо.

Тому реалії сучасного життя такі, що від питання збереження біорізноманіття залежить шлях людства до майбутнього.

Створення того сприятливого середовища, в якому люди почуватимуться максимально комфортно, напругу залежить від підтримки стабільності екосистем, а, отже, від збереження всіх форм життя в їх складі. «Здорове» середовище робить нас стійкішими, працездатнішими, а зростання трудового потенціалу та ефективності – безсумнівна запорука економічного зростання – як особистого, так і суспільного (Семак, 2019).

Сьогодні, саме завдяки біорізноманіттю, наше життя сите, благополучне, багате, а тому таке щасливе. А щастя, як відомо, перебуває поза системою матеріальних цінностей. І серед всього достатку, подарованого природою, ми нерідко відчуваємося покинутими і самотніми. Проблема, як не дивно, також у біорізноманітті, точніше, у його нестачі (Семак, 2019).

На сьогоднішній день саме біорізноманіття формує безпечне для життєдіяльності людей навколишнє середовище та забезпечує їх їжею, ліками, сировиною для розвитку економіки і т.д.

Завдяки саме біорізноманіттю працюють природні екосистеми, наприклад кругообіг та очищення води в природі, система збереження ґрунтів, стабільність клімату, тощо.

Основними методами збереження біорізноманіття є:

1) державна екологічна політика (у т.ч. розробка національних,

державних, місцевих та об'єктних програм і проєктів);

2) ведення Червоної книги (оновлення даних про стан, розповсюдження рідкісних і зникаючих видів рослин та тварин);

3) створення природно-заповідних об'єктів (регламентація управління та природокористування);

4) міжнародне співробітництво у збереженні біорізноманіття (глобальний характер проблеми збереження біорізноманіття; міжнародні угоди, конвенції, проєкти, гармонізація національного законодавства із міжнародним);

5) національні програми збереження біорізноманіття (програми, проєкти і плани дій), спрямовані на збереження та відновлення ландшафтного і біологічного різноманіття;

6) програми охорони і відновлення окремих видів (реакліматизація, біотехнології);

7) створення екомережі;

8) розвиток природоохоронних технологій в промисловості, сільському господарстві та рибному промислі;

9) боротьба із браконьєрством (пропаганда серед населення, застосування пророддохоронних освітніх та виховних програм);

10) розвиток екотуризму (Якимчук, 2014).

Питання збереження біорізноманіття – це актуальна проблема сучасності, адже біологічне різноманіття є основою життя, тому його збереження є вкрай необхідним для життя людей.

За останні 400 років планета втратила біля 100 видів лише хребетних тварин. На даний час приблизно 22 тисячі видів рослин і тварин знаходяться на межі зникнення. Щорічне відзначення Міжнародного дня біорізноманіття – це ще одна нагода звернути увагу широкої спільноти на

актуальні проблеми збереження біоти, визначення його ролі у нашому повсякденному житті («Національний природний парк...»).

Біорізноманіття планети вже давно є під загрозою збіднення та зникнення.

Ці втрати можуть мати незворотні наслідки не тільки для природних екосистем, але і для самої людини. Сьогодні на землі майже не існує місць, куди практично не дійшла «рука людини». Ця проблема актуальна не тільки для інших країн, а і для нашої держави.

Що ж таке «біорізноманіття»? Це різноманітність живих організмів з усіх джерел, включаючи, серед іншого, наземні, морські та інші водні екосистеми і екологічні комплекси, частиною яких вони є, а також різноманіття в рамках виду, між видами і різноманіття екосистем (Василюк).

Станом на 2011 р., за підрахунками вчених, у світі нараховується 8,7 млн видів, з них 6,5 млн є наземними, а 2,2 млн – морськими видами. Ці цифри і справді вражають, важко навіть уявити собі таке різноманіття. Може здаватися, що втрата кількох десятків чи сотень видів серед кількох мільйонів не буде відчутною для планети, але насправді все не зовсім так (Василюк).

Збереженню біорізноманіттю зараз приділяється велика увага, адже стійкість екосистеми планети Земля і нашого життя залежить саме від кількості видів і чим їх більше, тим і вища стійкість.

Втрата біологічного різноманіття є однією з глобальних екологічних проблем. За даними Міжнародної спілки охорони природи (IUCN), від 10 до 50 % добре вивчених вищих таксономічних груп знаходяться під загрозою зникнення, зокрема 23 % видів ссав-

ців, 12 % – птахів, 25 % – хвойних дерев. Ще гострішою є ця проблема для Європи – 43 % європейських птахів мають несприятливий охоронний статус, 12 % метеликів – дуже рідкісні або значно скоротили свою чисельність, 45 % рептилій та 52 % прісноводних видів риб знаходяться під загрозою зникнення (Василюк).

Внаслідок дії негативних антропогенних факторів все більша кількість видів тварин і рослин в Україні опиняються під загрозою зникнення. До першого видання Червоної книги України (1980) було занесено 151 вид рослин і 85 видів тварин. До другого видання (тваринний світ – 1994 р., рослинний світ – 1996 р.) внесено вже 541 вид рослин і грибів та 382 види тварин. Останнє видання Червоної книги України (2009) містить 826 видів флори і 542 види фауни (Василюк).

Втрата біорізноманіття викликає велику стурбованість в питаннях захисту продовольчої безпеки, енергетичної безпеки, забезпеченості доступу до чистої води та якісної сировини, що негативно впливає на багато аспектів добробуту людей в цілому, а також може спричинити виснаження природних екосистем і поставити під загрозу подальше існування економіки в теперішньому вигляді.

У довгостроковій перспективі, ціна завданих втрат може значно перевищувати короткострокові економічні вигоди, які можна отримати від трансформації екосистем («Яворівська РДА»).

За останнє сторіччя, деякі люди отримали користь від перетворення природних екосистем і росту об'ємів міжнародної торгівлі, однак подальше використання природних ресурсів в теперішніх обсягах та способи експлуатації екосистем можуть постави-

ти під питання подальше існування економіки на всіх рівнях в нинішньому вигляді («Яворівська РДА»).

Сучасні втрати біорізноманіття зараз відбуваються дуже швидкими темпами і не має ніяких ознак сповільнення цих процесів. Майже всі екосистеми видозмінюються під впливом діяльності людини, що практично призводить до зникнення багатьох видів флори і фауни на Землі. особливо призводять до втрати біорізноманіття такі чинники, як зміни у землекористуванні, забруднення довкілля, зміни клімату, інвазивні види тощо.

Також до негативних змін в екосистемах призводять подальший розвиток економічної діяльності, зокрема сільського господарства. агресивний наступ механізації тощо. Всі ці причини ведуть до втрати середовищ існування біоти, зміни рослинного покриву, забруднення територій, вторгнення інвазивних видів тощо.

Найкритичнішим чинником, який призводить до значної втрати біорізноманіття та негативних змін в природних екосистемах, є сільське господарство.

Для Херсонської області, яка є могутнім сільськогосподарським регіоном України, проблеми збереження біорізноманіття та відновлення природних екосистем є дуже складними і актуальними.

Біорізноманіття області скорочується під впливом таких процесів, як зміни клімату, надмірна експлуатація та забруднення територій, а також значні зміни у землекористуванні, також на ці процеси впливають такі чинники та особливості місцевості: зростаючий рівень рекреаційного навантаження, незначна площа природних біотопів, швидкі темпи їх змін та деградації, недостатня забезпеченість охороною

природних територій, недосконала законодавча база, яка не враховує специфічні умови екології області.

Тваринний світ області багатий та різноманітний, адже тут є всі фізико-географічні умови для нормального існування тварин: сприятливий клімат, різноманітні природні умови, фітоценози різних типів, багато прісних і солоних водойм із великою площею акваторій та різними глибинами, наявність відслонень різних гірських порід та інших біотопів (Андросов, 2015).

Особливо, великої шкоди біорізноманіттю області наносять значні зміни клімату і можуть привести до вимирання видів біоти.

Дія всіх цих негативних факторів призвела до значних посух, різких коливань температури повітря від низьких до високих, і навпаки, до підняття рівня ґрунтових вод, через відсутність опадів та значні посухи часто відбуваються пожежі, виникають пилові бурі, несе загрозу ґрунтам вітрова ерозія, тощо.

Причиною деградації біорізноманіття на території Херсонської області є надмірна експлуатація природних ресурсів та забруднення довкілля. Спостерігається антропогенне забруднення важкими металами, радіонуклідами, стійкими органічними сполуками, відмічено прояви деградації та синантропізації екосистем, що загрожує втратою гено-, цено- та екофонду та формує соціально-екологічний дискомфорт населення (Андросов, 2015).

В нашій країні розроблені і успішно працюють програми, спрямовані на охорону, збереження та відновлення біорізноманіття.

Також для збереження біорізноманіття турбота про нього має стати невід'ємною частиною агрокомплексу, лісництва та рибальства, тому що

ці галузі економіки в значній мірі залежні від біорізноманіття і постійно на нього впливають. Широке впровадження в сільське господарство та лісництво пермакультурних методів дасть змогу одержувати якісні продукти харчування з мінімальною шкодою для природних екосистем.

Таким чином вивчення біорізноманіття – це нескінченна нива для розвитку науки і передових технологій сучасності. Також біорізноманіття є значним рекреаційним ресурсом, а його об'єкти мають значний рекреаційний потенціал і відіграють значну роль в розвитку туризму та росту фінансової безпеки регіонів нашої країни.

Невід'ємною частиною фінансових та регіональних програм із збереженням біорізноманіття є утворення та охорона заповідних територій.

Щоб зупинити глобальні втрати біорізноманіття, у 1992 р. 168 країн підписали Конвенцію ООН про охорону біорізноманіття та закликали світову спільноту згуртуватися навколо фундаментальної загрози, що нависає над людством – втратою середовища існування самої людини. У 2010 р., занепокоєні недостатнім успіхом у зупиненні втрати біорізноманіття відповідно до попередніх цілей, Сторони Конвенції ухвалили Стратегічний план у сфері збереження та сталого використання біорізноманіття на 2011–2020 роки. Структура плану розрахована на 10 років, він передбачав, що всі країни та суб'єкти діяльності будуть вживати заходів для збереження біорізноманіття та забезпечування ними вигод для людей (Василюк).

Основними нормативно – правовими документами зі збереження біорізноманіття та відновлення природних екосистем є такі нормативно – правові документи:

- 2.1. Конвенція з охорони біологічного різноманіття, як основа для збереження біорізноманіття лісів в Україні;
- 2.2. Міжнародні документи, що визначають стратегію реалізації завдань Бернської конвенції;
 - 2.2.1. «Стратегічний План для Біорізноманіття 2011–2020, включаючи Завдання (цілі) Біорізноманіття, прийняті в Айчі» (Strategic Plan for Biodiversity 2011–2020, including Aichi Biodiversity Targets (CBD));
 - 2.2.2. Стратегія ЄС щодо біорізноманіття до 2020 року (The EU biodiversity strategy to 2020). Ця стратегія містить шість завдань (цілей):
 - I. Повна реалізація природоохоронного законодавства ЄС;
 - II. Поліпшений захист і відновлення екосистем і послуг, які вони надають, і більш широке використання зеленої інфраструктури;
 - III. Більш стале сільське й лісове господарство;
 - IV. Краще управління рибних запасів ЄС і більш стійке рибальство;
 - V. Жорсткіший контроль інвазивних чужорідних видів;
 - VI. Більший внесок ЄС у запобігання глобальній втраті біорізноманіття.

Стратегія ЄС щодо біорізноманіття не є нормативно – правовим актом для України і її виконання не є обов’язковим. Разом з тим, зазначена стратегія відображає європейський стандарт щодо збереження лісів та їх екосистем. У цьому аспекті слід зазначити таке. Україна встала на шлях виконання Мети 1, підписавши Угоду про асоціацію між Україною,

з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами – членами, з іншої сторони, якою передбачена адаптація законодавства до Оселищної Директиви і Директиви щодо Птахів. Безумовно, що досягнення Мети 1 Україною до 2020 р. неможливе, але ставити завдання щодо збереження біорізноманіття у цьому аспекті необхідно (Бондарук, Кагало, Проценко, Артов & Проць, 2013).

- 2.2.3. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття;
- 2.2.4. Програма робіт щодо природно – заповідних територій Конвенції про біологічне різноманіття;
- 2.2.5. Лісовий Форум Організації Об’єднаних націй;
- 2.2.6. Нова лісова стратегія ЄС: для лісів і лісового сектора (Бондарук, Кагало, Проценко, Артов & Проць, 2013) та багато інших документів.

У Херсонській області велика увага приділяється науковій та практичній роботі по виконанню завдань Плану заходів з реалізації у 2018–2020 рр. Стратегії розвитку Херсонської області на період до 2020 р., затвердженою рішенням XVII сесії обласної ради VII скликання 16 березня 2018 р. № 748 та правовій підтримці заходів по збереженню біорізноманіття та відновленню екосистем.

На Херсонщині, як і по всій Україні, початок активного створення заповідних об’єктів та їхнє документальне підтвердження припали 60-ті рр. ХХ ст. Під час дослідження виявлено, що кількість ПЗФ, створених за цей період часу, не співпадає з даними офіційних переліків, наведеним відповідним обласним екологічним відомством. З метою відшукати інформацію чи хоча

**Програма відповідає Стратегійчній цілі С
«Екологічна безпека та ресурсозбереження», містить 5 напрямів, кожен з
яких загалом сприятиме загальному оздоровленню екологічної ситуації
в області («Херсонська ОДА»):**

Операційна ціль (напря́м) С.1	Операційна ціль(напря́м) С.2	Операційна ціль (напря́м) С.3	Операційна ціль (напря́м) С.4	Операційна ціль (напря́м) С.5
Забезпечення загально-національ- них інтересів у сфе- рі захисту довкілля	Збалансовані, екологічно безпечні водні ресурси	Збережений потенціал земельних ресурсів	Покращення управління відходами	Енергетично безпечна тери- торія

б згадки про втрачені території ПЗФ Херсонської області нами було отримано у Державному архіві області копії всіх рішень державних органів обласного рівня про створення заповідних об'єктів, починаючи з 1964 р., та проведено порівняльний аналіз із списком сучасних ПЗФ, згідно відомостей, опублікованих Міністерством екології та природних ресурсів України у 2016 та 2014 роках.

Згідно наших підрахунків сумарна площа зниклих об'єктів (n=7) складає 1526,00 га, що складає 0,56 % від площ всіх заповідних об'єктів, що, у порівнянні з іншими областями, ілюструє значно кращу ситуацію у сфері охорони природи та дотримання заповідного режиму і збереження цінних природних площ на Херсонщині. Найбільшою за площею втраченою територією є ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Урочище Буркути», що мала площу 1298 га і яка вперше отримала природоохоронний статус ще 1928 р. (Марущак & Василюк).

На території Херсонської області функціонує 79 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, загальною площею 224171,0 га, з них 13 об'єктів загальнодержавного значення загальною площею 213882,76 га та 66 місцевого значення загальною пло-

щею 10288,24 га, в тому числі 22 точкові («На території Херсонської області...»).

Серед цих об'єктів є:

– Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф.Є. Фальц-Фейна. За фізико-географічним районуванням України територія Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф.Є. Фальц-Фейна УААН приурочена до Присивасько-Приазовського низовинного степу Причорноморсько-Приазовської сухостепової провінції Сухостепової підзони Степової зони. Загальна площа заповідника – 33307,6 га; його природне ядро (цілина та перелоги з відновленою степовою рослинністю) займає 11054 га. Біосферний заповідник «Асканія-Нова» УААН забезпечує збереження природного ландшафту та генофонду флоро-фауністичного комплексу типчаково-ковилового степу.

За давністю заповідання це найстаріший заповідник Землі (ділянка «Стара» під охороною з 1898 р.). На території заповідника локалізуються унікальні ландшафти, що поєднують природні та штучні екосистеми (Гавриленко, Моргун, Поліщук, Шаповал & Ясинецька).

Дендрологічний парк «Асканія-Нова» загальнодержавного значення є об'єктом природно-заповідного фонду

України (Гавриленко, Моргун, Поліщук, Шаповал & Ясинецька). Дендрологічний парк набуває все більшого значення як осередок збереження рідкісних та малопоширених деревних рослин на крайньому півдні степової зони України та екологічного просвітництва. Це унікальний природоохоронний об'єкт, пам'ятка садово-паркового мистецтва кінця XIX ст., найбільший ландшафтний зрошуваний парк на півдні України (Гавриленко, Моргун, Поліщук, Шаповал & Ясинецька).

Зоопарк «Асканія-Нова» – найбільший в Україні центр збереження і відтворення зникаючих, рідкісних і цінних видів копитних та птахів; база для проведення наукових досліджень з удосконалення методів утримання та реінтродукції в природу диких тварин; регіональний центр еколого-просвітницької роботи; об'єкт екскурсійної та туристичної діяльності; член Євроазіатської регіональної асоціації зоопарків і акваріумів; учасник Європейських програм по збереженню рідкісних видів тварин. У колекції диких тварин перевага надається утриманню таких видів копитних, які екологічно були пов'язані із степовими або лісостеповими ландшафтами (Гавриленко, Моргун, Поліщук, Шаповал & Ясинецька).

– Чорноморський біосферний заповідник – заповідник, розташований на території та акваторії Херсонської та частково Миколаївської областей України («Чорноморський біосферний заповідник»). Чорноморський заповідник створений 1927 р. для вивчення й охорони природного середовища, зокрема масового гніздування та міграцій птахів («Чорноморський біосферний заповідник»). Заповідник – один із найстаріших заповідників України. Вже майже 90 років тут

успішно зберігають як ландшафтне, так і видове різноманіття регіону. Заповідник є суб'єктом міжнародної мережі біосферних резерватів програми МАВ ЮНЕСКО («Чорноморський біосферний заповідник»).

– Азово-Сиваський національний природний парк розташований на південному сході Херсонської області в межах Генічеського та Новотроїцького районів. Загальна площа території парку становить 52582,7 гектарів («Державне Управління справами...»). Довгостроковими цілями охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об'єктів Азово-Сиваського національного природного парку є:

- збереження біорізноманіття на заповідних ділянках Національного природного парку (острови Чурюк, Куюк-Тук, Мартинячий і акваторія Центрального Сиваша);
- збереження інтродукованих видів тварин у межах острова Бірючого;
- збереження природних ландшафтних комплексів острова Бірючого – сухопутних, прибережних і лиманно-озерних;
- здійснення масової природоохоронної та освітньо-виховної роботи серед школярів, місцевого населення і туристів;
- здійснення наукових досліджень і спостережень за змінами інтродукованих та природних видів живих організмів і динамікою природних ландшафтів («Державне Управління справами...»).

– Джарилгацький національний природний парк – природоохоронна територія на території Скадовського району Херсонської області, на острові Джарилгач. До його складу входить сам острів, акваторія Джарилгацької затоки, а також берегова

смуга між Скадовськом та Лазурним («Джарилгацький національний природний парк»).

Загальна площа Парку становить 10000 гектарів земель, у тому числі 805 гектарів земель, що надаються Парку в постійне користування, та 6726 гектарів земель і 2469 гектарів акваторії Джарилгацької затоки Чорного моря, що включаються до його складу без вилучення у землекористувачів («Положення про національний природний парк...», 2011).

Парк створений з метою збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів північного Причорномор'я, що мають важливе природоохоронне, освітнє, наукове, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення («Положення про національний природний парк...», 2011).

Основними завданнями Парку є:

- забезпечення охорони його території з усіма природними об'єктами; збереження та відтворення цінних природних та історико-культурних комплексів та природних об'єктів степової зони, включаючи степові, шквальні і екотонні біоценози, підтримання та забезпечення екологічної природної рівноваги в регіоні;
- створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних комплексів та об'єктів;
- організація та здійснення науково-дослідних робіт, у тому числі з вивчення природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розроблення та впровадження наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища, відтворен-

ня окремих видів флори та фауни, відновлення порушених екосистем, управління та ефективного використання природних ресурсів, організації та проведення моніторингу ландшафтного та біологічного різноманіття;

- збереження генофонду рідкісних, занесених до Червоної книги України та типових рослин, тварин, риб та птахів;
- вивчення змін екосистем під дією природних і антропогенних факторів; підтримання загального екологічного балансу в регіоні; відродження місцевих традицій природокористування; проведення екологічної освітньо-виховної роботи тощо («Положення про національний природний парк...», 2011).

– Національний природний парк «Олешківські піски», розташований на території Херсонської області: Каховському, Олешківському, Голопристанському районах.

Парк є природоохоронною, рекреаційною, культурно-освітньою, науково-дослідною установою загальнодержавного значення і входить до складу природно-заповідного фонду України, охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення та використання. парк підпорядкований Міністерству екології та природних ресурсів України. Основними завданнями діяльності НПП «Олешківські піски» є:

- збереження та відтворення цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів степової зони, включаючи псамофітно-степові, лісові, лучні чагарникові біоценози, підтримання та забезпечення екологічної природної рівноваги в регіоні;

- організація та здійснення науково-дослідних робіт, у тому числі з вивчення природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розроблення та впровадження наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища, відтворення окремих видів флори та фауни, відновлення порушених екосистем, управління та ефективного використання природних ресурсів, організації та проведення моніторингу ландшафтного та біологічного різноманіття;
- створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з дотриманням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів;
- відродження місцевих традицій природокористування, осередків місцевих художніх промислів та інших видів народної творчості тощо;
- проведення екологічної освітньо-виховної роботи тощо («Національний природний парк...»).

Рекреаційна цінність біорізноманіття має велике значення і позитивний вплив на організацію відпочинку, на розвиток екотуризму, зокрема таких видів, як зелений туризм, пішохідний туризм, фототуризм, спостереження за птахами тощо.

Тобто, головний напрям рекреаційної діяльності – отримання задоволення без шкідливого впливу на природу.

Великі водні можливості Херсонської області – Чорне та Азовське море, лимани, річки, озера, ставки – дають великі можливості розвитку зеленого туризму, водних видів спорту, водних екскурсій, прогулянок, купання та риболовлі.

Оптимальні умови для успішного розвитку видів спорту на воді уже за-

початковані і успішно працюють на Арабатській Стрілці в Генічеському районі Херсонської області на акваторії Азовського моря та Утлюкського лиману, тут успішно розвивається вітрильний, водний та повітряний спорт в тому числі відсерфінг, кайтсерфінг, параспінг тощо.

Висновки і перспективи.

Подальше скорочення біорізноманіття може призвести до дестабілізації біоти, втрати цілісності біосфери та її здатності підтримувати найважливіші характеристики середовища. Тому один із головних і найдієвіших методів збереження біорізноманіття – створення природоохоронних територій. Саме ці території забезпечують умови, необхідні для зменшення шкідливого антропогенного впливу, на біологічні об'єкти, сприяють збереженню цілісності екосистем (Андросов, 2015).

Підсумовуючи все вищевикладене, можна зробити висновок про те, що питання збереження біорізноманіття та відновлення природної екосистеми мають тісний зв'язок з питаннями, які відносяться до підтримки стійкого розвитку соціально-економічної системи, адже збереження біорізноманіття та природної екосистеми залежить саме від збалансованого розвитку економічних систем, екологічних та соціальних.

Список використаних джерел

1. Сірко Г. Цінність біорізноманіття. Станіславський натураліст. Час відкривати світ. Серпень 2, 2019. URL: naturalist.if.ua
2. Семак У. Кому вигода від біорізноманіття? Станіславський натураліст. Час відкривати світ. Серпень 2, 2019. URL: naturalist.if.ua

3. Якимчук А.Ю. Принципи збереження біорізноманіття відповідно до стратегії розвитку державної екологічної мережі. Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Управління». 2014. Випуск 1.
4. Національний природний парк «Олешківські піски». URL: <https://nppop.gov.ua>
5. Василюк О. Навіщо нам біорізноманіття та як його зберегти. Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. URL: www.ua.undp.org
6. Яворівська РДА. URL: javoriv-rda.gov.ua
7. Андросов В.І. Екологічні проблеми збереження біорізноманіття на території Херсонської області. Zoocenosis – 2015. Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах: матеріали VIII Міжнародної наукової конференції. Дніпропетровськ: Ліра, 2015. С. 3–5.
8. Бондарук Г.В., Кагало О.О., Проценко Л.Д., Артов А.М., Проць Б.Г. Нормативно-правове забезпечення збереження біорізноманіття в лісовому секторі України: аналіз та перспективи розвитку. Національна академія наук України, Всесвітній фонд природи WWF, Інститут екології Карпат НАН України, Державний природознавчий музей НАН України. Львів, 2013.
9. Херсонська ОДА. План заходів з реалізації у 2018–2020 рр. Стратегії розвитку Херсонської області на період до 2020 р.: рішення XVII сесії обласної ради VII скликання від 16 березня 2018 р. № 748. URL: khoda.gov.ua
10. Марущак О., Василюк О. Втрачені об'єкти на території природно-заповідного фонду: Херсонська область. Екологія Права Людини Верховенство права для захисту довкілля. URL: epl.org.ua
11. На території Херсонської області функціонує 79 об'єктів природно-заповідного фонду. URL: gazeta.ks.ua
12. Гавриленко Н., Моргун Є., Поліщук І., Шаповал В., Ясинецька Н. Біосферний заповідник «Асканія-Нова». Рідна Природа: Науково-популярний екологічний журнал. URL: ridnapriroda.wordpress.com
13. Чорноморський біосферний заповідник. URL: wikiwand.com
14. Державне Управління Справами. Азово-Сиваський національний природний парк. URL: www.dus.gov.ua
15. Джарилгацький національний природний парк. URL: wikipedia.org
16. Положення про національний природний парк Джарилгацький: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України 12 грудня 2011 р. № 516. URL: consultant.parus.ua

References

1. Sirko, G. (2019). Tsinnist bioriznomanittia. Stanislavskiy naturalist. Chas vidkryvaty svit [The value of biodiversity. Stanislav Naturalist. It's time to discover the world]. Available at: naturalist.if.ua (in Ukrainian).
2. Semak, U. (2019). Komu vyhoda vid bioriznomanittia? Stanislavskiy naturalist. Chas vidkryvaty svit [Who benefits from biodiversity? Stanislav Naturalist. It's time to discover the world]. Available at: naturalist.if.ua (in Ukrainian).
3. Yakimchuk, A. (2014). Pryntsyepy zberezhenia bioriznomanittia vidpovidno do stratehii rozvytku derzhavnoi ekolohichnoi merezhi. Naukovy visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia: Seriiia «Upravlinnia» [Principles of biodiversity conservation in accordance with the strategy of development of the state ecological network. Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Administration: Series «Management»]. Issue 1 (in Ukrainian).
4. Natsionalnyi pryrodnyi park «Oleshkivskiy pisky» [Oleshkovsky Sands National Park]. Available at: <https://nppop.gov.ua> (in Ukrainian).
5. Vasilyuk, O. (2019). Navishcho nam bioriznomanittia ta yak yoho zberehty. Prohrama rozvytku Orhanizatsii Obiednanykh

- Natsii [Why we need biodiversity and how to preserve it. United Nations Development Program]. Available at: www.ua.un-dp.org (in Ukrainian).
6. Yavorivska RDA [Yavoriv RDA]. Available at: javoriv-rda.gov.ua (in Ukrainian).
 7. Androso, V.I. (2015). Ekolohichni problemy zberezhenia bioriznomanittia na terytorii Khersonskoi oblasti. Zoocenosis – 2015. Bioriznomanittia ta rol tvaryn v ekosystemakh: materialy VIII Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii [Environmental problems of biodiversity conservation in the territory of Kherson region. Zoocenosis – 2015. Biodiversity and the role of animals in ecosystems: proceedings of the VIII International Scientific Conference]. Dnepropetrovsk: Lyra, 3–5 (in Ukrainian).
 8. Bondaruk, G.V., Kagalo, O.O., Protsenko, L.D., Artov, A.M., Prots, B.G. (2013). Normatyvno-pravove zabezpechennia zberezhenia bioriznomanittia v lisovomu sektori Ukrainy: analiz ta perspektyvy rozvytku. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Vsesvitnii fond pryrody WWF, Instytut ekolohii Karpat NAN Ukrainy, Derzhavnyi pryrodopisnyy muzei NAN Ukrainy [Regulatory and Legal Support for Biodiversity Conservation in the Forest Sector of Ukraine: Analysis and Prospects for Development]. Lviv (in Ukrainian).
 9. Plan zakhodiv z realizatsii u 2018–2020 Stratehii rozvytku Khersonskoi oblasti na period do 2020: rishennia XVII sesii oblasnoi rady VII sklykannia 16.03.2018 № 748 [Kherson Regional State Administration Plan of measures for implementation in 2018–2020 of the Strategy of development of the Kherson region for the period up to 2020 Approved by the Decision of XVII session of the regional council of the VII convocation 16.03.2018 № 748] (2018). Available at: khoda.gov.ua (in Ukrainian).
 10. Marushchak, O., Vasilyuk, O. Vtracheni ob'iekty na terytorii pryrodno-zapovidnoho fondu: Khersonska oblast. Ekolohiia Prava Liudyny Verkhovenstvo prava dlia zakhystu dovkillia [Objects lost in the territory of the natural reserve fund: Kherson region. Ecology of Human Rights Rule of law for environmental protection]. Available at: epl.org.ua (in Ukrainian).
 11. Na terytorii Khersonskoi oblasti funktsionuie 79 ob'ektiv pryrodno-zapovidnoho fondu [In the territory of the Kherson region there are 79 objects of the nature reserve fund]. Available at: gazeta.ks.ua (in Ukrainian).
 12. Gavrilenko, N., Morgun, E., Polishchuk, I., Shapoval, V., Yasinetska, N. Biosfernyi zapovidnyk «Askaniia-Nova». Ridna Pryroda: Naukovo-populiarnyi ekolohichnyi zhurnal [Askania-Nova Biosphere Reserve. Native Nature Science-Popular Ecological Journal]. Available at: ridnapriroda.wordpress.com (in Ukrainian).
 13. Chornomorskyi biosfernyi zapovidnyk [Black Sea Biosphere Reserve]. Available at: wikiwand.com (in Ukrainian).
 14. Derzhavne Upravlinnia Spravamy. Azovo-Syvaskyi natsionalnyi pryrodnyi park [Azov-Sivas National Nature Park State Administration]. Available at: www.dus.gov.ua (in Ukrainian).
 15. Dzharylhatskyi natsionalnyi pryrodnyi park [Jarilgat National Park]. Available at: wikipedia.org (in Ukrainian).
 16. Polozhennia pro natsionalnyi pryrodnyi park Dzharylhatskyi: Nakaz Ministerstva ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy 12.12.2011 № 516 [Consultant Information and Analytical System on the Legislation of Ukraine Regulations on Dzarylhatsky National Natural Park approved Order of the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine 12.12.2011 № 516] (2011). Available at: consultant.parus.ua (in Ukrainian).

O.V. Popova (2019). Conservation of biodiversity and restoration of natural ecosystems in the territory of Kherson region: legal problems and ways of their solution. *Law. Human. Environment*, 10(4): 72-84.

<https://doi.org/10.31548/law2019.04.009>.

Summary. The article discusses the value of biodiversity, priority areas for biodiversity conservation, protection and protection of ecosystems, restoration of natural ecosystems, and state support. It is considered and analysed normatively is the legal providing, in relation to maintenance of biovariety in Ukraine.

Biodiversity is one of the most important assets of every state, because living organisms perform vital functions and are indicators of all environmental changes. Therefore, biodiversity changes are one of the most dangerous changes and are irreversible. Biodiversity loss is one of the global environmental problems.

Biodiversity conservation is a complex and complex program. Their successful solution depends on many scientific, legal, environmental, organizational, financial, ethical, educational measures, etc. These tasks are part of the global conception of the strategy and tactics of human survival.

Keywords: ecosystem, maintainance and proceeding in natural resources, use of ekoresursiv, state support

МІСТОБУДІВНЕ ПРАВО В СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

В.М. ЄРМОЛЕНКО, доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: vemlaw@gmail.com

Анотація. Розглянуто особливості зародження нового нормативного масиву в системі національного права, яким є містобудівне право. На фоні розбіжності наукових підходів до визначення місця містобудівного права в системі права обґрунтовано авторське бачення останнього як самостійної комплексної галузі права. Охарактеризовано особливості нововиниклої галузі з боку співвідношення самостійності та комплексності. На основі порівняльного аналізу містобудівного законодавства країн пострадянської правової сім'ї та відповідних доктринальних положень визначено предмет містобудівного права, який становлять відносини будівельні, архітектурні та планування організації і розвитку територій і населених пунктів.

Ключові слова: містобудівне право, містобудівне законодавство, будівельне право, комплексна галузь права, предмет містобудівного права

Актуальність.

Останнім часом спостерігається стрімке ускладнення структури вітчизняної правової системи, втім як і в інших країнах пострадянської правової сім'ї. Аналогічним чином, як відповідна реакція на існуючу суспільну потребу, виникло і так зване «містобудівне право». При цьому на фоні досить нечисленних наукових публікацій, присвячених цій тематиці, зали-

шається дискусійним питання правової природи існуючого нормативного масиву, покликаного врегульовувати містобудівні відносини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Наразі в наукових публікаціях містобудівне право розглядається як: 1) інститут екологічного права (правового регулювання забудови земель в системі екологічного права як комп-

лексної галузі (Болтанова, 2015: 13); 2) інститут земельного права (правового режиму земель населених пунктів (Крассов, Земельное право, 2008: 382–410); 3) підгалузь земельного права (Крассов, Экологическое право, 2008: 51; Ждан-Пушкина, 2010: 6); 4) комплексна галузь права (Ізарова, 2011: 229–234); 5) самостійна галузь права (Рыженков, 2019: 10, 15–16; Анисимов, Юшкова: 23). Таким чином, не з'ясованими залишаються місце містобудівного права у системі національного права, а також його галузеве «забарвлення». Складність завдання визначення місця містобудівного права в інституційній структурі системи права підкреслює наведена дуалізація поглядів О.І. Красова на містобудівне право спочатку як на інститут, а потім – підгалузь земельного права.

Результати.

Важливим з методологічного боку уявляється визначення співвідношення містобудівного права з будівельним правом, яке сьогодні також позиціонується окремими вченими на роль самостійної комплексної галузі (Люкшин, 2001: 32). Безумовно нові структурні елементи сучасної системи права не виникають на «пустому місці». Тому цілком логічно вважати попередником містобудівного саме будівельне право. В історичному аспекті виникнення будівельного права в Російській імперії (до якої належала більша частина сучасної України – вставка моя В.Є.) пов'язується зі створенням Будівельного статуту 1832 р. та його подальшими редакціями (1842, 1857 та 1990 рр.) (Пирожкова, 2006: 19). Аналіз положень Будівельного статуту приводить до висновку про доцільність відведення

тогочасному будівельному праву ролі комплексного правового інституту (у сучасному розумінні). Так, у останній редакції (1900 р.) («Устав строительный...») перші три з вісімнадцяти глав охоплювали питання центрального та місцевого управління будівельною справою, а решта були присвячені особливостям регламентації будівництва різних видів будівель і споруд. Отже, положення Будівельного статуту інтегрували норми щонайменше тодішнього адміністративного (поліцейського) та цивільного законодавства. За подальше століття місце і роль будівельного права не зазнали особливих змін. Як зазначається у «Юридичній енциклопедії» (1998 р.), будівельне право, значну частину якого становлять будівельні норми і правила, стандарти у сфері будівництва та яке базується на методах господарського, цивільного і адміністративного права, тим не менш ще не сформувалося у самостійну галузь права (Шемшученко, 1998: 280). І хоча у вказаній публікації прямо не визначається структурне місце будівельного права в системі права, варто розглядати його як комплексний правовий інститут. А з огляду на відсутність інформації про його входження до структури конкретної галузі права, доцільно вважати будівельне право ще й міжгалузевим правовим інститутом.

До такого узагальнення спонукає передусім природа міжгалузевих інститутів права, виникнення яких зумовлюється головним чином єдністю предмету правового регулювання і виконуваних функцій. Водночас можливе об'єднання інститутів окремих галузей права, які утворюють міжгалузевий інститут, норми якого об'єднуються в єдине ціле тільки

за предметом регулювання і виконуваною функцією. Взаємозв'язку між складовими у цьому разі немає. Разом з тим міжгалузевий інститут може бути утворений не лише об'єднанням правових інститутів. Він може бути створений і шляхом об'єднання взаємопов'язаних і взаємообумовлених норм різних галузей права (Филимонов, 2014: 88–89). При цьому, на відміну від юридичних інститутів, які є елементами структури галузі права, міжгалузеві юридичні інститути – структурні елементи права в цілому (Филимонов, 2014: 68). У нашому випадку у наявності об'єднання різногалузевих норм за єдністю предмету правового регулювання і виконуваних функцій. Крім суто технічних будівельних норм і правил, стандартів у сфері будівництва, будівельне право базується на нормах адміністративного, цивільного, господарського, земельного, екологічного, фінансового та інших галузей права, які врегульовують однорідні будівельні відносини, забезпечуючи функції сталого розвитку територій проживання населення країни.

Логіка подальшого дослідження вимагає з'ясування детермінаційних взаємозв'язків між будівельним і містобудівним правом як попередником та його наступником. Причому інтерес становить момент виникнення цього переходу, адже вище вказувалося на існування у 1998 р. ще будівельного права, не зважаючи на прийняття у 1992 р. Закону України «Про основи містобудування» («Про основи містобудування», 1992). І тільки після прийняття Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» («Про регулювання містобудівної діяльності...», 2011) відбулося поглинання юридичного на-

укового середовища щодо з'ясування різноаспектної тематики містобудівних відносин. А в 2010 р. у національній юридичній доктрині вперше з'явилася пропозиція щодо виокремлення як перспективного напрямку дослідження доцільності обґрунтування галузевої природи містобудівного права (Ізарова, 2010: 360). Однак за відсутності належних теоретичних напрацювань у визначенні алгоритму обґрунтування галузевої природи містобудівного права виникає необхідність звернення до наукових здобутків вчених і законодавства країн пострадянської правової сім'ї.

Насамперед, слід вияснити рівень, на який може претендувати містобудівне право в системі права. Найнижчим рівнем, на якому певний нормативний масив може здійснювати самостійні функції правового регулювання як цілісне утворення, є інституційний. Виходячи з тенденції «спадковості» цілком логічно припустити сприйняття містобудівним правом місця і ролі у системі права свого попередника будівельного права, тобто комплексного міжгалузевого інституту. Але тоді, по-перше, не виясненими будуть питання безпосередньо раціональності такої заміни. Адже присвоєння будь-якому правовому явищу іншої назви без паралельних змістовних змін нівелює саму доцільність цієї дії, з огляду на її регресивність. По-друге, виходячи зі здобутків сучасної загальної теорії права, інститут права не створюється штучно. Норми, що становлять його самобутній юридичний зміст, не можуть з волі законодавця розміщуватися в межі іншого правового інституту, оскільки вони є частиною особливої, нероздільно цілої юридичної конструкції (Олейников, 2017:

185–186). Звідси випливає обґрунтоване припущення щодо розширення суспільно-юридичного значення містобудівного права порівняно з будівельним правом, що дає всі підстави для об'єктивації на галузевому рівні.

На цьому етапі дослідження правової природи містобудівного права важливого методологічного значення набуває загальнотеоретичний висновок, що галузі права формуються шляхом виокремлення (з однієї або з декількох галузей) та переродження. Переродження галузі – це шлях появи нової галузі на основі поглинання та трансформації існуючої галузі з доповненням значним масивом нових норм. Виокремлення та переродження галузі може відбуватися на основі нових суспільних відносин або на основі актуалізації існуючих. Розподіл шляхів формування демонструє походження основної частини норм галузі права, розкриваючи генетичні зв'язки всередині права (Мураховська, 2010: 15). Очевидним є шлях утворення галузі містобудівного права через переродження, тобто поглинання та трансформацію існуючого міжгалузевого правового інституту будівельного права.

Наступним опорним методологічним пунктом є висновок, що обов'язковою ознакою формування нової галузі є ознака комплексності, яка полягає в тому, що нова галузь, формуючись на основі існуючих галузей, успадковує деякі їх риси. Аналіз видів правових інститутів на предмет стабільності та здатності утворювати нові системи більш високого рівня показав провідну роль комплексних інститутів у формуванні нової галузі (Мураховська, 2010: 15). Водночас інститут визнається комплексним не тому, що в ньому є норми інших

галузей права, а тому, що ці норми конкретизуються щодо специфіки предмета галузі та діють лише в її межах. Відповідно, комплексний інститут розуміється як сукупність норм, за допомогою яких в окремій галузі права, стосовно специфіки її предмета, конкретизуються і доповнюються норми інших галузей права, а регулятивна дія цих норм обмежується предметом цієї галузі права (Сырых, 2002: 25). Зі сказаного випливає, що утворювана на місці комплексного інституту будівельного права галузь містобудівного права має сприйняти його комплексну природу.

Протиставлення самостійних і комплексних галузей права стало наслідком недостатньої проробки теорією права сутності категорій «самостійність» і «комплексність» у контексті можливості їх застосування у процесі характеристики складових частин системи права. У результаті ми одержали суперечливу теоретичну модель диференціації масиву правових галузей на первісні галузі, самодостатні, тобто спроможні самостійно врегульовувати певні суспільні відносини і комплексні, тобто похідні, залежні від самостійних. Між тим, з боку незалежності і самодостатності сьогодні дійсно самостійною галуззю можна вважати лише конституційне право. Усі інші галузі тією чи іншою мірою залежні від нього, позбавляючись, таким чином, первісної самостійності.

З боку функціональності поняття «самостійність» застосовне до будь-якого нормативного масиву, що претендує в системі права на позицію галузі. Самостійність відбиває місце і роль певної сукупності правових норм у системі права на фоні самодостатності такого нормативного утворення

у можливості впорядкування певної сфери суспільних відносин незалежно від нормативного впливу інших галузей. Натомість комплексність інформує про особливості предмета правового регулювання, тобто з боку функціональності формує характер певної галузі права. При цьому, якщо придивитись уважніше, предметом будь-якої без виключень галузі є комплекс відповідних суспільних відносин. У кінцевому підсумку, комплексність відбиває горизонтальні координаційні зв'язки між складовими предмету певної галузі права.

Як наслідок, саме тут актуалізується питання співвідношення будівельного і містобудівного права, зокрема їх предметів правового регулювання. Насамперед, слід вказати на обмежену кількість наукових праць, присвячених цій тематиці. Наприклад, О.В. Стукаленко по всьому тексту своєї статті беззастережно і безальтернативно ототожнює будівельне і містобудівне право (Стукаленко, 2016: 25–27), вважаючи при цьому, що «... будівельна галузь – це підгалузь адміністративного права, що регулює суспільні відносини управлінського та публічно-сервісного спрямування, що формуються у процесі публічного управління в будівельній галузі, та спрямована на створення повноцінного середовища життєдіяльності людини» (Стукаленко, 2016: 27). Такий «фундаментальний» висновок викликає цілу низку зауважень. По-перше, будівельна галузь – це структурно-секторальна складова економіки нашої країни, яка є однією з галузей сфери матеріального виробництва, але не правової системи, а тому не може бути підгалуззю будь-якої галузі права, зокрема адміністративного. По-друге, у такій іпостасі будівельна галузь вза-

галі не може регулювати жодних суспільних відносин. По-третє, навіть якщо цілком гіпотетично надати будівельній галузі регулятивні функції, залишається не зрозумілим як «будівельна галузь ... регулює суспільні відносини ... в будівельній галузі».

З цього боку значно привабливішою є позиція А.М. Люкшина, який рахує будівельне право самостійною, комплексною галуззю права поряд з містобудівним правом, на відміну від якого предмет будівельного права складають відносини з інженерних вишукувальних робіт для проектування і будівництва, відносини з архітектурно-будівельного проектування та відносини з будівництва об'єктів капітального будівництва (Люкшин, 2001: 32). Однак цей висновок суперечить закріпленій в російському законодавстві конструкції містобудівних відносин. Відповідно до ч. 1 ст. 4 Містобудівного кодексу Російської Федерації («Градостроительный кодекс...», 2004) відносини з архітектурно-будівельного проектування та будівництва об'єктів капітального будівництва належать до містобудівних.

Натомість О.В. Єрхов вважає, що містобудівний комплекс є інститутом галузі будівельного права, яка формується. Одночасно він розглядає будівельну та архітектурну види діяльності як складові містобудівництва. До будівельної він відносить діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб у сфері містобудівного планування розвитку територій і поселень, визначення видів використання земельних ділянок, проектування, будівництва та реконструкції об'єктів нерухомості. Архітектурна діяльність, на його думку, включає в себе творчий процес створення архітектурного

проекту, координацію розробки всіх розділів проектної документації для будівництва або для реконструкції, авторський нагляд за будівництвом архітектурного об'єкта тощо (Ерхов, 2007: 13–14). У наявності обґрунтоване розмежування будівельної та архітектурної діяльності з розкриттям їх змісту. Разом з тим спостерігається логічна несумісність при формуванні внутрішньогалузевих структур. По-перше, містобудівний комплекс позиціонується на роль інституту галузі будівельного права на фоні одночасного включення будівельної діяльності до містобудівництва. По-друге, називається лише один інститут у складі новостворюваного будівельного права. Але один елемент не утворює системно-структурних внутрішньогалузевих зв'язків, що унеможливило існування жодної галузі права.

Відсутність єдності і ясності у теоретичних здобутках змушує звернутись до аналізу відповідного законодавства. Так, у п. 1 Положення про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України («Про затвердження Положення...», 2014) розрізняються види державної політики у сфері будівництва, архітектури і містобудування, але не розкривається їх зміст. На жаль, єдиним нормативно-правовим актом на теренах пострадянської правової сім'ї, у якому розрізняються як самостійні види містобудівна, будівельна і архітектурна діяльність і розкриваються їх поняття, є однойменний Закон Республіки Казахстан («Об архитектурной, градостроительной...», 2001). У цьому Законі містобудівна діяльність (містобудівництво) зводиться до містобудівного планування організації і розвитку територій і населених пунк-

тів (п. 25 ст. 1), тоді як будівельна діяльність (будівництво) розуміється як діяльність зі створення основних фондів виробничого і невиробничого призначення шляхом зведення нових і (або) зміни існуючих об'єктів (п. 31 ст. 1). Водночас архітектурна діяльність прямо не визначається, але її побічно можна вивести зі співвідношення між містобудівним, будівельним і архітектурним проектами, поняття яких надано у п. 13 зазначеного Закону. Відповідно містобудівні проекти містять задум комплексного містобудівного планування організації, розвитку і забудови територій і населених пунктів, архітектурні – включають архітектурно-художні, композиційні та об'ємно-планувальні рішення об'єкта, а будівельні – проектну (проектно-кошторисну) документацію. У результаті вказані проекти співвідносяться як загальне, особливе і одиничне поняття, а архітектурною буде діяльність, яка забезпечує архітектурно-художні, композиційні та об'ємно-планувальні рішення об'єкта. У підсумку виокремлюються три самостійні види діяльності: містобудівна, будівельна та архітектурна. Однак становище ускладнюється тим, що предметом правового регулювання є безпосередньо суспільні відносини, а не діяльність, що вимагає з'ясування детермінаційного взаємозв'язку між цими поняттями.

Звернення до надбань філософської доктрини дало змогу встановити, що суспільні відносини утворюють багаторазово повторювані взаємодії між людьми. При цьому діалектичний характер взаємодії людської діяльності і суспільних відносин полягає не тільки в тому, що перша породжує інші, а останні виступають об'єктивною формою і

умовами здійснення першої. Людська діяльність є способом, як існування, так і зміни, розвитку суспільних відносин. З розвитком суспільства людська діяльність все більш урізноманітнюється і складаються всі нові і нові різновиди суспільних відносин («Деятельность и общественные отношения»). Таким чином, діяльність проявляється як джерело формальної об'єктивації суспільних відносин. Зроблений висновок дозволяє побудувати логічно-детермінаційні опорні ланцюжки взаємодії: містобудівна діяльність – містобудівні відносини; будівельна діяльність – будівельні відносини; архітектурна діяльність – архітектурні відносини. Звичайно, це спрощене схематичне зображення, яке тим не менш дає змогу розглядати певну людську діяльність як матеріальну основу, зміст відповідного предмету галузевого регулювання.

Висновки і перспективи.

Вищенаведене дає змогу дійти узагальнювального висновку, що наразі є підстави вважати містобудівне право самостійною комплексною галуззю національного права, предмет якої становлять відносини будівельні, архітектурні та планування організації і розвитку територій і населених пунктів, під якими у законодавстві розуміються безпосередньо містобудівні відносини. Однак всі відносини, що становлять предмет містобудівного права в цілому є містобудівними. Тому ототожнювати з містобудівними відносинами лише частину предмету (відносини планування організації і розвитку територій і населених пунктів) є логічним і методологічно неправильним, що потребує поглиблення досліджень у зазначеному напрямі.

Список використаних джерел

1. Болтанова Е.С. Эколого-правовые основы регулирования застройки земель зданиями и сооружениями в России: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.06; Нац. исслед. Томский гос. ун-т. Томск, 2015. С. 13.
2. Крассов О.И. Земельное право: учебник. 2-е изд., пересмотр. Москва: Норма, 2008. 671 с.
3. Крассов О.И. Экологическое право: учебник. 2-е изд., пересмотр. Москва: Норма, 2008. 672 с.
4. Ждан-Пушкина Д.А. Земельное право в схемах и определениях: Учебное пособие. Москва: Проспект, 2010. 112 с.
5. Ізарова І.О. Містобудівне право як галузь права. Право України. 2011. № 7. С. 229–234.
6. Рыженков А.Я. Принципы градостроительного права: монография. Москва: Юрлитинформ, 2019. 176 с.
7. Анисимов А.П., Юшкова Н.Г. Градостроительное право – новая отрасль в системе российского права. URL: uristrus.narod.ru (дата звернення: 21.08.2019).
8. Люкшин А.М. Строительное право как комплексная отрасль права. Бизнес, менеджмент и право. 2001. № 1(23). С. 26–34.
9. Пирожкова И.Г. Строительное законодательство Российской империи: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Тамбов. гос. ун-т им. Г.Р. Державина. Тамбов, 2006. 25 с.
10. Устав строительный 1832 г. (издание 1900 г.). URL: <http://fire-consult.ru/catalog/20/20-5/stroitelnyj-ustav-rossijskoj-imperii.html> (дата звернення: 21.08.2019).
11. Шемшученко Ю.С. Будівельне право. Юридична енциклопедія: В 6 т.: Т. 1 А–Г / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. С. 280.
12. Филимонов В.Д., Филимонов О.В. Институт права. Институт уголовного права. Институт уголовно-исполнительного права. Москва: ИД «Юриспруденция», 2014. 256 с.

13. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011 р. № 34. Ст. 343.
14. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011 р. № 34. Ст. 343.
15. Ізарова І.О. До питання кодифікації законодавства в сфері містобудування. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. 2010. Вип. 47. С. 354–360.
16. Олейников С.М., Уварова О.О. Інститут права. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін. Харків: Право, 2017. С. 185–191.
17. Мураховська Т.Є. Формування важливих галузей у системі права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 19 с.
18. Сырых В.М. Комплексные институты как компоненты системы российского права. Журн. рос. права. 2002. № 10. С. 22–27.
19. Стукаленко О.В. Місце будівельного права в системі права. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 37(3). С. 25–27.
20. Градостроительный кодекс Российской Федерации: Закон РФ от 22.12.2004 г. № 190-ФЗ. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102090643> (дата звернення: 04.08.2019).
21. Ерхов А.В. Управление градостроительным комплексом в Российской Федерации (административно-правовой аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2007. 27 с.
22. Про затвердження Положення про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України: постанова Кабінету Міністрів України від 30.04.2014 р. № 197. Офіційний вісник України. 2014. № 51. Ст. 1345.
23. Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан: Закон Республики Казахстан от 16.07.2001 г. № 242-II. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1024035#pos=128;-155 (дата звернення: 21.08.2019).
24. Деятельность и общественные отношения. URL: <https://lektsii.com/1-20590.html> (дата звернення: 21.08.2019).

References

1. Boltanova, E.S. (2015). Ekoloho-pravovyye osnovy rehulyrovaniya zastroiky zemel zdaniyam y sooruzheniyam v Rossyy [Environmental and legal framework for the regulation of land development by buildings and structures in Russia]; Nats. yssled. Tomskiy hos. un-t. Tomsk, 13 (in Russian).
2. Krassov, O.Y. (2008). Zemelnoe pravo [Land Law]. Moskva: Norma, 671 (in Russian).
3. Krassov, O.Y. (2008). Ekolohicheskoe pravo [Environmental law]. Moskva: Norma, 672 (in Russian).
4. Zhdan-Pushkina, D.A. (2010). Zemelnoe pravo v skhemakh y opredeleniyakh [Land law in schemes and definitions]. Moskva: Prospekt, 112 (in Russian).
5. Izarova, I.O. (2011). Mistobudivne pravo yak haluz prava [Town planning law as a branch of law]. Pravo Ukrainy, 7: 229–234 (in Ukrainian).
6. Ryzhenkov, A.Ya. (2019). Pryntsypy hradostroytelnoho prava [Principles of urban law]. Moskva: Yurlytynform, 176 (in Russian).
7. Anysymov, A.P., Yushkova, N.H. Hradostroytelnoe pravo – novaia otrasl v systeme rossiyskoho prava [Town-planning law is a new industry in the system of Russian law]. Available at: uristrus.narod.ru (in Russian).
8. Liukshyn, A.M. (2001). Stroytelnoe pravo kak kompleksnaia otrasl prava [Construction law as an integrated branch of law]. Byznys, menedzhment y pravo, 1(23): 26–34 (in Russian).

9. Pyrozhkova, Y.H. (2006). Stroytelnoe zakonodatel'stvo Rossiyskoi ymperyy [Building legislation of the Russian Empire]; Tambov. hos. un-t ym. H.R., Derzhavyna. Tambov, 25(in Russian) .
10. Ustav stroytelnyi 1832 (yzdanye 1900) [Building charter of 1832 (1900 edition)]. Available at: <http://fire-consult.ru/catalog/20/20-5/stroitelnyj-ustav-rossijskoj-imperii.html> (in Russian).
11. Shemshuchenko, Yu.S. (1998). Budivnele pravo [Construction Law]. Yurydychna entsyklopediia. Redkol.: Yu.S., Shemshuchenko ta in. Kyiv: «Ukr. entsykl.», 280 (in Ukrainian).
12. Fylymonov, V.D., Fylymonov, O.V. (2014). Ynstytut prava. Ynstytut uholovnoho prava. Ynstytut uholovno-yspolnytelnoho prava [Institute of Law. Institute of Criminal Law. Institute of Penal Law]. Moskva: YD «Iurysprudentsiya», 256 (in Russian).
13. Pro rehulivannia mistobudivnoi diialnosti [On regulation of town-planning activity] (2011): Zakon Ukrainy 17.02.2011 № 3038-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 34, 343 (in Ukrainian).
14. Pro rehulivannia mistobudivnoi diialnosti [On regulation of town-planning activity] (2011): Zakon Ukrainy 17.02.2011 № 3038-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 34, 343 (in Ukrainian).
15. Izarova, I.O. (2010). Do pytannia kodyfikatsii zakonodavstva v sferi mistobuduvannia [On the question of codification of legislation in the field of urban development]. Derzhava i pravo: Yurydychni i politychni nauky, 47: 354–360 (in Ukrainian).
16. Oleinykov, S.M., Uvarova, O.O. (2017). Instytut prava [Institute of Law]. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia; redkol.: O.V., Petryshyn ta in. Kharkiv: Pravo, 185–191 (in Ukrainian).
17. Murakhovska, T.Ye. (2010). Formuvannia vazhlyvykh haluzei u systemi prava Ukrainy [Formation of important branches in the system of law of Ukraine]; Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 19 (in Ukrainian).
18. Syrykh, V.M. (2002). Kompleksnye ynstytuty kak komponenty systemy rossiyskogo prava [Complex institutions as components of the system of Russian law]. Zhurn. ros. prava, 10: 22–27 (in Russian).
19. Stukalenko, O.V. (2016). Mistse budivelnogo prava v systemi prava [The place of construction law in the system of law]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu, 37(3): 25–27 (in Ukrainian).
20. Hradostroytelnyi kodeks Rossiyskoi Federatsyy [Town Planning Code of the Russian Federation] (2004): Zakon RF 22.12.2004 № 190-FZ. Available at: <http://pravo.gov.ru> (in Russian).
21. Erkhov, A.V. (2007). Upravleniye hradostroytelnyim kompleksom v Rossiyskoi Federatsyy (admynystratyvno-pravovoi aspekt) [Management of the urban development complex in the Russian Federation (administrative aspect)]. Saratov, 27 (in Russian).
22. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo rehionalnogo rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnogo hospodarstva Ukrainy [On approval of the Regulation on the Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine] (2014): postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 30.04.2014 № 197. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, 51, 1345 (in Ukrainian).
23. Ob arkhytekturnoi, hradostroytelnoi y stroytelnoi deiatelnosti v Respublyke Kazakhstan [On architectural, urban planning and construction activities in the Republic of Kazakhstan] (2001): Zakon Respublyky Kazakhstan 16.07.2001 № 242-II. Available at: <https://online.zakon.kz> (in Russian).
24. Deiatelnost y obshchestvennye otnosheniya [Activities and public relations]. Available at: <https://lektcii.com/1-20590.html> (in Russian).

V.M. Yermolenko (2019). City law in the law of Ukraine. Law. Human. Environment, 10(4): 85-94. <https://doi.org/10.31548/law2019.04.010>.

Summary. *The peculiarities of the birth of a new normative array in the system of national law, which is urban planning law, are considered. Against the background of the divergence of scientific approaches to determining the place of town planning law in the system of law, the author's vision of the latter as an independent complex branch of law is grounded. The features of the emerging industry in terms of the balance of independence and complexity are characterized. On the basis of a comparative analysis of the town planning legislation of the countries of the post-Soviet legal family and the relevant doctrinal provisions, the subject of town planning law is determined, which constitutes the relations of construction, architectural and planning organization and development of territories and settlements.*

Keywords: *town planning law, town planning legislation, construction law, a comprehensive branch of law, subject of town planning law*

НЕТРАДИЦІЙНІ ФОРМАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА МІСТОБУДІВНОГО ПРАВА

В.М. ЄРМОЛЕНКО, доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: vemlaw@gmail.com

І.М. ЄРМОЛЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: zaritskair@gmail.com

Анотація. У статті здійснено спробу вперше розкрити зміст так званих «нетрадиційних» формальних джерел права, тобто правових звичаїв та судової практики, які відіграють допоміжну, субсидіарну роль щодо нормативно-правових актів містобудівного законодавства. Підтвердженням залучення правових звичаїв у сферу містобудівного регулювання є застосування уніфікованих будівельних звичаїв, якими є контракти FIDIC (Міжнародна організація інженерів-консультантів). Результатом оцінки внеску судових рішень у формування містобудівного права стали їх класифікації за підсудністю та за змістом розглядуваних справ.

Ключові слова: містобудівне право, джерела містобудівного права, містобудівні правові звичаї, містобудівна судова практика

Актуальність.

Однією з тенденцій розвитку сучасного вітчизняного права під впливом світових глобалізаційних інтеграційних процесів є ускладнення структури системи права за рахунок утворення нових галузей. Однією з таких галузей є містобудівне право, появі якого останнім часом присвячуються все більше уваги в науковій юридичній літературі країн пострадянської правової сім'ї. Водночас у наукових публікаціях не спостерігається належного рівня розкриття такого важливого критерію, як наявність належної відокремленої джерельної бази.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Наявне висвітлення особливостей джерельної бази містобудівного права в сучасних дослідженнях замикається виключно на різноєрархічних нормативно-правових актах (Анисимов, Юшкова: 9–17). Цілком зрозуміло, що акти законодавства є традиційним і найбільш застосовуваним джерелом, що використовуються для характеристики нормативних утворень, які претендують на відповідний структурний рівень у системі права. Але такий підхід штучно звужує дже-

рельну основу обґрунтування критерію виокремлення містобудівного права та визначення його структурного місця, що зумовлює можливість розгляду додаткових так званих «нетрадиційних» джерел.

Результати.

Крім нормативно-правового акта ще одним класичним формальним джерелом права визнається правовий звичай. В історичному аспекті диференціація звичаю на звичай нормативного характеру і правовий пов'язується з виникненням держави. Так, в історико-правових дослідженнях перетворення звичаю родового суспільства (звичаю нормативного характеру), який був первісним і фактично єдиним джерелом права східних слов'ян родоплемінного періоду, на правовий звичай пов'язується саме з моментом його державного санкціонування, тобто з виникненням Давньоруської держави (Кушинська, 1999: 38–44). Сучасна філософія розглядає звичай як стереотипну форму соціальної регуляції поведінки людей, яка постійно відтворюється за певних обставин. Звідси, у ролі звичаю можуть виступати загальноприйняті трудові навички, форми суспільно-політичної діяльності, сімейних відносин, релігійні обряди, громадські свята тощо (Левицька, 2002: 222). У свою чергу, правовим звичаєм є санкціоноване державою, таке, що склалося раніше внаслідок багатократного повторення правило поведінки (Василевич, 2008: 11). Безперечно основним джерелом права є закон, однак він не завжди оперативно регулює суспільні відносини, що динамічно розвиваються. У таких випадках важлива додаткова

роль лягає на інші джерела права, серед них, як показує юридична практика, зокрема судочинство, звичай займає вагоме місце і грає допоміжну роль (Хидирнабиев, 2011: 30).

Загальне санкціонування джерельної природи звичаю, зокрема звичаю ділового обороту відбулося у ст. 7 ЦК України, а в частині укладення договорів – у ч. 1 ст. 627 ЦК України. Як зазначається у літературі, санкціонуючи звичаєві норми, держава не просто надає їм правової форми, вона фактично визнає нормативність значного масиву правил, до творення яких вона не має відношення (Кушинська, 2008: 7). Правові звичаї найчастіше прямо не зафіксовані в нормах діючого законодавства. Однак це не дає безумовних підстав стверджувати, що для їх застосування в обов'язковому порядку необхідна пряма відсилка до них закону. Правовий звичай діє і з «мовчазної згоди» законодавця. Звичай часто виконує правозаповнювальну роль і застосовується у разі прогалин у законодавстві, неурегульованості нормами права тих чи інших суспільних відносин (Колесников, 1989: 20).

Відсутність у законодавстві прямої вказівки на санкціоновані звичаї характерна і для будівельної сфери. В українській етнографічній літературі зафіксований значний масив звичаїв і обрядів, пов'язаний зі зведенням житла («Звичаї та обряди...»), але це не передбачає їх сучасного використання. Прикладом застосування звичаїв у будівництві є рецепція міжнародних звичаїв у практику договірних відносин. Так, однією з визначальних умов успішної реалізації міжнародних інвестиційних і будівельних проектів є застосування уніфікованих будівельних звичаїв (Hinze, 2001: 317–327), якими є контракти FIDIC

(Міжнародна організація інженерів консультантів). При цьому одні дослідники обґрунтовують правову природу контрактів FIDIC належністю до «*lex constructionis*» – системи недержавного регулювання міжнародного будівельного підряду, що відображає звичаї і кілька типових умов міжнародних будівельних контрактів (Контракты FIDIC), інші – прямо розглядають типові договори FIDIC як звичаї ділового обороту, застосування яких санкціоноване Цивільним кодексом. Вони можуть регулювати відносини в галузі будівництва в частині, що не суперечить імперативним нормам законодавства в тому разі, якщо сторони висловили свою волю на їх застосування (Варавенко, 2012: 11–12). Атрибутивною властивістю таких договорів є значна варіативність моделювання конкретних індикативних міжнародних звичаїв у конструкцію конкретного договору, укладення якого і буде формою їх санкціонування.

Щодо оцінки внеску судових рішень у формування містобудівного права, за відсутності відповідних наукових публікацій слід виходити з напрацювань загальної теорії права та аналізу законодавства. Як зазначалося вище, одним з формальних джерел визнається в теорії права саме судовий прецедент. Передусім варто наголосити на строкатості наукових поглядів на проблему визнання прецедентів (насамперед судових) джерелами права. Ось як описує становище у цій сфері російський теоретик права М.Й. Байтін: «Конституцією та законами судовий прецедент не вказується серед джерел права. Відповідно і прецедентні норми не отримали офіційного визнання як особливого різновиду правових норм, хоча в юридичній науці

це питання продовжує залишатися дискусійним» (Байтін, 2001: 231). Зазначена дискусійність втілюється у двох взаємовиключних теоретичних позиціях, перша з яких розглядає судовий прецедент, повністю позбавляючи його джерельно-правової природи (Богдановская, 2002: 10). Разом з тим у юридичній науковій літературі не заперечується існування судової нормотворчості, визначення якої, за висновком Б.В. Малишева, часто підміняється вивченням судового прецеденту, який є лише однією з її зовнішніх форм (Малишев, 2012: 272).

Не визнання джерельної природи прецедентів традиційно пов'язується з належністю нашої системи права до континентальної правової сім'ї на відміну від англо-саксонського права. Але таке бачення не є однотайним у різних європейських країнах. Зокрема ст. 5 ЦК Франції прямо забороняє суддям вирішувати справи, що перебувають у їх провадженні, шляхом встановлення загально-нормативних положень. Цим формулюється принцип французького права (сприйнятий більшістю європейських країн), згідно якого судова практика не є джерелом права. Проте до появи Цивільного кодексу у дореволюційній Франції вищі місцеві суди (які називалися парламентами) мали право приймати свої нормативні акти – регламенти. Ці регламенти містили загальнообов'язкові правила, що застосовувалися на території того парламенту, що їх прийняв у межах своєї компетенції. З набуттям чинності розглядуваної ст. 5 ЦК Франції суди позбавилися можливості створювати такі правила, проводячи їх через свої судові рішення (Гражданский кодекс Франции). На протилежному полюсі перебуває Цивільний кодекс Швейцарії, у ч. 2

ст. 1 якого закріплено положення про те, що при наявності прогалин у законодавстві і неможливості вирішення справи на загальних принципах права суду надаються нормотворчі функції (Schweizerisches Zivilgesetzbuch). Як наслідок, характерною рисою континентального права є відношення до судового процесу як до необов'язкового джерела права на фоні фактичного заохочення одностайності судової практики, яка переважно формується в процесі діяльності вищих судових інстанцій (Оксамытний, 2008: 19).

Таким чином, актуалізується бачення джерелом права саме юридичної практики. За висновком О.Р. Дашковської, у європейських країнах для визначення нормативного значення актів судової влади вживається правова конструкція «устале-на судова практика», а не «судовий прецедент». Ці обидва поняття відображають один і той самий феномен судової правотворчості, але в різних історичних і соціальних умовах (Дашковська, 2011: 36). При цьому, згідно уточнення М.М. Марченка, судова практика, будучи самодостатньою формою суддівського права, водночас має прецедентний або, що те ж саме, нормативно-прецедентний характер (Марченко, 2007: 110). У кінцевому підсумку, вважається загальноприйнятим, що прецедент, не будучи визнаним як джерело романо-германського права формально, виступає ним реально, що підтверджується повсякденною практикою використання цього джерела права судами більшості країн, що відносяться до романо-германської правової сім'ї (Марченко, 2009: 389).

Разом з тим окремі науковці категорично не визнають судову практику джерелом права (Крассов, 2008: 53),

але надмірна категоричність, затуляючи реальну картину, як правило, межує з односторонністю поглядів. Тому більш імпонуючою вбачається позиція, що з позицій матеріального підходу судова практика була, є і буде залишатися одним з важливіших джерел права (Сауляк, 2009: 9). Саме під час судочинства найчастіше виявляються погіршеності та дефекти чинного нормативно-правового масиву, пов'язані з існуванням юридичних колізій, прогалин у праві та навіть правового вакууму (Сауляк, 2009: 5). З цього боку важливого методологічного значення набуває пропозиція М.В. Цвіка, що слід прямувати до того, щоб принципи вирішення Верховним Судом України окремих категорій справ ставали еталоном для всіх нижчих судів, щоб посилювався вплив практики його роботи на розвиток законодавства. Саме таким шляхом можна добитися поступового наближення значення актів Верховного Суду до судових прецедентів («Проблеми теорії права ...», 2005: 75).

З вищенаведеного переважає консолідуючий підхід при визнанні судової практики джерелом права, яке сприяє не лише уніфікації правозастосування, а й заповнює прогалини, залишені законодавством. У наукових дослідженнях вказується на джерельний характер судової практики у містобудівній сфері, зокрема виокремлюється група відносин, безпосередньою основою виникнення яких стає юридична практика. Прикладом таких договірних відносин є нові договори пайової участі у будівництві, які й досі не мають належного нормативного регулювання (Блашук, 2013: 4).

Аналіз судової практики виявив досить значний масив рішень вищих судових органів у сфері містобудування, який можна класифікувати за кількома напрямками, одним з яких є

класифікація за характером справ (за підсудністю): цивільні («Про визнання недійсним договору...», 2013), господарські («Про визнання права власності на будівлю...», 2007), адміністративні («Про визнання недійсним та скасування рішення...», 2015). Посилання у підрядкових виносках на конкретні судові рішення здійснені не з метою засвідчення обсягу судової практики, а для ілюстрації пропонованої класифікації. Разом з тим значно відповіднішою вбачається класифікація за змістом розглянутих судових справ: 1) про визнання права власності на об'єкт будівництва («Про визнання права власності на будівлі...», 2009); 2) про визнання недійсними відомчих будівельних норм («Про розірвання договору підяду...», 2007); 3) про поділ земельних ділянок для забудови («Про поділ жилого будинку...», 2009); 4) про визнання недійсними договорів щодо об'єктів будівництва («Про визнання недійсним договору про будівництво...», 2008); 5) про визнання недійсними рішень органів державної влади та місцевого самоврядування («Про визнання нечинним дозволу...», 2009); 6) про стягнення витрат і надання гарантій у сфері будівництва («Про розірвання угоди про надання гарантій...», 2009).

Висновки і перспективи.

Проведений аналіз відповідності містобудівного права галузевому критерію наявності власної розгалуженої джерельної бази засвідчив існування масиву формальних джерел у частині правових звичаїв і юридичної практики, розгалуженість яких стосується не тільки зовнішньої, а й внутрішньої характеристик. Вищевикладене дає змогу дійти до обґрунтованого висновку про відповідність

містобудівного права галузевому рівню за одним з основних критеріїв наявності власної розгалуженої джерельної бази, яка виходить за межі традиційного нормативно-правового акта. Разом з тим залишається поле для пошуку неформальних джерел, що тільки розширить підстави обґрунтування галузевого рівня сучасного містобудівного права.

Список використаних джерел

1. Анисимов А.П., Юшкова Н.Г. Градостроительное право – новая отрасль в системе российского права. 23 с. URL: uristrus.narod.ru/articles2/Anisimov_Uywkova_Grad_pravo_novaya_otrasl.doc (дата звернення: 21.08.2019.).
2. Кушинська Л.А. Перетворення звичаю на звичаєве право у східних слов'ян. Держава і право. Щорічник наукових праць молодих вчених / Редкол.: В.Н. Денисов (голов. ред.) та ін. Київ: Ін Юре, 1999. Випуск 2. С. 38–44.
3. Левицька О. Звичай. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. С. 222.
4. Василевич Г.А. Источники белорусского права: принципы, нормативные акты, обычаи, прецеденты, доктрина. 2-е изд., доп. Минск: Тесей, 2008. 218 с.
5. Хидирнабиев Р.Я. Применение обычаев в отправлении правосудия. Вестник Саратовской государственной академии права. 2011. № 4(80). С. 27–30.
6. Кушинська Л.А. Звичаєве право та його еволюція у східнослов'янському суспільстві VI–XI ст.: Монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. 142 с.
7. Колесников Е.В. Обычай как источник советского государственного права. Правоведение. 1989. № 4. С. 19–25.
8. Звичаї та обряди щодо вибору місця для будівництва хати на Закарпатті. URL: <https://go-to.rest/blog/zvichai-viboru-miscja-dlja>

- budivnictva-hati-na-zakarpatti/; Українські звичаї та обряди, пов'язані з житлом. URL: <http://ethnography.org.ua/content/ukrayinski-zvychai-ta-obryady-povyazani-z-zhytлом> (дата звернення: 21.08.2019.).
9. Hinze J. Construction contracts. 2-th ed. NY, 2001. 560 P.
 10. Контракты FIDIC. Практическое применение в Украине. URL: <https://instanto.com.ua/ru/kontrakty-fidic-praktychne-zastosuvannya-v-ukrayini> (дата звернення: 21.08.2019.).
 11. Варавенко В.Е. Предпосылки применения типового соглашения об оказании услуг Международной федерации инженеров-консультантов (FIDIC) российскими участниками международных строительных проектов. Международное публичное и частное право. 2012. № 1. С. 10–13.
 12. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). Саратов. 2001. 544 с.
 13. Богдановская И. Ю. Судебный прецедент – источник права? Государство и право. 2002. № 12. С. 5–10.
 14. Малишев Б.В. Правова система (телеологічний вимір): Монографія. Київ: ВД «Дакор», 2012. 363 с.
 15. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / Пер. с франц. В. Захватаев / Предисловие А. Довгерт, В. Захватаев / Отв. ред. А. Довгерт. Киев: Истина, 2006. 1008 с.
 16. Schweizerisches Zivilgesetzbuch vom 10. Dezember 1907 (Stand am 1. Januar 2012). URL: <http://www.admin.ch/ch/d/sr/210/index.html> (дата звернення: 21.08.2019.).
 17. Оксамытный В.В. Правовые системы современного мира: проблемы идентификации: Открытая лекция. Киев, Москва, Симферополь: Институт государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины; Издательство «Логос», 2008. Вып. 10. 36 с.
 18. Дашковська О. Судовий прецедент і судова практика як джерела права. Вісник Академії правових наук України. 2011. № 1(64). С. 34–41.
 19. Марченко Н.М. Судебное правотворчество и судебное право. Москва: Проспект, ТК Велби, 2007. 512 с.
 20. Марченко Н.М. Источники права: учеб. пособие. Москва: Проспект, 2009. 768 с.
 21. Крассов О.И. Экологическое право: учебник. 2-е изд., пересмотр. Москва: Норма, 2008. 672 с.
 22. Сауляк О.П. Судебная практика как источник российского права (материальный и формальный аспекты проблемы). Государство и право. 2009. № 11. С. 5–10.
 23. Проблеми теорії права і конституціоналізму у працях М.В. Цвіка / упоряд.: О.В. Петришин, С.В. Шевчук, О.Р. Дашковська та ін.; відп. за вип. О.В. Петришин. Харків: Право, 2010. 272 с.
 24. Блащук Т.В. Джерела правового регулювання договірних відносин: теоретико-правовий аспект. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2013. № 1(7). С. 1–12.
 25. Про визнання недійсним договору купівлі-продажу об'єкта незавершеного будівництва: постанова Судової палати по цивільним справам Верховного Суду України від 16.12.2003 р. Справа № 2-1/7971-02. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v7971700-03/print> (дата звернення: 21.08.2019).
 26. Про визнання права власності на будівлю: постанова Вищого господарського суду України від 12.06.2007 р. Справа № 2/236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va326600-07> (дата звернення: 21.08.2019).
 27. Про визнання недійсним та скасування рішення щодо надання згоди на розроблення технічної документації із землеустрою щодо оформлення правовстановлюючих документів на земельну ділянку для будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд з наступною передачею у власність: ухвала Вищого адміністративного суду від 11.06.2015

- р. № К/800/14518/13. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/AS150680.html (дата звернення: 21.08.2019).
28. Про визнання права власності на будівлі та споруди: постанова Верховного Суду України від 24.11.2009 р. № 15/67. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS090807.html; Про визнання права власності на об'єкт самочинного будівництва: ухвала Верховного Суду України від 07.10.2009 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS080098.html; Про визнання права власності на об'єкт незавершеного будівництва, не прийнятого в експлуатацію: постанова Верховного Суду України від 27.05.2015 р. № 6-159цс15. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-159cs15> (дата звернення: 21.08.2019).
29. Про розірвання договору підряду та визнання недійсними відомчих будівельних норм: постанова Верховного Суду України від 26.06.2007 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS071075.html; Про визнання незаконним наказу про затвердження відомчих будівельних норм: постанова Верховного Суду України від 22.01.2008 р. № 08/53. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/vs080221> (- дата звернення: 21.08.2019).
30. Про поділ жилого будинку, господарських будівель, рухомого майна та земельної ділянки: ухвала Верховного Суду України від 27.05.2009 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS090514.html; Про виділення в натурі частини житлового будинку, встановлення порядку користування земельною ділянкою: постанова Верховного Суду від 01.11.2017 р. № 334/2465/14-ц. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS170823.html (дата звернення: 21.08.2019).
31. Про визнання недійсним договору про будівництво житла для військовослужбовців: постанова Верховного Суду України від 07.10.2008 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS080703.html; Про визнання недійсним договору купівлі-продажу нежитлових будівель: постанова Верховного Суду України від 27.04.2016 р. № 6-62цс16. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS160366.html (дата звернення: 21.08.2019).
32. Про визнання нечинним дозволу на виконання будівельних робіт: постанова Верховного Суду України від 24.03.2009 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VS090129>; Про визнання недійсним державного акта на право власності на земельну ділянку, передану у приватну власність для будівництва, експлуатації та обслуговування житлових будинків, господарських будівель і споруд: постанова Верховного Суду від 28.03.2018 р. № 761/1554/13-ц. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/73189626>; Про визнання протиправним та скасування рішення про анулювання дозволу на початок виконання будівельних робіт: постанова Верховного Суду України від 24.04.2019 р. № 826/20177/1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/vs190200?an=18> (дата звернення: 21.08.2019).
33. Про розірвання угоди про надання гарантій по будівництву дитячої установи та повернення безпідставно набутого майна: постанова Верховного Суду України від 19.05.2009 р. № 3-1579к09/46/18. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS090168.html; Про стягнення витрат на будівництво газопроводу: постанова Верховного Суду України від 18.08.2009 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS090474.html (дата звернення: 21.08.2019).

References

1. Anysymov, A.P., Yushkova, N.H. Hradostroytelnoe pravo – novaia otasl v sisteme rossiyskoho prava [Town-planning law is a

- new industry in the system of Russian law], 23. Available at: uristrus.narod.ru/articles2.doc (in Russian).
2. Kushynska, L.A. (1999). Peretvorennia zvychaiu na zvychaieie pravo u skhidnykh slov'ian [Restatement I speak on the sound right of the words]. Derzhava i pravo. Redkol.: V.N., Denysov ta in. Kyiv: In Yure, 2: 38–44 (in Ukrainian).
 3. Levytska, O. (2002). Zvychai [Custom]. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk. Kyiv: Abrys, 222 (in Ukrainian).
 4. Vasylevych, H.A. (2008). Ystochnyky belorusskoho prava: pryntsyipy, normatyvnye akty, obychay, pretsedenty, doktryna [Sources of Belarusian law: principles, normative acts, customs, precedents, doctrine]. Mynsk: Tesei, 218 (in Russian).
 5. Khydyrnabyev, R.Ya. (2011). Prymenenye obychaev v otpravlennyy pravosudyia [The use of customs in the administration of justice]. Vestnyk Saratovskoi hosudarstvennoi akademyy prava, 4(80): 27–30 (in Russian).
 6. Kushynska, L.A. (2008). Zvychaieie pravo ta yoho evoliutsiia u skhidnoslov'ianskomu suspilstvi VI–XI st. [Customs law and its evolution in Eastern Slavic society of the VI–XI centuries.]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P., Drahomanova, 142 (in Ukrainian).
 7. Kolesnykov, E.V. (1989). Obychai kak ystochnyk sovetskoho hosudarstvennoho prava [Custom as a source of Soviet state law]. Pravovedenye, 4: 19–25 (in Russian).
 8. Zvychai ta obriady shchodo vyboru mistsia dlja budivnytstva khaty na Zakarpatti [Customs and rites for choosing a place to build a house in Transcarpathia]. Available at: <https://go-to.rest/blog/zvichai-viboru-miscja-dlja-budivnictva-hati-na-zakarpatti/>; Ukrainski zvychai ta obriady, pov'iazani z zhytloom [Ukrainian habits and rituals related to housing]. Available at: <http://ethnography.org.ua/content/ukrayinski-zvychai-ta-obryady-povyazani-z-zhytloom> (in Ukrainian).
 9. Hinze, J. (2001). Construction contracts. 2-th ed. NY, 560.
 10. Kontrakty FIDIC. Praktycheskoe prymerenye v Ukrayne [FIDIC Contracts. Practical application in Ukraine]. Available at: <https://instan-to.com.ua/ru/kontrakty-fidic-praktychne-zastosuvannya-v-ukrayini> (in Russian).
 11. Varavenko, V.E. (2012). Predposylky prymerenya tipovoho sohlashenya ob okazannyi usluh Mezhdunarodnoi federatsyyi ynzhenеров-konsultantov (FIDIC) rossyiskymy uchastnykamy mezhdunarodnykh stroytelnykh proektov [Prerequisites for the application of a model agreement on the provision of services by the International Federation of Consulting Engineers (FIDIC) by Russian participants in international construction projects]. Mezhdunarodnoe publychnoe y chastnoe pravo, 1: 10–13 (in Russian).
 12. Baityn, M.Y. (2001). Sushchnost prava (Sovremennoe normatyvnoe pravoponymanye na hrany dvukh vekov) [The essence of law (Modern regulatory understanding on the verge of two centuries)]. Saratov, 544 (in Russian).
 13. Bohdanovskaia, Y.Yu. (2002). Sudebnyi pretsedent – ystochnyk prava? [Judicial precedent – source of law?]. Hosudarstvo y pravo, 12: 5–10 (in Russian).
 14. Malyshev, B.V. (2012). Pravova systema (teleolohichnyi vymir) [Legal system (teleologic vimir)]. Kyiv: VD «Dakor», 363 (in Ukrainian).
 15. Hrazhdanskiy kodeks Frantsyy (Kodeks Napoleona) [French Civil Code (Napoleon Code)] (2006). Otv. red. A., Dovhert. Kyev: Ystyna, 1008 (in Russian).
 16. Schweizerisches Zivilgesetzbuch. Vom 10. Dezember 1907 (Stand am 1. Januar 2012). Available at: <http://www.admin.ch/ch/d/sr/210/index.html>.
 17. Oksamytnyi, V.V. (2008). Pravovye systemy sovremennoho myra: problemy ydentyfikatsyy [Legal systems of the modern world: problems of identification]. Kyev, Moskva, Symferopol: Ynstytut hosudarstva y prava ym. V.M., Koretskoho NAN Ukrayny; Yzdatelstvo «Lohos», 10: 36 (in Russian).

18. Dashkovska, O. (2011). Sudovy pretseident i sudova praktyka yak dzherela prava [Judicial precedent and judicial practice as Jerel law]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 1(64): 34–41 (in Ukrainian).
19. Marchenko, N.M. (2007). Sudebnoe pravotvorchestvo y sudebnoe pravo [Judicial Law]. Moskva: Prospekt, TK Velby, 512 (in Russian).
20. Marchenko, N.M. (2009). Ystochnyky prava [Sources of law]. Moskva: Prospekt, 768 (in Russian).
21. Krassov, O.Y. (2008). Ekolohycheskoe pravo [Environmental law]. Moskva: Norma, 672 (in Russian).
22. Sauliak, O.P. (2009). Sudebnaia praktyka kak ystochnyk rossiyskogo prava (materyalni y formalni aspekty problemy) [Judicial practice as a source of Russian law (substantive and formal aspects of the problem)]. *Hosudarstvo y pravo*. 11: 5–10 (in Russian).
23. Problemy teorii prava i konstitutsionalizmu u pratsiakh M.V., Tsvika [Problems of theory of law and constitutionalism in the M.V. Tsvika works] (2010). Uporiad.: O.V., Petryshyn, S.V., Shevchuk, O.R., Dashkovska ta in. Kharkiv: Pravo, 272 (in Russian).
24. Blashchuk, T.V. (2013). Dzherela pravovoho rehuliuвання dohovirnykh vidnosyn: teoretyko-pravovyi aspekt [Sources of legal regulation of contractual relations: theoretical and legal aspect]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii «Pravo», 1(7): 1–12 (in Ukrainian).
25. Pro vyznannia nediisnym dohovoru kupivli-prodazhu ob'iektu nezavershenoho budivnytstva [On invalidation of the unfinished construction contract] (2013): postanova Sudovoi palaty po tsyvilnym spravam Verkhovnoho Sudu Ukrainy 16.12.2003. Sprava № 2-1/7971-02. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v7971700-03/print> (in Ukrainian).
26. Pro vyznannia prava vlasnosti na budivliu [On the recognition of ownership of the building] (2007): postanova Vysshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy 12.06.2007. Sprava № 2/236. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va326600-07> (in Ukrainian).
27. Pro vyznannia nediisnym ta skasuvannia rishennia shchodo nadannia zghody na rozroblennia tekhnichnoi dokumentatsii iz zemleustroi shchodo oformlennia pravovstanovliuuchykh dokumentiv na zemelnu dilianku dlia budivnytstva ta obsluhovuvannia zhytlovoho budynku, hospodarskykh budivel i sporud z nastupnoiu peredacheiu u vlasnist [On invalidation and cancellation of the decision on granting consent for the development of technical documentation on land management for the issuance of title documents for the land plot for the construction and maintenance of a dwelling house, farm buildings and structures with subsequent transfer to the property] (2015): ukhvala Vysshchoho administratyvnoho sudu 11.06.2015 № K/800/14518/13. Available at: http://search.ligazakon.ua/I_doc2.nsf/link1/AS150680.html (in Ukrainian).
28. Pro vyznannia prava vlasnosti na budivli ta sporudy [On the recognition of ownership of buildings and structures] (2009): postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy 24.11.2009 № 15/67. Available at: http://search.ligazakon.ua/I_doc2.nsf/link1/VS090807.html; Pro vyznannia prava vlasnosti na ob'iekt samochynnoho budivnytstva [On the recognition of the ownership of the object of self-construction] (2009): ukhvala Verkhovnoho Sudu Ukrainy 07.10.2009. Available at: <http://search.ligazakon.ua>; Pro vyznannia prava vlasnosti na ob'iekt nezavershenoho budivnytstva, ne pryiniatoho v ekspluatatsiiu [On the recognition of ownership of an unfinished construction object] (2015): postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy 27.05.2015 № 6-159ts15. Available at: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciiv-su/6-159cs15> (in Ukrainian).

29. Pro rozirvannia dohovoru pidriadu ta vyznannia nediisnymy vidomchykh budivelnnykh norm [On the termination of the contract and the invalidation of departmental building codes] (2007): postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy 26.06.2007. Available at: <http://search.ligazakon.ua>; Pro vyznannia nezakonnym nakazu pro zatverdzhennia vidomchykh budivelnnykh norm [On the recognition of an order for approval of departmental building codes] (2008): postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy 22.01.2008 № 08/53. Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/view/vs080221> (in Ukrainian).
30. Pro podil zhyloho budynku, hospodarskykh budivel, rukhomoho maina ta zemelnoi dilianky [On the division of residential homes, commercial buildings, movable property and land] (2009): ukhvala Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 27.05.2009. Available at: <http://search.ligazakon.ua>; Pro vydilennia v naturi chastyny zhytlovoho budynku, vstanovlennia poriadku korystuvannia zemelnoiu diliankoio [On the allocation in kind of a dwelling house, establish procedures for land use] (2017): postanova Verkhovnoho Sudu 01.11.2017. № 334/2465/14-ts. Available at: <http://search.ligazakon.ua> (in Ukrainian).
31. Pro vyznannia nediisnym dohovoru pro budivnytstvo zhytla dlia viiskovosluzhbovtsiv [On the invalidation of a contract for the construction of housing for servicemen] (2008): postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy 07.10.2008. Available at: <http://search.ligazakon.ua>; Pro vyznannia nediisnym dohovoru kupivli-prodazhu nezhytlovykh budivel [On the invalidation of the contract of purchase and sale of non-residential buildings] (2016): postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy 27.04.2016 № 6-62tss16. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS160366.html (in Ukrainian).
32. Pro vyznannia nechynnym dozvolu na vykonannia budivelnnykh robot [On the invalidation of a permit to perform construction work] (2009): postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy 24.03.2009. Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VS090129>; Pro vyznannia nediisnym derzhavnoho akta na pravo vlasnosti na zemelnu dilianku, peredanu u pryvatnu vlasnist dlia budivnytstva, ekspluatatsii ta obsluhovuvannia zhytlovykh budynkiv, hospodarskykh budivel i sporud [On the invalidation of a state act on the ownership of a land plot transferred to private ownership for the construction, operation and maintenance of residential buildings, outbuildings and structures] (2018): postanova Verkhovnoho Sudu 28.03.2018 № 761/1554/13-ts. Available at: <https://verdictum.ligazakon.net>; Pro vyznannia protypravnym ta skasuvannia rishennia pro anuliovannia dozvolu na pochatok vykonannia budivelnnykh robot [On the recognition of illegal and cancellation of the decision to revoke the permit for the beginning of construction works] (2019): postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy 24.04.2019 № 826/20177/1. Available at: <https://ips.ligazakon.net> (in Ukrainian).
33. Pro rozirvannia uhody pro nadannia harantii po budivnytstvu dytiachoi ustanovy ta povernennia bezpidstavno nabutoho maina [On the termination of the agreement on granting guarantees for the construction of a children's institution and the return of unreasonably acquired property] (2009): postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy 19.05.2009 № 3-1579k09/46/18. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS090168.html; Pro stiahnennia vytrat na budivnytstvo hazoprovodu [On the recovery costs for pipeline] (2009): postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy 18.08.2009. Available at: <http://search.ligazakon.ua> (in Ukrainian).

V.M. Yermolenko, I.M. Yermolenko (2019). Non-traditional formal sources of civil engineering law. Law. Human. Environment, 10(4): 95-105.
<https://doi.org/10.31548/law2019.04.011>.

Summary. The article attempts to discover for the first time the content of the so-called «un-conventional» formal sources of law, that is, legal practices and case law, which play ancillary, subsidiary role in the regulatory acts of town planning legislation. Confirmation of the involvement of legal practices in the field of urban planning is the application of uniform construction practices, which are contracts FIDIC (The International Federation of Consulting Engineers). The assessment of the contribution of court decisions to the formation of town planning law resulted in their classification according to the jurisdiction and content of the cases under consideration.

Keywords: town planning law, sources of town planning law, town planning legal practices, urban planning jurisprudence

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 347.51

<https://doi.org/10.31548/law2019.04.012>

ДО ПИТАННЯ ДЕЛІКТНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ ПАЦІЄНТІВ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

І.В. ГОРІСЛАВСЬКА, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: horislavska@ukr.net

Анотація. У статті проаналізовано окремі проблемні питання щодо правового регулювання відповідальності у сфері охорони здоров'я; обґрунтовано розмежування договірної та деліктної відповідальності медичних працівників.

Встановлено особливості відповідальності медичних працівників в Україні, Європейському союзі та США шляхом аналізу нормативно-правових актів медичного законодавства, судової практики, позицій провідних науковців у медичній і юридичній сфері щодо категорії «медична (лікарська) помилка», «необережність», «казус», а також медичних статистичних даних. Проаналізовано можливості та шляхи уніфікації нормнаціонального законодавства з відповідними стандартами Всесвітньої організації охорони здоров'я, зокрема через роботу над міжнародною класифікацією основних понять в області безпеки пацієнтів.

Ключові слова: відповідальність медичних працівників, деліктна відповідальність, лікарська помилка, система безпеки пацієнтів

Актуальність.

Всесвітньої організації охорони здоров'я спрямовує свої зусилля на підтримку урядів країн та суспільства у напрямку суттєвого покращення здоров'я та добробуту населення, підвищення рівня доступності ме-

дичних послуг, зміцнення здоров'я всіх і кожного, та забезпечення системи охорони здоров'я як «людиноцентриської». Позиція ВООЗ є однозначною – «найважливішим загальним питанням охорони здоров'я в міжнародному масштабі» є безпека пацієнтів (невід'ємний компонент якості

обслуговування). Сучасний розвиток медицини та медичних послуг детермінує потребу в аналогічному розвитку правових інститутів, зокрема інституту деліктної відповідальності медичних працівників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Особливості цивільно-правової відповідальності у сфері охорони здоров'я досліджували у своїх працях такі вітчизняні вчені, як С.В. Антонов, Р.Ю. Гревцова, О.В. Крилова, П.Й. Кузьмінський, Р.А. Майданик, І.Я. Сенюта, В.О. Савченко, С.Г. Стеценко та інші.

Мета статті – дослідити та порівняти особливості цивільно-правової відповідальності медичних працівників за законодавством України та стандартами Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Результати.

Конституція України визначає життя і здоров'я людини найвищою соціально цінністю та гарантує кожному право на охорону здоров'я та медичну допомогу, а держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. Проте, часто на практиці пацієнти залишаються досить незахищеними, а їхнє основне благо – життя та здоров'я перебуває під загрозою в силу недосконалості законодавства, медичних помилок, а також об'єктивних обставин – у випадку внутрішньо переміщених осіб в межах України. Станом на 2 вересня 2019 р., за даними Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, взято на облік 1 405 184 переселенці з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської об-

ластей та АР Крим. Належна правова регламентація відповідальності медичних працівників та відшкодування шкоди внаслідок медичної помилки для забезпечення захисту порушених прав пацієнта є відповідною гарантією впевненості пацієнта у тому, що у разі завдання шкоди його життю і здоров'ю, їх буде якщо не відновлено (оскільки такі блага як життя і здоров'я не можна повернути в натурі), то відшкодовано збитки.

На нинішньому етапі розвитку українського суспільства, коли запроваджується медична реформа, гостро постає питання «співіснування» договірної та деліктної відповідальності медичних працівників. Якщо в наслідок ненадання чи неналежного надання медичної допомоги пацієнтові не завдано шкоду каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, то застосовується договірна відповідальність. У випадках, коли неправомірні (порушення і норм медичного законодавства, і норм договору про надання медичної послуги) дії призвели до наведеної вище шкоди, застосовується деліктна відповідальність, а договірна – в частині порушення умов договору. Відбувається «поєднання» деліктної відповідальності з договірною, або застосовується лише деліктна (смерть пацієнта). На передній план виходить деліктна відповідальність медичних працівників. Відповідно до Цивільного кодексу України є змога притягнути медичного працівника до відповідальності без доведеного факту вчинення злочину, зокрема це статті – 1166–1168, 1172 ЦК України (Цивільний кодекс України, 2003).

Головною особливістю відповідальності медичних працівників в Україні є відсутність законодавчого

визначення поняття медичної (лікарської) помилки. Міжнародна медична та юридична спільнота йдуть по шляху створення найбільш безпечних систем охорони здоров'я для зменшення вірогідності медичних помилок, а також зменшення їхнього впливу, як на самих пацієнтів, так і на медичних працівників («To err is human: building a safer health», 2002; «Defining medical error...», 2005: 39–44).

Реалізація захисту прав пацієнтів, як різновиду цивільних прав та обов'язків, здійснюється через застосування способів захисту, зокрема, відшкодування шкоди завданої неправомірними діями. В Україні факт заподіяння позадоговірної (деліктної) шкоди з боку медичних працівників породжує деліктні правовідносини, які характеризуються направленистю на відновлення балансу інтересів сторін, який існував у межах регуляторного правовідношення до моменту заподіяння шкоди («Харьковская цивилистическая школа...», 2014: 550). Відповідно до цивільного законодавства США, делікти визнаються цивільними правопорушеннями, що дозволяє потерпілим відшкодувати свої збитки (у формі грошової компенсації, судової заборони певного виду діяльності, форма каральних, компенсаційних та очікуваних збитків) («Legal Information Institute...»). Відповідно до Принципів європейського деліктного права «Principles of European Tort Law» («Principles of European Tort Law», 2005: 282) «особа, щодо якої на законних підставах встановлено, що вона заподіяла шкоду іншій особі, зобов'язана відшкодувати цю шкоду».

У національній юридичній науці деліктну відповідальність медичних працівників визначають як варіант

юридичної відповідальності, яка виникає внаслідок порушення у галузі майнових або особистих немайнових благ громадян у сфері охорони здоров'я. Для настання такої відповідальності необхідною умовою є наявність таких складових: протиправної поведінки, тобто дії або бездіяльності медичних працівників, заподіяної шкоди, причинного зв'язку між протиправною поведінкою та настанням шкідливих наслідків, а також вини медичних працівників (Сенюта, 2018: 13). Судова практика виходить з того, що деліктні правовідносини передбачають обов'язок позивача довести наявність усіх елементів такої відповідальності. Наприклад, рішенням по справі № 128/2994/15-ц 18 липня 2016 р., що розглядалася Вінницьким районним судом Вінницької області, було відмовлено солідарним позивачам у відшкодуванні шкоди завданої медичним працівником під час проведення туберкулінової проби. Посилання позивачів та їх представників на наявність вставленого у медичній документації діагнозу дітям як атипова реакція на введення туберкуліну і є підставою для задоволення повних вимог, суд «назвав» хибним, як такими що не ґрунтується на приведених нормах закону. А ці медичні документи не доводять перед судом наявність шкоди, заявлений її розмір, протиправність поведінки відповідачів та причинний зв'язок такої поведінки із заподіяною шкодою, тому у позові відмовлено (Рішення Вінницького районного суду..., 2016).

Особливого, і теоретичного, і практичного значення набуває питання встановлення у судовому порядку вини медичних працівників, зокрема видів «необережності», а також відмежування від категорії «нешасний

випадок чи казус». В Англії та США сторони мають надзвичайно широкі можливості по досудовому витребуванню інформації та документів один від одного. У США цей процес називається «виявлення» доказів (discovery), зокрема, сторона повинна, не чекаючи запиту на відкриття, надавати всю відому їй інформацію, що має чи матиме значення для вирішення справи («Rule 26 – Duty to Disclose...», 2019).

В Англії для «Стандартного розкриття документів» (standard disclosure) сторона зобов'язана надати як відомі їй документи, так і ті документи, які є «шкідливими» для самої сторони, але можуть бути корисні іншій стороні. Такий підхід був би корисний для національного процесуального законодавства, щодо встановлення у судовому порядку вини медичних працівників.

Наявність лікарської помилки чи нещасного випадку виключає можливість відповідальності медичних працівників. Медики визначають свої помилки в професійній діяльності як наслідок добросовісної омані за відсутності недбалства, халатності або невігластва, тобто за відсутності складу злочину, або неправильну дію (або бездіяльність) лікаря, основою якої є недосконалість сучасної медичної науки, незнання або невміння використати наявні знання на практиці (Дьолог, 2014: 53). Юристи мають різні підходи до визначення медичної помилки (Герц, 2015: 292; Коробцова, 2016: 73; Михайлов, 2008) до співвідношення із нещасним випадком, проте наявність останньої – виключає відповідальність медичного працівника, так як, здійснення медичної діяльності, надання медичних послуг має ризиковий характер.

Треба констатувати, що англо-американська система деліктів має «ширше коло» можливостей для встановлення категорії вини медичного працівника, через присутність вини (і умислу, і необережності, недбалості) в усіх елементах делікту з необережності: обов'язок обачності (duty of care); порушення обов'язку (breach of duty) та завдана шкода (resulting damage). Термін «медична недбалість» часто використовується синонімом до «медичної незаконної діяльності», та визначається як – дія або бездіяльність медичного працівника, що відхиляється від прийнятого медичного стандарту допомоги («Medical Negligence...», 2019). Можемо констатувати, що медична недбалість, як форма вини у деліктному правовідношенні, не є «одноосібною» підставою для застосування до медичного працівника такої відповідальності. Та й наявність шкоди у пацієнта (погіршення стану здоров'я, смерть), теж не завжди є тим фактом, що дає змогу вести мову про «медичну недбалість». Оскільки реакція пацієнта на ліки чи процедури, перебіг хвороби може не залежати від якості медичної послуги чи «якості» самого медичного працівника. Вочевидь, саме тому не існує законодавства щодо недосконалості медичних послуг. І хоча, зокрема хірург Мартін Макарі, дослідник з Університету Хопкінса (США), говорить, що в більшості країн не існує системи обліку щодо здійснення статистичних досліджень, так як причина смерті визначається за міжнародною класифікацією хвороб (ICD), де немає коду під назвою «людський фактор» чи «помилка медперсоналу» («Невблагання статистика...», 2019), на нашу думку – розширення міжнародної класифікації хвороб та створення на-

лежних економічних, правових, соціальних умов у суспільстві є не взаємопов'язаними. Інший «бік» питання це застосування принципу безперервного навчання фахівців сфери охорони здоров'я, що вже давно є поширеною практикою в країнах Європи, Америки та Азії, зокрема у Великій Британії, США, Польщі, Чехії, Швеції, Сінгапурі та інших. Для українських лікарів такий компонент почав діяти лише з 2019 року. Ще один фактор, що впливає на рівень надання медичних послуг в Україні – це чисельність лікарів основних спеціальностей та забезпеченість ними населення за 2018 рік. Всього лікарів 156863.00, що становить 37,36 на 10000 населення; терапевтів – 10675.00, що становить 2,54; ендокринологів 1419.00, що становить 0,34; дитячих ендокринологів – 195.00, що становить лише 0,05; дієтологів – 72.00, що становить 0,02 (з розрахунку на 10000 населення). Порівняльний аналіз статистичних даних Центру медичної статистики Міністерства охорони здоров'я України дає підстави стверджувати, що за останні роки тенденція до збільшення лікарів не відслідковується («Центр медичної статистики...», 2019).

Перед Європейським співтовариством теж стоять не менш складні виклики. Очікується, що зростання чисельності населення, старіння суспільства та зміна моделей захворювань сприятимуть підвищенню попиту на кваліфікованих медичних працівників у наступні 15 років. Прогнозується, що до 2030 р. глобальна економіка створить близько 40 мільйонів нових робочих місць у галузі охорони здоров'я, переважно в країнах із середнім та високим рівнем доходу. Прогнозується дефіцит 18 мільйонів медичних працівників,

необхідних для досягнення Цілей сталого розвитку (UN Sustainable Development Goals (SDGs)) («Data and statistics...», 2019).

Медична помилка – побічна подія, яку можна запобігти, пропонується системний підхід до медичних помилок та інших проблем системи охорони здоров'я, який виявляє проблеми в процесі надання медичних послуг, а не лише виокремлення непрофесійних медичних працівників. Серед причин за даними джерел, таких як Oxford University Press та Columbia Encyclopedia, серед причин медичних (лікарських) помилок називають: комунікаційні помилки, спеціалізація та фрагментація системи охорони здоров'я, «професійне вигорання», помилки діагностики та обладнання і навіть неправильно спроектовані будівлі медичних закладів. Наприклад, за даними Food and Drug Administration (FDA) та European Medicines Agency (EMA) – з початку 1992 р. було виявлено не менше 600 пар схожих один на одного найменувань ліків, Інститут медицини США оприлюднив інформацію, що з 1999 р. померло близько 7000 пацієнтів («Guidance for Industry...», 2019); European Medicines Agency (EMA) – розробила та запровадила довідкову термінологію унікальних назв речовин та ідентифікаторів Розширений словник лікарських препаратів (Extended Eudra Vigilance Medicinal Product Dictionary (XEVMPPD)) («EMA. Substance names best practice...», 2019).

Медико-юридичні системи, як правило, засуджують передбачувані помилки недогляду чи медичної недбалості набагато частіше, ніж будь-який інший ризик, таким чином стимулюючи постійно зростаючу та надмірну кількість діагностичних досліджень

як стратегію зменшення юридичного ризику («Defensive medicine: It is time to finally...», 2018: 406–409). Це явище отримало назву «захисної медицини» (defensive medicine), серед основних ознак якої є: призначення надмірного обсягу методів обстеження і засобів лікування; відмова від оперативного втручання у пацієнтів за хронічного перебігу захворювання та застосування складних інвазивних діагностичних методів; переважне використання більш складних методів, але безпечніших для лікаря в юридичному аспекті (надмірне застосування в акушерській практиці кесаревого розтину. За даними ВОЗ «лідером» серед кількості проведених операцій є Бразилія – 56 % всіх пологів проходять через кесарів розтин, далі йде Єгипет (51,8%), Туреччина (47,5%) та Італія (38,1%) – рекордсмен за показниками проведених пологів через кесарів розтин у Європі (Перассо, 2015); вибір найменш складних ортодоксальних прийомів втручання; організація необґрунтованих консультацій та консилиумів; необґрунтоване направлення в інші лікувальні заклади тощо (Морозов, 2004: 88–92). Як свідчить досвід зарубіжних країн «захисна медицина» є негативним явищем, оскільки воно не тільки суперечить основним засадам медичної етики, але й забирає із бюджетів країн надзвичайно великі кошти. Наприклад, система медичної відповідальності США коштує від 55,6 мільярдів доларів щорічно, а внесок оборонної медицини складає понад 82 % (45 мільярдів доларів) («Tort Reform: The Solution...», 2019). Пошук шляхів розв'язання зазначених проблем в цивілізованому світі має майже вікову історію. В Англії 100 років тому створений «Союзу захисту лікарів та стоматологів (DDPU)»,

юристи і лікарі якого здійснюють цілісну правову допомогу медичним працівникам не лише у питаннях застосування до них деліктної відповідальності, а і в питаннях працевлаштування чи необґрунтованої відмови у роботі та багато інших питань («What is DDPU?...», 2019).

Висновки і перспективи.

Безпека пацієнтів є глобальною проблемою, що зачіпає країни на всіх рівнях розвитку. Деліктна відповідальність медичних працівників є невід'ємною, важливою частиною та механізмом досягнення вищого рівня безпеки пацієнтів у сфері охорони здоров'я, що застосовується у випадку заподіяння шкоди завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю – не залежно від існування договірних відносин між учасниками. Дослідивши національне законодавство та законодавство окремих країн, що є членами ВООЗ, міжнародні «безпечкові» стандарти, можемо підсумувати. Законодавче закріплення категорії «медична помилка» завдання складне і неоднозначне. Тому ВООЗ іде по шляху розробки нової політики (Health, 2020) підвищення рівня надання медичних послуг, запровадження високих стандартів безпеки пацієнтів на всіх рівнях надання таких послуг. Серед основних завдань є інформування пацієнтів про їх права та способи захисту своїх порушених інтересів у сфері охорони здоров'я. Для розробки відповідних рішень необхідно розуміння масштабів цієї проблеми і основних чинників, які поглиблюють її. Програма ВООЗ по забезпеченню безпеки пацієнтів розробила перелік глобальних науково-дослідних пріо-

ритетів, які відображають сфери, де є істотні прогалини в знаннях і де, як очікується, їх розширення спонукатиме до значного поліпшення безпеки пацієнтів та зменшення шкоди. На національну ситуацію, щодо деліктної відповідальності медичних працівників, впливають фактори соціально-економічного характеру та системні проблеми, що існують у судовій гілці влади. Шлях уніфікації медичного законодавства до стандартів ВООЗ Україна проходить не так швидко, проте участь у спільних міжнародних проектах повинна допомогти у запровадженні нових високих стандартів безпеки пацієнтів.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Kohn L.T., Corrigan J.M., Donaldson M.S. To err is human: building a safer health system. Washington: National Academy Press, 2000.
3. Defining medical error. Grober ED, Bohnen JM. Can J Surg. 2005 Feb; 48(1): 39–44. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3211566/>.
4. Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов: монография. И.В. Спасибо-Фатеева и др.; под. общ. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой; Нац. юрид. ун-т им. Ярослава Мудрого. Харьков: Право, 2014. 666 с.
5. Tort Definition. Legal Information Institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/wex/tort>.
6. Principles of European Tort Law. Text and Commentary European Group on Tort Law 2005, XII, 282 p. URL: <http://www.egtl.org/>.
7. Сенюта І.Я. Цивільно-правова відповідальність у сфері надання медичної допомоги: методичні рекомендації для адвокатів. Харків: Фактор, 2018. 64 с.
8. Рішення Вінницький районний суд Вінницької області від 18 липня 2016 р. № 128/2994/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59145441>.
9. General Provisions Governing Discovery Federal Rules of Civil Procedure. URL: <https://www.federalrulesofcivilprocedure.org>.
10. Дьолог М.І. Лікарські помилки. Радіологічний вісник. 2014. № 2(51). С. 53–56.
11. Герц А. «Медична помилка» як юридична категорія. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2015. Випуск 61. С. 296–300.
12. Коробцова Н.В. Цивільно-правова відповідальність за медичні помилки. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Випуск 2. Том 1. С. 71–74.
13. Михайлов С.В. Кваліфікація «лікарської помилки» як правової категорії. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2008. Вип. 43. С. 283–289. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2008_43_47.
14. David Goguen J.D. Medical Negligence. 2019. URL: <https://www.alllaw.com/articles/nolo/medical-malpractice/negligence.html>.
15. Невблаганна статистика: помилки лікарів і їх наслідки. Центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф міста Києва. URL: <http://ssmp.health.kiev.ua/index.php/my-v-zmi/553-nevblaganna-statistika-pomilki-likariv-i-jikh-naslidki>.
16. Центр медичної статистики МОЗ України. URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/statdov.html>.
17. Data and statistics. 2019. Medical Errors. The Gale Encyclopedia of Surgery and Medical Tests. Encyclopedia. com. 10 Sep. 2019. URL: <https://www.encyclopedia.com>.
18. Guidance for Industry Best Practices in Developing Proprietary Names for Drugs. May 2014. Drug Safety. URL: <https://www.fda.gov/media/88496/download>.
19. EMA. Substance names best practice Procedure and principles to handle substance name in the substance management

- system. April 2018. URL: https://www.ema.europa.eu/en/documents/other/european-medicines-agency-substance-names-best-practice-procedure-principles-handle-substance-name_en.pdf.
20. Vento S., Cainelli F., Vallone A. Defensive medicine: It is time to finally slow down an epidemic. *World J Clin Cases* 2018; 6(11): 406–409. URL: <https://www.wjgnet.com/2307-8960/full/v6/i11/406.htm>.
21. Перассо В. Кесарево сечение против естественных родов: как лучше? 21 июля 2015. URL: <https://www.bbc.com>.
22. Морозов А.М., Степаненко А.В., Кучеренко С.В. Професійна відповідальність лікаря (досвід зарубіжних країн). Український нейрохірургічний журнал. 2004. № 4. С. 88–92. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unkhj_2004_4_17.pdf.
23. Tort Reform: The Solution to Practicing Defensive Medicine? URL: <https://www.medscape.com/viewarticle/911219>.
24. What is DDPu? URL: <http://ddpu.co.uk/what-is-ddpu>.
5. Tort Definition. Legal Information Institute. Available at: <https://www.law.cornell.edu/wex/tort>.
6. Principles of European Tort Law. Text and Commentary European Group on Tort Law (2005). XII, 282. Available at: <http://www egtl.org/>.
7. Seniuta, I.Ya. (2018). Tsyvilno-pravova vidpovidalnist u sferi nadannia medychnoi dopomohy: metodychni rekomendatsii dlia advokativ [Civil liability in the field of medical care: guidance for attorneys]. Kharkiv: Faktor, 64 (in Ukrainian).
8. Rishennia Vinnytskyi rayonnyi sud Vinnytskoi oblasti [Judgment of the Vinnytsia District Court of Vinnytsia region] 18.07.2016. № 128/2994/15-ts. Available at: <http://reyestr.court.gov.ua> (in Ukrainian).
9. General Provisions Governing Discovery Federal Rules of Civil Procedure. Available at: <https://www.federalrulesofcivilprocedure.org>.
10. Doloh, M.I. (2014). Likarski pomylky [Medical errors]. *Radiolohichniy visnyk*, 2(51): 53–56 (in Ukrainian).
11. Herts, A. (2015). «Medychna pomylka» yak yurydychna katehoriia [«Medical error» as a legal category]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna*, 61: 296–300 (in Ukrainian).
12. Korobtsova, N.V. (2016). Tsyvilno-pravova vidpovidalnist za medychni pomylky [Civil liability for medical errors]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*, 2(1): 71–74 (in Ukrainian).
13. Mykhailov, S.V. (2008). Kvalifikatsiia «likarskoi pomylky» yak pravovoi katehorii [Qualification of «medical error» as a legal category]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 43: 283–289. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnusv_2008_43_47 (in Ukrainian).
14. David Goguen, J.D. (2019). Medical Negligence. Available at: <https://www.alllaw.com/articles/nolo/medical-malpractice/negligence.html>.

References

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] (2003): Zakon Ukrainy 16.01.2003 № 435-IV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
2. Kohn, L.T., Corrigan, J.M. & Donaldson, M.S. (2000). *To err is human: building a safer health system*. Washington: National Academy Press.
3. Defining medical error. Grober, E.D., Bohnen, J.M., *Can J. Surg.* (2005). Feb; 48(1): 39–44. Available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov>.
4. Kharkovskaia tsyvylystycheskaia shkola: zashchita subektynykh hrazhdanskykh prav y ynteressov [Kharkiv Civic School: protection of subjective civil rights and interests] (2014). Y.V., Spasybo-Fateeva y dr.; Nats. yuryd. un-t ym. Yaroslava Mudroho. Kharkov: Pravo, 666 (in Russian).

15. Nevblahanna statystyka: pomylky likariv i yikh naslidky. Tsentr ekstrenoi medychnoi dopomohy ta medytsyny katastrof mista Kyieva [Indiscriminate statistics: doctors' mistakes and their consequences. Emergency and Disaster Medicine Center of Kyiv]. Available at: <http://ssmp.health.kiev.ua/index.php/my-v-zmi/553-nevblaganna-statistika-pomilki-likariv-i-jikh-naslidki> (in Ukrainian).
16. Tsentr medychnoi statystyky MOZ Ukrainy [Center for Medical Statistics of the Ministry of Health of Ukraine]. Available at: <http://medstat.gov.ua/ukr/statdov.html> (in Ukrainian).
17. Data and statistics (2019). Medical Errors. The Gale Encyclopedia of Surgery and Medical Tests. Available at: <https://www.encyclopedia.com>.
18. Guidance for Industry Best Practices in Developing Proprietary Names for Drugs (2014). Drug Safety. Available at: <https://www.fda.gov>.
19. EMA. Substance names best practice Procedure and principles to handle substance name in the substance management system (2018). Available at: www.ema.europa.eu/en/documents/other/european-medicines-agency-substance-names-best-practice-procedure-principles-handle-substance-name_en.pdf.
20. Vento, S., Cainelli, F., Vallone, A. (2018). Defensive medicine: It is time to finally slow down an epidemic. *World J Clin Cases*, 6(11): 406–409. Available at: <https://www.wjnet.com/2307-8960/full/v6/i11/406.htm>.
21. Perasso, V. (2015). Kesarevo sechenye protiv estestvennykh rodov: kak luchshe? [Caesarean section against natural childbirth: how best?]. Available at: <https://www.bbc.com> (in Russian).
22. Morozov, A.M., Stepanenko, A.V., Kucherenko, S.V. (2004). Profesii na vidpovidalnist likaria (dosvid zarubizhnykh krain) [Professional responsibility of the doctor (experience of foreign countries)]. *Ukrainskyi neirokhirurhichniy zhurnal*, 4: 88–92. Available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unkhj_2004_4_17.pdf (in Ukrainian).
23. Tort Reform: The Solution to Practicing Defensive Medicine? Available at: <https://www.medscape.com/viewarticle/911219>.
24. What is DDPU? Available at: <http://ddpu.co.uk/what-is-ddpu>.

I.V. Horislavska (2019). To the issue of tort liability of medical staff in the patient safety system in Ukraine and the world. *Law.Human. Environment*, 10(4): 106-114. <https://doi.org/10.31548/law2019.04.012>.

Summary. The article is analyzed specific issues regarding the legal regulation of health care liability; the delineation of contractual and tort liability of medical professionals is justified.

Installed particular qualities of medical staff responsibility in Ukraine, the European Union and the United States by analysis of regulatory legal acts of health legislation, judicial practice, the positions of the leading scientists in the medical and legal field. The categories are disclosed: «medical (medical) error», «negligence», «incident» and medical statistics examined. Analyzed the opportunities and ways to unify the norms of national legislation with relevant standards of the World Health Organization in particular due to work on an international classification of basic concepts in the field of patient safety.

Keywords: responsibility of medical staff, tort liability, medical error, patient safety system

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

М.В. ПУШКАР, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Анотація. Стаття присвячена дослідженню теоретичних та практичних аспектів визначення та застосування поняття «електронні докази», які законодавчо закріплені з 15 грудня 2017 р. (вступив у силу Цивільний процесуальний кодекс України у новій редакції). Досліджена класифікація електронних доказів, проведений аналіз використання та застосування електронних доказів судами загальної юрисдикції. Наводяться конкретні приклади по судовим справам щодо застосування судами України наданих електронних доказів сторонами судового процесу з цивільних справ.

Ключові слова: цивільний процес, електронні докази, електронні документи, скріншоти, аудіозаписи, відеозаписи, веб-сторінки

Актуальність.

З 15 грудня 2017 р. вступив у силу Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) у новій редакції, нормами якого була введена нова глава, що розширила можливості сторін у справі – електронні докази. Стара редакція кодексів застосування електронних доказів як способу доказування не містила.

Узаконення кодексом можливості судом приймати від сторін судового процесу електронних доказів покликана умовами сьогодення, особливо це стосується стрімким введенням Урядом України процесу диджиталізації – переклад всіх видів інформації (текстової, аудіовізуальної) у цифрову форму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблеми застосування електронних доказів у цивільному процесі досліджували, зокрема, такі науковці як: О.І. Антонюк, А.Т. Боннер, А.П. Вершинін, О.О. Воронюк, К.Б. Дрогозюк, А.С. Каламайко, Ю.С. Павлова та інші.

Мета дослідження – проаналізувати норми чинного законодавства, які врегульовують питання надання до суду та дослідження судами електронних доказів в цивільному процесі, проаналізувати судову практику застосування судами електронних доказів.

Результати.

Відповідно до ч.ч. 1–4 ст. 100 ЦПК України електронними доказами є ін-

формація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі.

Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет). Перелік джерел інформації, що підпадають під поняття «електронний доказ», не є вичерпним.

На думку С.А. Грунющіної електронний документ необхідно відрізнити від письмового та будь-якого іншого доказу з урахуванням його відмінних ознак. По-перше, під електронними документами слід розуміти будь-яку інформацію, що записана на перфокарту, перфоленту, карту флеш-пам'яті, магнітний або інший подібний носій, який можливо аутентифікувати та(або) ідентифікувати (Грунющіної, 4). Таким чином, електронний документ має специфічну форму, яка, у свою чергу, може бути пред'явлена суду. А форма виразу електронного документа (перфокарта, карта флеш-пам'яті тощо) призведе до особливої форми дослідження та оцінки такого доказу судом з обов'язковим використанням технічних засобів. Тому виникла необхідність встановлення та правового закріплення порядку дослідження та оцінки електронного документа як доказу у цивільному процесі.

М.В. Горелов надав доктринальне визначення електронного доказу. Так, електронними доказами є обставини про факти, що мають значення для справи, виконані у формі цифрового, звукового та відеозапису (Горелов, 2005: 8). О.М. Лазько, підтримуючи такий підхід до визначення поняття електронного доказу, пропонує класифікацію електронних доказів на види, зокрема електронні докази можуть бути виконані у цифровій формі, звуковій формі та формі відеозапису (Лазько, 2015: 128).

Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис». Позивач має обов'язок додати до позовної заяви всі наявні в нього докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги. Якщо подаються письмові чи електронні докази, позивач може додати до позовної заяви копії відповідних доказів. Подати електронний доказ він може з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС).

Електронний цифровий підпис є головним реквізитом такої форми подання електронного доказу (копії). Так, суди першої інстанції відмовляють у прийнятті позовних заяв поданих в електронній формі та без накладення електронного цифрового підпису позивача (наприклад, справа № 279/321/19). Тут відразу слід звернути увагу, що законодавством не передбачається процедура перевірки ЕЦП судами при поданні електронних доказів.

Порядок оформлення, подання та дослідження електронних доказів на законодавчому рівні досі не врегульо-

вано. Тому у судовій практиці з цього приводу часто виникають непорозуміння. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму. Водночас неналежне оформлення електронних доказів нерідко було підставою для їх відхилення судом. Так, наприклад 14 лютого 2019 р. Велика Палата Верховного Суду, переглядаючи справу № 9901/43/19 ухвалила, що саме електронний цифровий підпис є головним реквізитом такої форми подання електронного доказу. Відсутність такого реквізиту в електронному документі виключає підстави вважати його оригінальним, а отже, належним доказом у справі.

Найчастіше в судових процесах використовуються такі докази, як фотографії, відео- та аудіозаписи. Використовуються електронні докази практично в будь-якій категорії справ – від ДТП до захисту інтелектуальної власності.

Електронні докази існують в нематеріальному вигляді; переносяться чи копіюються на різні пристрої без втрати характеристик; мають властивість існувати в багатьох місцях одночасно; для їх відтворення необхідно використовувати технічні засоби.

У сучасному світі актуальність використання таких електронних доказів у цивільних справах як посилання на сайт та скріншоти, використання електронної переписки зростає. Однак як прикріпити скріншот до доказів, або як знайти власника сайту при вирішенні справи, такі питання посають перед судами.

Скріншот – це знімок з екрану комп'ютера, телефону або іншого пристрою, який відображає відпо-

відну веб-сторінку в момент фіксації цього зображення (Дрогозюк).

Судова практика показує, що не всі скріншоти суд розглядає як належний доказ. Так, Волинський апеляційний суд у судовій справі № 157/1158/18 погодився з місцевим судом, який дійшовши до висновку, не звернув уваги на те, що банком, в порушення частини першої ст. 81 ЦПК України на підтвердження укладення договору про надання послуг між відповідачем та готелем, будь-яких доказів надано не було, а надане позивачем зображення скріншоту з інтернет-сайту «Букінгком» не є підтвердженням існування між ОСОБА_1 та готелем договірних відносин, що у розглядуваному випадку виключає дію пункту 1.1.3.1.6. Умов та правил надання банківських послуг в Приватбанку та свідчить про неправомірність дій банку щодо списання грошових коштів з картрахунку відповідача. З наданого позивачем листа від 16 березня 2018 р. вбачається, що банк для повернення оскаржуваних переказів звертався до міжнародної платіжної системи і за результатами оскарження остання відмовила у поверненні грошових коштів, які були сплачені по згаданім транзакціям. Фінансові претензії щодо повернення грошових коштів було програно, а тому у банку відсутні правові підстави для повернення списаних грошових коштів на користь готелю, оскільки таке списання було правомірне («Єдиний державний реєстр...»).

Скріншоти веб-сторінок в якості доказу в суді можуть використовуватися для фіксування:

1. Факту розміщення в Інтернеті інформації, яка не відповідає дійсності і порушує виключні права;

2. Підтвердження факту розміщеної в Інтернеті інформації, яка порушує авторські права;

3. Підтвердження факту неналежного виконання або невиконання договірних зобов'язань другою стороною у справі;

4. Інший юридично значимої інформації розміщеної в мережі.

Незважаючи на те, що недавно в процесуальних кодексах з'явився такий новий вид доказів, як електронні докази, а їх застосування в судовій практиці зустрічається вже протягом тривалого часу, законодавство України не встановлює чіткі вимоги до електронного листування для її використання в якості доказу в суді.

Верховний Суд зазначив, що роздруковані скріншоти – це письмові докази, а електронні докази подаються до суду на електронних пристроях. Цікаво, що в попередній редакції процесуальних кодексів допускалася подача електронних документів у вигляді їх засвідчених копій на паперових носіях, що підпадало під ознаки письмових доказів.

В іншій справі позивач за допомогою відеозапису намагався довести те, що йому перешкоджали взяти участь у загальних зборах акціонерного товариства. Суд дійшов висновку, що надане відео не може вважатися належним та достатнім доказом фіксування подій, оскільки не містить необхідних реквізитів електронного доказу, як то фіксації дати та часу зйомки, місця події тощо. Отже, необхідно щоб на електронних доказах було відображено дату і, за потреби, час та місце їх створення (Шабаровський).

Нерідко як доказ сторони посиляються на інформацію із соціальних мереж опонента. Як правило, суди охоче використовують такі докази. Наприклад, в ухвалі Апеляційного суду м. Києва у справі № 757/16817/16 від 17 травня 2017 р., спростовуючи

доводи відповідача про його скрутне майнове становище, суд послався на роздруківку з його соціальної мережі, з якої вбачається, що відповідач багато подорожує.

Розглядаючи справу про скасування рішень Центральної Виборчої Комісії (справа № 855/35/19), суд послався на відомості з офіційної сторінки Президента України у Facebook. Також суди не нехтують такими забороненими ресурсами як «Вконтакте» та «Одноклассники». На нашу думку при застосуванні такого роду електронних доказів, судам слід виходити з того, на якій сторінці було розміщено доказ з метою ідентифікації особи. Зрозуміло, що офіційна сторінка Президента України буде слугувати як належним доказом, а докази з сорінки у Facebook не завжди такими являються. Очевидно, що в соцмережі Facebook може зареєструватися будь-яка особа та під будь-яким іменем. Отже, можна створити та підтримувати сторінку від імені відповідача (зокрема, шляхом розміщення інформації та фотознімків). Встановлення такої особи під час розгляду справи майже неможливе.

У таких випадках суди, як правило, залучають Консорціум «Український центр підтримки номерів та адрес». Функції Консорціуму полягають у проведенні фіксації та дослідження змісту веб-сторінок у мережі Інтернет з видачею експертних висновків, а також видачі довідок з відомостями про власників веб-сайтів або інформацію про їх встановлення. Компетенція консорціуму підтверджуються Свідомством про акредитацію, виданим 22 листопада 2017 р. ОП «Український мережевий інформаційний центр», який відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 липня 2003

р. № 447-р «Про адміністрування домену «.UA» та ст. 56 Закону України «Про телекомунікації» уповноважено здійснювати адміністрування адресного простору українського сегмента мережі Інтернет (Мисник).

Саме тому деякими авторами існують думки щодо змісту скріншоту для надання його в якості доказу в суді?

1. Відомості про час і дату знімка;
2. Вказівка на адресу та назву сайту, месенджера і т.д.

3. ПІБ, підпис людини, який сформував скріншот.

4. При необхідності, переклад інформації на українську мову.

Тому відповідно до ст. 100 ЦПК України можна вважати, що скріншот є копією електронного доказу, оригінал якого в певний момент часу виводився на екран монітора. Таким чином, крім власне візуалізації, скріншот повинен мати дату і час його зняття і Веб-адресу візуалізації, відображеної на ньому.

Процедура подачі і дослідження копій електронних доказів, закріплена в нині чинному законодавстві, не досить зрозумілою як для учасників справи і суду. Як наслідок, при їх використанні в судовому процесі виникає ряд проблем, які неможливо вирішити, спираючись на чинне законодавство, що свідчить про необхідність перегляду і доповнень цих нормативних положень (Дрогозюк).

Висновки і перспективи.

Отже, у теорії цивільного процесуального права немає єдиної точки зору щодо класифікації видів електронних доказів. Указані вище поділи поняття електронних доказів на види є особистим дослідженням автора статті та не є виключними. Однак стрімкий про-

цес використання в суспільстві електронних засобів, дає великий спрос застосування електронних доказів сторонами в цивільному процесі. Саме тому проведений аналіз використання та застосування електронних доказів судами України є актуальним для правників, а стрімкий рост науково-технічного прогресу електронних доказів дає можливість подальшого дослідження даної теми.

Список використаних джерел

1. Груньюшкіна С.А. Возможность использования «Электронного документа» как средства доказывания в гражданском процессе: доклад на VII Международной конференции «Право и Интернет». URL: www/ifap.ru/pi107.
2. Горелов М.В. Электронные доказательства в гражданском судопроизводстве России: вопросы теории и практики: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Екатеринбург, 2005. 21 с.
3. Лазько О.М. Перспективи розвитку електронних (технічних) засобів доказування в цивільному процесі України. Європейські перспективи. № 1. 2015. С. 125–129.
4. Дрогозюк К. Процесуальний порядок подання доказів за чинним Цивільним процесуальним кодексом України. URL: <https://yaizakon.com.ua>.
5. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79863385>.
6. Шабаровський Б. Електронні докази у практиці Верховного Суду. URL: <https://juscutum.com/elektronni-dokazi-u-praktici-verkhovn/>.
7. Мисник Н. Електронні докази в суді: вирішення проблем доказування чи поле для фальсифікацій. URL: <http://yur-gazeta.com>.

References

1. Hruniushkyna, S.A. Vozmozhnost yspolzovaniya «Elektronnoho dokumenta» kak sredstva dokazyvaniya v hrazhdanskom protsesse [Ability to use the «Electronic Document» as a means of proof in civil proceedings]: doklad na VII Mezhdunarodnoi konferentsyy «Pravo y Ynternet». Available at: [www/ifap.ru/pi107](http://www.ifap.ru/pi107) (in Russian).
2. Horelov, M.V. (2005). Elektronnye dokazatelstva v hrazhdanskom sudoproyzvodstve Rossyy: voprosy teoryy y praktyky [Electronic Evidence in the Civil Procedure of Russia: Questions of Theory and Practice]. Ekaterenburh, 21 (in Russian).
3. Lazko, O.M. (2015). Perspektyvy rozvytku elektronnykh (tekhnichnykh) zasobiv dokazuvannya v tsyvilnomu protsesi Ukrainy [Prospects for the development of electronic (technical) means of proof in the civil process of Ukraine]. Yevropeiski perspektyvy, 1: 125–129 (in Ukrainian).
4. Drohoziuk, K. Protseusualnyi poriadok podannia dokaziv za chynnym Tsyvilnym protseusualnym kodeksom Ukrainy [Procedural procedure for the submission of evidence under the current Civil Procedure Code of Ukraine]. Available at: <https://yaizakon.com.ua> (in Ukrainian).
5. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen [Unified State Register of Judgments]. Available at: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79863385> (in Ukrainian).
6. Shabarovskiy, B. Elektronni dokazy u praktytsi Verkhovnoho Sudu [Electronic Evidence in Supreme Court Practice]. Available at: <https://juscutum.com/elektronni-dokazi-u-praktici-verkhovn/> (in Ukrainian).
7. Mysnyk, N. Elektronni dokazy v sudi: vyrishennia problem dokazuvannya chy pole dlia falsyfikatsii [Electronic Evidence in Court: Solving Proof Issues or Counterfeiting Fields]. Available at: <http://yur-gazeta.com> (in Ukrainian).

M.V. Pushkar (2019). *Electronic evidence is one way of proving civil litigation*. *Law. Human. Environment*, 10(4): 115-120. <https://doi.org/10.31548/law2019.04.013>.

Summary. *The article is devoted to the study of theoretical and practical aspects of definition and application of the concept of «electronic evidence», which is legally enshrined from December 15, 2017 (entered into force the Civil Procedure Code of Ukraine in the new version). The classification of electronic evidence, the analysis of the use and use of electronic evidence by courts of general jurisdiction were investigated. Specific examples are provided in court cases regarding the use by courts of Ukraine of electronic evidence provided by parties to civil litigation.*

Keywords: *civil process, electronic evidence, electronic documents, screenshots, audio, video, web pages*

ТЕНДЕНЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ З ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ І ДО СЬОГОДЕННЯ

О.А. УЛЮТИНА, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: ulutinaea@gmail.com

Анотація. У статті досліджується питання тенденцій реформування системи судуострою України, а саме від початку незалежності і до сьогодення. Аналізується зміст «Концепції судово-правової реформи в Україні» 1992 р. та її вплив на судуострій до часів прийняття Конституції України 1996 р. Також акцентується увага на ролі та значенні «Малої судової реформи» для української системи судуострою. Досліджуються основні нормативно-правові акти, котрі сформували «Малу судову реформу». Звертається увага на ключові моменти, які сформували єдину тенденцію до «Великої судової реформи в Україні». Крім того здійснюється аналіз причин реформування та змін у системі судуострою в Україні.

Ключові слова: концепція судово-правової реформи в Україні, реформа судуострою, «Мала судової реформа», «Велика судової реформа», судуострій

Актуальність.

Система судуострою в Україні тривалий час змінює свою структуру. Це перш за все пов'язано із прагненням України відповідати системі судуострою Європейських держав, які демонструють переваги існування в їхніх системах тих чи інших структур. Так формуються певні тенденції до реформування системи судуострою, які тим чи іншим способом впливають на становлення незалежної та

справедливої судової влади. Тому постає актуальність дослідження саме тих тенденцій, котрі становили «Мала судової реформу» та вже потім стали наслідком формування тенденцій «Великої судової реформи».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тенденції реформування системи судуострою тривалий час досліджуються українськими науковцями,

що пов'язано із постійними змінами, котрі відбуваються у системі судуоустрою. Даній тенденції присвятили свої праці такі науковці: В.В. Кривенко, М.В. Косюта, Р.О. Куйбіда, І.Є. Марочкін, В.В. Молдован, Л.М. Москвич, І.В. Музика, У.А. Мірінович, І.В. Назаров, С.Р. Леськів, С.Ю. Обрусна, Н.В. Охотницька, М.А. Погорецький, Ю.Є. Полянський, С.В. Прилуцький, Д.М. Притика, О.О.Самойленко, О.Г.Свида, В.О.Сердюк, М.І. Сірий, В.С. Смородинський, О.В. Сокальська, М.М. Суховій.

Мета статті – визначити тенденції реформування системи судуоустрою в Україні від часів незалежності і до сьогодення.

Результати.

Тенденція реформування системи судуоустрою має свій початок ще з часів незалежності, а саме від 1992 р., коли було прийнято «Концепцію судово-правової реформи в Україні»(далі Концепція). Цей перший нормативно-правовий акт дав змогу вперше за часів незалежної Української держави сказати про процеси реформування в системі судуоустрою та виокремити певні тенденції для її подальшого удосконалення.

Так виходячи із норм даної Концепції можна було говорити про такі зміни в системі судуоустрою як:закріплено самостійність влади суду та визначено основні засади її здійснення; вперше сказано про статус судді та закріплено його матеріальне та соціальне становище; розроблені також системи призначення (обрання) та вивільнення суддівського корпусу; заплановані та певним чином сформовані самоврядні інститути суддівства; створення Державна судова адміністрація; внесено

значні зміни до процесуального законодавства;передбачено поступове збільшення асигнувань для здійснення правосуддя; передбачено апеляційні перегляди судових рішень, також суди мають змогу отримати нові приміщення, а також здійснення капітального ремонту у існуючих; вжито ряд заходів для поліпшення матеріально-технічного та інформаційно-організаційного забезпечення судової діяльності («Про Концепцію судово-правової реформи...», 1992).

Тенденція вдосконалення судової системи в Україні продовжилася прийняттям Конституції України у 1996 р. Проте вже після прийняття Конституції України Концепція фактично втратила значення програмного документа, хоча деякі її положення тривалий час залишалися ще актуальними.

Так, якщо говорити про Конституцію України 1996 р., то перш за все слід сказати про те, що вперше було закладено основи побудови судової системи України, а саме її побудова за принципами територіальності та спеціалізації. Це суттєве положення та ряд інших законів («Про судуострій України», «Про внесення змін до Закону України «Про судуострій України», «Про статус суддів» , «Про органи суддівського самоврядування», «Про арбітражний суд» , «Про внесення змін до цивільного процесуального кодексу України») мали назву тоді «Мала судова реформа», де Україна сповідувала тенденції розвитку системи судуоустрою європейських країн.

Це стосувалося відмови України від судового нагляду, та пропонування суспільству альтернативи, у вигляді апеляційного та касаційного перегляду судових рішень.

Мала судова реформа яка тоді діяла, за словами науковців, була занад-

то мало плідною, а за переконаннями деяких взагалі немала перспективи. Проте є і позитивні відгуки про дану судову реформу. «Ми маємо констатувати, що формальна мета даної «малої судової реформи» була досягнута, адже метою її, було досягнення конституційних вимог до функціонування судової системи» (Хотинська-Нор, 2016: 12).

Наступним кроком у тенденції реформування системи судоустрою в Україні був Указ Президента України у вигляді «Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів». Метою даної концепції було саме забезпечення становлення в Україні судівництва у вигляді єдиної системи судового устрою та судочинства яка базується на засадах верховенства права у полі відповідності європейським стандартам, гарантуючи при цьому право особи закріплене Конституцією України, а саме, право на справедливий суд. Відповідно до даної мети було визначено певні завдання: запровадження цілеспрямованої, науково-обґрунтованої основи для розвитку правосуддя в Україні строком на десять років; висвітлення шляхів для удосконалення у зазначеній вище сфері; радикальне та революційне поліпшення стану виконання судових рішень; істотне поліпшення умов професійної діяльності суддів; прозорості в діяльності судів; створення можливостей для розвитку альтернативних (позасудових) способів вирішення спорів; підвищення фахового рівня суддівського корпусу; посилення гарантій незалежності суддів; підвищення статусу суддів у суспільстві та багато інших завдань («Про Концепцію вдосконалення судівництва...», 2006).

На основі даної Концепції Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права підготувала законопроекти «Про судоустрій України» та «Про статус суддів». Обидва тексти було подано Президентом України до Верховної Ради України 27 грудня 2006 р.

Зазначені вище, нормативно-правові акти безумовно, були спрямованими на вирішення ряду важливих проблем, адже вперше на законодавчому рівні, судова система була виділена у два окремих закони. Так, дані нормативно-правові акти були спрямовані саме на підвищення дієвості суду та рівня суспільної довіри до судових органів.

Проте зміни, котрі відбувалися у системі судоустрою України не завжди мали підтримку серед міжнародних організацій та органів. Зокрема, у цих положеннях фактично відтворювалася чотирьохрівнева система судів із повторною касацією і безліччю судових установ з «власним» правосуддям, що викликало заперечення саме з позицій доступності, зрозумілості, довіри судам. Так, Венеціанська комісія у своєму Висновку CDL-AD(2007)003 від 20 березня 2007 р. щодо Законопроекту про судоустрій та Законопроекту про статус суддів в Україні зазначила: «Запропонована система судів є досить складною та розгалуженою. Хоча ця система є простішою, ніж пропонувалося попередніми законопроектами (які передбачали додатково окремі касаційні суди), передбачаються чотири рівні судів і кожен рівень сам по собі розділяється на господарські суди, цивільні суди, адміністративні суди та кримінальні суди. Тому, чим є складнішою судова система, тим більший ризик виникнення процесуальних

затримок. Проте, для того, щоб зменшити кількість рівнів судів, необхідно змінити ст. 125 Конституції» (п. 18 Висновку) («Висновок щодо законопроекту про судову систему...», 2007).

Завершення формування чотирьохланкової судової системи на принципах спеціалізації відбулося в липні 2010 р. з прийняттям Закону України «Про судову систему та статус суддів», відповідно до якого було утворено суд касаційної інстанції у цивільних і кримінальних справах – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, а до повноважень Верховного Суду України було віднесено забезпечення єдності судової практики (Короед, Кресіна & Прилуцький, 2015: 23).

Таким чином, з прийняттям Закону України «Про судову систему та статус суддів» від 7 липня 2010 р. який суттєво змінив ситуацію у сфері здійснення правосуддя, розпочався важливий етап становлення системи судової влади в Україні. Проте в той же час, не вирішеними залишалися ряд питань, зокрема: удосконалення процедури створення, реорганізації та ліквідації судів; оптимізація інстанційної побудови системи судової влади так як існувала чотирьохрівнева система; доступності правосуддя тощо.

Так, відповідно до Стратегічного плану розвитку судової влади України на 2013–2015 рр. (утверджений Радою суддів України 21 грудня 2012 р. та схвалений XI з'їздом суддів України у 2013 р.), «завданням подальшого розвитку правосуддя є реальне утвердження верховенства права у суспільстві і забезпечення кожній людині права на справедливий судовий розгляд у незалежному та неупередженому суді» («Рекомендації Rec 19...», 2000).

Ці тенденції також зумовлюються метою судової реформи, яка сформульована в «Стратегії реформування судової влади, судочинства і суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки» (затверджена Указом Президента України від 20 травня 2015 р.), а саме: «метою судової реформи є утвердження такого правопорядку, який ґрунтується на високому рівні правової культури в суспільстві, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на принципах верховенства права і захисту прав і свобод людини, а у випадку їх порушення – справедливого їх встановлення в розумні строки»

Соціологічне опитування, що було проведено у листопаді 2017 р. соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Проектом Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні» та за підтримки Ради суддів України з метою дослідження ставлення громадян України до судової влади, за оцінками різних аспектів діяльності судів показало, що рівень довіри до судів є одним з найнижчих серед усіх державних і суспільних інституцій. Про свою недовіру до судів (судової системи в цілому) повідомили 80,9 % респондентів, а про довіру – 9,3 %. Безумовно, це потребує відповідних перетворень у сфері судової влади, перш за все, через процес реформування системи судової влади («Судова реформа в Україні...», 2013).

Отже, зміни, які відбувалися з початку незалежності України, а саме 1992 р. та ті нормативно-правові акти, які згадувалися вище, вони безумовно стали причиною «Великої судової реформи» 2016 р.

«Велика судова реформа» почалася у вересні 2016 року, а саме з моменту внесення змін до Розділу VIII

Конституції України, що стосується правосуддя та прийняттям нового Закону України «Про судоустрій та статус суддів».

Важливо зупинитися на деяких основних моментах тих змін, що передбачало становлення «Великої судової реформи». Так на відміну від попереднього конституційного положення (п. 23 ст. 106 Конституції України в редакції 1996 р.), відповідно до якого утворення судів у визначеному законом порядку було віднесено до повноважень Президента України, за новими конституційними положеннями суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя (ч. 2 ст. 125 Конституції України) («Ставлення громадян України до судової системи...»).

Конституційно удосконалено статус Вищої ради правосуддя як незалежного державного органу, що відповідає за формування високопрофесійного суддівського корпусу, гарантування незалежності суддів (ст. 131 Конституції України). Змінився і порядок формування цього органу. Відповідно до конституційних змін Вища рада правосуддя складається з двадцяти одного члена, з яких десятьох обирає з'їзд суддів України з числа суддів чи суддів у відставці (ч. 2 ст. 131 Конституції України), тобто майже половину цього органу складають судді.

Розділ VIII «Правосуддя» доповнений новими статтями, що регламентують функціонування інститутів, які можна назвати суміжними інститутами з судами, а саме: прокуратура (ст. 131-1) та адвокатура (ст. 131-2), які не здійснюють правосуддя.

Крім того, правосуддя є однією із функцій судової влади, яку здійснюють особливі суб'єкти судової влади – суди. Це підтверджується і положенням ч. 1 ст. 124 Конституції України, в якій закріплюється, що «правосуддя в Україні здійснюють виключно суди». Втім прокуратуру за її функціями та повноваженнями слід віднести до судової гілки влади, поряд з такими органами, як Вища рада правосуддя (ст. 131) та іншими органами, що утворюються для забезпечення добору суддів, прокурорів, їх професійної підготовки, оцінювання, розгляду справ щодо їх дисциплінарної відповідальності, фінансового та організаційного забезпечення судів (ч. 10 ст. 131 Конституції України), адвокатура також має відношення до судової влади («Ставлення громадян України до судової системи...»).

Одночасно з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» був прийнятий Закон України «Про судоустрій і статус судів» від 2 червня 2016 р. («Про судоустрій і статус суддів», 2016), який визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд.

Отже, цей Закон є профільним для врегулювання системи судоустрою України, тому аналіз і характеристика його положень, у контексті теми та завдань дослідження, є ключовими та наводяться протягом всієї наукової статті. У той же час, буде вірним навести загальний аналіз його положень з метою розкриття тенденцій сучасного етапу реформування системи судоустрою України.

Відповідно до Закону систему судоустрою складають:

- 1) місцеві суди;
- 2) апеляційні суди;
- 3) Верховний Суд.

Для розгляду окремих категорій справ відповідно до цього Закону в системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди. Звідси, така окрема судова ланка, як Касаційний суд, не передбачена. Втім, у складі Верховного Суду діють: 1) Велика Палата Верховного Суду; 2) Касаційний адміністративний суд; 3) Касаційний господарський суд; 4) Касаційний кримінальний суд; 5) Касаційний цивільний суд. Дана система в юридичній літературі є «матрьошкою», тобто суд в суді.

Крім того, відповідно до Закону зберігаються такі юрисдикції як цивільна, кримінальна, адміністративна та господарська. При цьому науковці обґрунтовують зауваження, що, «назвавши судові палати Верховного Суду Касаційними судами, законодавець їх позбавив першої ознаки – вони не є юридичними особами, а лише процесуальним органом, тобто вони не є повноцінними судовими органами» («Судова реформа в Україні...», 2013).

Сучасний етап реформування системи судоустрою також ознаменувався таким важливим аспектом, як прийняттям у 2017 р. Верховною Радою України нового процесуального законодавства.

Як було вище зазначено, відповідно до ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ. Вищими спеціалізованими судами є: Вищий суд з питань інтелектуальної власності; Вищий

антикорупційний суд. На виконання цього положення Указом Президента України «Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності» від 29 вересня 2017 р. № 299/2017 утворено Вищий суд з питань інтелектуальної власності з місцезнаходженням у місті Києві («Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності...», 2017).

Наступною тенденцією у «Великій судовій реформі» став Закон України «Про Вищий антикорупційний суд» 7 липня 2018 р. Цей закон був розроблений відповідно до Конституції України та відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії.

Вищий антикорупційний суд здійснює правосуддя як суд першої та апеляційної інстанцій у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до його юрисдикції (підсудності) процесуальним законом, а також шляхом здійснення у випадках та порядку, визначених процесуальним законом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у таких кримінальних провадженнях; аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику в кримінальних провадженнях, віднесених до його підсудності, інформує про результати узагальнення судової практики Верховний Суд та надає йому пропозиції до висновків щодо проектів законодавчих актів, які стосуються організації та діяльності Вищого антикорупційного суду, спеціальних вимог до суддів цього суду та гарантій їх діяльності, а також оприлюднює їх на своєму офіційному веб-сайті. Чітко визначена територіальна юрисдикція (підсудність) суду, яка поширюється на всю територію України («Про Вищий антикорупційний суд...», 2018).

Таким чином, Вищий антикорупційний суд діє як суд першої та апеляційної інстанції. Крім того, має таке специфічне повноваження, як аналіз судової статистики та узагальнення судової практики, що відображає його особливий статус як «постійно діючого вищого спеціалізованого суду у системі судустрою України» (ч. 1 ст. 1 Закону).

Отже, наведене надає підстави визначити: зміст тенденції реформування системи судустрою на сучасному етапі складають такі нормативно-правові акти: Конституція України (в редакції відповідно до Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя» від 2 червня 2016 р.); Закон України «Про судустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р.; Закон України «Про органи і осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів» від 2 червня 2016 р.; Закон України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 р.; Закон України «Про Вищу раду правосуддя» від 21 грудня 2016 р.; оновлене процесуальне законодавство (Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 р.).

Висновки і перспективи.

Отже, внесення змін та прийняття нових нормативно-правових актів з початку проголошення незалежності України започаткували дві тенденції у реформуванні судустрою. Мова йде, про згадані вище «Малу судову реформу» та «Велику судову реформу». Слід також вказати на те, що «Мала судова реформа» відіграла

важливу роль у формуванні сучасної судової реформи, котра триває і досі. Внесення змін до Конституції України та прийняття цих законів – це тільки старт сучасного реформування системи судустрою України, метою якої є удосконалення та ефективності організації судової влади. Визначена конституційно-правова основа сучасного етапу розвитку системи судустрою України потребує свого удосконалення та певних змін у процесі практичної апробації та у контексті подальшого її реформування, що обумовлює певні тенденції законодавчого забезпечення реформування системи судустрою України.

Список використаних джерел

1. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: постанова Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 30. Ст. 426.
2. Хотинська-Нор О.З. Вплив «малої судової реформи» на розвиток судової системи України: організаційні аспекти. Судова апеляція. 2016. № 1(42). С. 6–15.
3. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006. Офіційний вісник. 2006. № 19. Стор. 23. Ст. 1376. Код акту 36232/2006.
4. Висновок щодо законопроекту про судустрій та законопроекту про статус суддів в Україні, схвалено Венеціанською Комісією на її 70-й пленарній сесії (м. Венеція, 16–17 березня 2007 р.). URL: <http://www.scourt.gov.ua>.
5. Короєд С.О., Кресіна І.О., Прилуцький С.В. Концепція реформування судової влади України. Судова апеляція. 2015. № 3. С. 6–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2015_3_3.

6. Рекомендації Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя. URL: <http://www.refworld.org.ru/publisher>.
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Ставлення громадян України до судової системи (висновки за результатами опитувань). URL: <http://rsu.gov.ua>.
9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402/1. Офіційний вісник України. 2016. Ст. 1900.
10. Судова реформа в Україні: поточні результати та найближчі перспективи. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії на тему «Судова реформа 2010 р.: чи наближає вона правосуддя в Україні до європейських норм і стандартів?» Проект «Судова реформа в Україні: стан, проблеми і перспективи» здійснюється Центром Разумкова за підтримки Посольства Королівства Нідерландів в Україні (4 квітня 2013 р.) URL: http://www.razumkov.org.ua/upload/Sudova_reforma_2013.pdf.
11. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07 червня 2018 р. № 2447-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>.
12. Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності: Указ Президента України від 29 вересня 2017 р. № 299/2017. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/299/2017>.
3. Pro Kontseptsiiu vdoskonalennia sudivnytstva dlia utverdzhennia spravedlyvoho sudu v Ukraini vidpovidno do yevropeiskikh standartiv [On the Concept of Improving Judiciary for the Establishment of a Fair Court in Ukraine in accordance with European Standards] (2006): Ukaz Prezydenta Ukrainy 10.05.006 № 361/2006. Ofitsiyni visnyk, 19, 1376: 36232/2006 (in Ukrainian).
4. Vysnovok shchodo zakonoproektu pro sudoustrii ta zakonoproektu pro status suddiv v Ukraini, skhvaleno Venetsianskoiu Komisiiei na yii 70-i plenarnii sesii [Opinion on the Judiciary Bill and the Judicial Status Bill in Ukraine, approved by the Venice Commission at its 70th plenary session] (Venetsiia, 16–17 bereznia 2007 r.). Available at: <http://www.scourt.gov.ua> (in Ukrainian).
5. Koroied, S.O., Kresina, I.O., Prylutskyi, S.V. (2015). Kontseptsiiia reformuvannia sudovoi vlady Ukrainy. Sudova apeliatsiia [The concept of reforming the judiciary of Ukraine. Judicial appeal], 3: 6–34. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2015_3_3 (in Ukrainian).
6. Rekomendatsii Rec (2000) 19 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo roli prokuratury v systemi kryminalnoho pravosuddia [Recommendations Rec (2000) 19 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to Member States on the role of prosecutors in the criminal justice system]. Available at: <http://www.refworld.org.ru/publisher> (in Ukrainian).

References

1. Pro Kontseptsiiu sudovo-pravovoi reformy v Ukraini [On the Concept of Judicial and Legal Reform in Ukraine] (1992): postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy 28.04.1992. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 30, 426 (in Ukrainian).
2. Khotynska-Nor, O.Z. (2016). Vplyv «maloi sudovoi reformy» na rozvytok sudovoi systemy Ukrainy: orhanizatsiini aspekty. Sudova apeliatsiia [Impact of «small judicial reform» on the development of the judicial system of Ukraine: organizational aspects], 1(42): 6–15 (in Ukrainian).
3. Pro Kontseptsiiu vdoskonalennia sudivnytstva dlia utverdzhennia spravedlyvoho sudu v Ukraini vidpovidno do yevropeiskikh standartiv [On the Concept of Improving Judiciary for the Establishment of a Fair Court in Ukraine in accordance with European Standards] (2006): Ukaz Prezydenta Ukrainy 10.05.006 № 361/2006. Ofitsiyni visnyk, 19, 1376: 36232/2006 (in Ukrainian).
4. Vysnovok shchodo zakonoproektu pro sudoustrii ta zakonoproektu pro status suddiv v Ukraini, skhvaleno Venetsianskoiu Komisiiei na yii 70-i plenarnii sesii [Opinion on the Judiciary Bill and the Judicial Status Bill in Ukraine, approved by the Venice Commission at its 70th plenary session] (Venetsiia, 16–17 bereznia 2007 r.). Available at: <http://www.scourt.gov.ua> (in Ukrainian).
5. Koroied, S.O., Kresina, I.O., Prylutskyi, S.V. (2015). Kontseptsiiia reformuvannia sudovoi vlady Ukrainy. Sudova apeliatsiia [The concept of reforming the judiciary of Ukraine. Judicial appeal], 3: 6–34. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2015_3_3 (in Ukrainian).
6. Rekomendatsii Rec (2000) 19 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo roli prokuratury v systemi kryminalnoho pravosuddia [Recommendations Rec (2000) 19 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to Member States on the role of prosecutors in the criminal justice system]. Available at: <http://www.refworld.org.ru/publisher> (in Ukrainian).
7. Konstytutsiia Ukrainy 28.06.1996 [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996] (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 30, 141 (in Ukrainian).
8. Stavlennia hromadian Ukrainy do sudovoi systemy (vysnovky za rezultatamy opyтуvan) [Attitudes of Ukrainian Citizens into

- the Judicial System (Opinion Polls)]. Available at: <http://rsu.gov.ua> (in Ukrainian).
9. Pro sudoustrii i status suddiv [On the Judiciary and Status of Judges] (2016): Zakon Ukrainy 02.06.2016 № 1402/1. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 1900 (in Ukrainian).
 10. Sudova reforma v Ukraini: potochni rezultaty ta naiblyzhchi perspektyvy. Informatsiino-analitychni materialy do Fakhovoi dyskusii na temu «Sudova reforma 2010: chy nablyzhaie vona pravosuddia v Ukraini do yevropeyskykh norm i standartiv?» Proekt «Sudova reforma v Ukraini: stan, problemy i perspektyvy» zdiisniuietsia Tsentrom Razumkova za pidtrymky Posolstva Korolivstva Niderlandiv v Ukraini (04.04.2013) [Judicial reform in Ukraine: current results and future prospects. Information and Analytical Materials to the Expert Discussion on «Judicial Reform 2010: Is Ukraine's Justice Approach to European Standards and Standards?» in Ukraine]. Available at: <http://www.razumkov.org.ua> (in Ukrainian).
 11. Pro Vyshchy antykoruptsiyni sud [On the Supreme Anticorruption Court] (2018): Zakon Ukrainy 07.06.2018 № 2447-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19> (in Ukrainian).
 12. Pro utvorennia Vyshchoho sudu z pytan intelektualnoi vlasnosti [On the formation of the High Court on Intellectual Property] (2017): Ukaz Prezydenta Ukrainy 29.09.2017 № 299/2017. Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua> (in Ukrainian).

O.A. Uliutina (2019). Trends of the reform of the system of the court of Ukraine from the time of independence and to the present. Law. Human. Environment, 10(4):121-129. <https://doi.org/10.31548/law2019.04.014>.

Summary. The article deals with the tendencies of reforming the system of judicial system of Ukraine, namely from the beginning of independence to the present. The content of the Concept of Judicial Reform in Ukraine in 1992 and its impact on the judicial system before the adoption of the 1996 Constitution of Ukraine was analyzed. It also focuses on the role and significance of the «Small Judicial Reform» for the Ukrainian judicial system. The main legal acts that formed the «Small Judicial Reform» are being studied. Attention is drawn to the key points that have shaped the unified tendency towards «Great Judicial Reform in Ukraine». In addition, an analysis of the causes of reform and changes in the judicial system in Ukraine is being carried out. The analysis of such normative legal acts is carried out by the Constitution of Ukraine (as amended in accordance with the Law of Ukraine «On Amendments to the Constitution of Ukraine» (on Justice of 2 June 2016), the Law of Ukraine «On the Judiciary and Status of Judges» of 2 June 2016 The Law of Ukraine «On the bodies and persons carry in gout then for cement of court decisions and decisions of other bodies» of 2 June 2016, the Law of Ukraine «On Enforcement Proceedings» of 2 June, 2016, the Law of Ukraine «On the High Council of Justice» of 21 December 2016, updated procedural law the Constitutional Court of Ukraine «On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, of the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine and other legislative acts» of October 3, 2017. In addition, the connection and impact of the «Small Judicial Reform» with the «Great Judicial Reform».

Keywords: Concept of judicial reform in Ukraine, reform of the judicial system, «Small judicial reform», «Great judicial reform», judicial system, court system

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ДІЄВИЙ МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЛЕМІННОЇ СПРАВИ У ТВАРИННИЦТВІ

С.С. КОВАЛЬОВА, старший викладач
кафедри адміністративного та фінансового права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: kovalyeva@gmail.com

Анотація. У статті окреслено проблеми адміністративної відповідальності в племінній справі у тваринництві України. Здійснено аналіз норм КУпАП та інших нормативно-правових актів, що забезпечують правове регулювання у зазначеній сфері. За результатами дослідження встановлено, що національне законодавство, яке регламентує питання притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у племінній справі, має низку прогалин.

Зосереджено увагу на необхідності вдосконалення інституту адміністративної відповідальності за правопорушення у зазначеній сфері, окреслено шляхи подолання існуючих прогалин у чинному законодавстві.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, племінна справа, порода тварин, племінні свідоцтва, племінні(генетичні) ресурси, офіційна оцінка за типом, ідентифікація та реєстрація тварин

Актуальність.

Становлення і подальший розвиток суспільних відносин нерозривно пов'язаний з удосконаленням їх правового регулювання. Сьогодні не виникає жодних сумнівів щодо ролі адміністративного права у регулюванні суспільних відносин, адже саме від цієї галузі права, від її досконалості, впорядкованості, конкретизації значною мірою залежить соціальна і правова захищеність нашого суспільства. Одним із напрямків удосконалення племінної справи у тваринництві є наявність дієвого інституту

адміністративної відповідальності за правопорушення у зазначеній сфері. Реформування адміністративного законодавства, поширення адміністративних проступків, їх структура, причини і динаміка зумовлюють необхідність предметного дослідження інституту адміністративної відповідальності, зокрема специфіки відповідальності у племінній справі у тваринництві України.

Мета роботи полягає у з'ясуванні особливостей інституту адміністративної відповідальності в племінній справі у тваринництві України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Окремі аспекти адміністративних правопорушень у племінній справі та відповідальності за них були предметом дослідження таких вчених, як: С. Бугери, В. Єрмоленка, С. Ковальової, Н. Кузьміної, О. Тандира, В. Шовкуна. Проте комплексне дослідження інституту адміністративної відповідальності у племінній справі у тваринництві України відсутнє.

Результати.

В.В. Шовкун у своїх працях зазначає, що «підставою настання юридичної відповідальності в царині племінної справи у тваринництві є вчинення правопорушення, тобто недотримання нормативних приписів у цій галузі» (Шовкун, 2012: 156). Адміністративне правопорушення містить обов'язкові ознаки протиправного діяння: протиправність (порушення певної норми права); наявність вини (суб'єктивний чинник правопорушення); форма дії чи бездіяльності; посягання на громадський порядок, власність, на встановлений порядок управління тощо; наявність у законі прямої вказівки на адміністративну відповідальність за конкретне діяння.

Адміністративна караність проступку виражається в тому, що за його вчинення законом передбачено адміністративну відповідальність. У спеціальній літературі виділяються два аспекти юридичної відповідальності – позитивний (перспективний) і негативний (ретроспективний). Позитивна відповідальність трактується, як усвідомлення суб'єктом права своїх дій у процесі реалізації наданих йому прав і покладених на нього обов'язків

– відповідальність за сьогоднішню і майбутню поведінку; ретроспективна відповідальність – обов'язок зазнати певних обмежень за порушення норм права (Зелена, 2002: 110).

Аналогічний підхід можна застосувати й до правових відносин в галузі племінної справи у тваринництві. Так позитивний аспект відповідальності полягає в сумлінному, належному виконанні суб'єктами правовідносин у цій сфері покладених на них обов'язків, завдань і функцій. Негативний підхід полягає в порушенні законодавства про племінну справу у тваринництві.

Одним із видів відповідальності за порушення законодавства у сфері племінної справи у тваринництві є адміністративна відповідальність. Адміністративна відповідальність у племінній справі – вид юридичної відповідальності, що передбачає заходи адміністративного впливу за протиправні і винні діяння, що порушують законодавство про племінну справу у тваринництві (Ковальова, 2010: 87).

Загальноновизнано, що підставою виникнення адміністративної відповідальності є адміністративне правопорушення. Слід зазначити, що згідно ст. 107-1 КУпАП відповідальність за порушення законодавства про племінну справу у тваринництві несуть особи винні у: оформленні племінних свідоцтв (сертифікатів) на племінні (генетичні) ресурси без урахування даних офіційного обліку продуктивності тварин, офіційної класифікації (оцінки) за типом, результатів генетичної експертизи походження та аномалій тварин; внесення до документів з племінного обліку недостовірних даних; використання для відтворення неатестованих та недопущених до відтворення плідників;

недодержання встановлених технологічних та ветеринарно-санітарних вимог і правил щодо отримання, зберігання та використання племінних (генетичних) ресурсів.

Аналізуючи ст. 107-1 КУпАП, не зовсім є зрозумілим за що наступає адміністративна відповідальність, оскільки, згідно ЗУ «Про племінну справу у тваринництві» оформлення сертифікатів племінних (генетичних) ресурсів передбачає достовірну інформацію про походження, продуктивність, тип та інші якості тварин, сперми, ембріонів, яйцеклітин (він має бути складений на основі даних офіційного обліку продуктивності, офіційної оцінки за типом та офіційної класифікації (оцінки) за типом). В той же час в вищезгаданій статті КУпАП мова йде лише про адміністративні правопорушення відносно тварин.

На наш погляд, виходячи із норм Закону України «Про племінну справу у тваринництві», адміністративна відповідальність повинна наступати за недостовірну інформацію відносно племінних (генетичних) ресурсів, а саме: тварин, сперми, ембріонів, яйцеклітин. А тому, ми вважаємо, що в ст. 107-1 необхідно внести зміни, де врахувати всі генетичні ресурси, які передбачені законом.

Враховуючи важливість Єдиного державного реєстру тварин для розвитку племінного тваринництва, слід зауважити, що його неналежне ведення може негативно впливати на стан всієї галузі. Вважаємо логічним, для забезпечення правового режиму його формування, застосувати такий же механізм правового захисту щодо зловживань при його заповненні, що використовується для убезпечення достовірності записів у Реєстрі суб'єктів племінної спра-

ви. Тобто пропонується запровадити адміністративну відповідальність за порушення правил ведення Єдиного державного реєстру тварин.

А отже, доцільно чинний КУпАП доповнити статтею 107-3 Порушення правил ведення Єдиного державного реєстру тварин, яку викласти у такій редакції: «Порушення правил ведення Єдиного державного реєстру тварин – внесення недостовірних даних до державного реєстру».

Одним із напрямків підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва є використання сучасних методів селекції, а саме застосування біотехнологічних методів. Разом з тим у національному законодавстві, що регулює генетично-інженерну діяльність, відсутня узгоджена система законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, відсутній механізм дійового її застосування усіма суб'єктами відносин у сфері племінної діяльності щодо використання біотехнологічних методів.

Стаття 18 Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично-модифікованих організмів» передбачає відповідальність за порушення законодавства в галузі поводження з ГМО, в тому числі адміністративну, однак в КУпАП не знайшла своє відображення позиція законодавця. Тому, на нашу думку, доцільно КУпАП доповнити статтею, яка б передбачила адміністративну відповідальність в галузі поводження з генетично-модифікованими сільськогосподарськими тваринами та викласти в такій редакції: «Відповідальність за порушення законодавства в галузі поводження з генетично-модифікованими породами сільськогосподарськими тваринами». (Ковальова, 2010: 47).

Окрім того, в КУпАП передбачена адміністративна відповідальність за порушення вимог законодавства про ідентифікацію та реєстрацію тварин (ст.107-2). У ст. 10 Закону України «Про племінну справу у тваринництві» передбачені вимоги до племінних (генетичних) ресурсів, законодавчо визначено, що в рівній мірі, як і тварини, так і інші племінні (генетичні) ресурси, отримані від племінних тварин, підлягають ідентифікації і реєстрації. Дані про них повинні відповідати вимогам з племінного обліку. У той же час у ст. 107-2 КУпАП передбачена відповідальність за порушення вимог законодавства про ідентифікацію та реєстрацію лише тварин. Виникає питання, в який спосіб має бути забезпечена достовірність ідентифікації і реєстрації інших видів (крім тварин) племінних (генетичних) ресурсів та яку відповідальність у разі порушення законодавства мають нести їх виробники чи власники. А тому, враховуючи вищевикладене, вважаємо, що дію ст. 107-2 КУпАП слід поширити і на інші, крім тварин, племінні (генетичні) ресурси, виклавши ст. 107-2 у наступній редакції: «Порушення вимог законодавства про ідентифікацію, реєстрацію тварин та інших племінних(генетичних) ресурсів».

Не дивлячись на те, що положення КУпАП не поширюються на юридичних осіб, в Україні діє велика кількість законодавчих актів, які встановлюють відповідальність саме підприємств (Зима, 2001: 17) .

Законодавець, розробляючи Закон України «Про племінну справу у тваринництві», у ст. 5 визначив коло суб'єктів племінної справи у тваринництві. У своїй більшості такими суб'єктами племінної справи у тваринництві є юридичні особи. Що

стосується суб'єктів підприємницької діяльності ми поділяємо точку зору В.М. Єрмоленка про сумнівність участі фізичних осіб, як суб'єктів підприємницької діяльності, у створенні племінних селекційних досягнень. Процес виведення нових порід тварин є дуже складним і тривалим у часі навіть порівняно зі створенням нових сортів культурних рослин. Сучасний процес створення селекційного досягнення у тваринництві ґрунтується на доволі складних технологіях, включаючи досягнення генної інженерії. Усе це потребує спеціальної кваліфікації й концентрації зусиль не однієї людини, а колективну науковців різного профілю і фахівців-практиків (Єрмоленко, 2005: 262).

Отже, на нашу думку, в окремих випадках суб'єктом адміністративної відповідальності у племінній справі у тваринництві можуть виступати юридичні особи. Це стосується відповідальності за використання для відтворення неатестованих і недопущених до відтворення плідників, а також за проведення недостовірної генетичної експертизи тварин. Юридичними особами в даному випадку можуть бути як підприємства (об'єднання) з племінної справи, так і селекційні, селекційно-технологічні центри, селекційно-гібридні центри всіх форм власності (Ковальова, 2010: 33).

Окрім того, слід не випустити з розгляду й ту обставину, що перелік порушень, які нами були наведені, не буде повним без врахування порушень у сфері забезпечення прав інтелектуальної власності на селекційні досягнення у тваринництві, оскільки у ст. 25 Закону України «Про племінну справу у тваринництві» селекційні досягнення у тваринництві визначені винаходом. Тому безумовно, ще

одним важливим моментом дослідження є норми ст. 51-2 КУпАП, яка передбачає відповідальність за незаконне використання об'єкту інтелектуальної власності, зокрема винаходу, привласнення авторства на такий об'єкт або інше умисне порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності, що охороняється законом

Проте, як зазначає О.В. Тандир, «на відміну від ст. 420 ЦК України, ст. 51-2 КУпАП не містить вказівки на те, що до ОПВ належить такий об'єкт, як порода тварин. У зв'язку з цим постає запитання, чи є перелік об'єктів наведений у ст. 51-2 КУпАП, вичерпним. З огляду на приписку законодавця «тощо», необхідно розуміти й інші об'єкти права інтелектуальної власності. На думку автора, відсутність в ст. 51-2 КУпАП такого об'єкта права інтелектуальної власності як порода тварин, є однією із підстав, що у разі порушення особа може бути не притягнута до відповідальності, тобто може не нести адміністративну відповідальність за ст. 51-2 КУпАП».

Ми поділяємо думку О.В. Тандира, який аналізує норми Закону «Про племінну справу у тваринництві» та ст. 51-2 та 107-1 КУпАП, приходять до висновку, що порода тварин можна розглядати як найбільш значущий різновид об'єктів права інтелектуальної власності у племінній справі, а тому, такий об'єкт права інтелектуальної власності як порода тварин, повинен бути прописаний у нормі ст. 51-2 КУпАП. З метою удосконалення чинного законодавства він пропонує доповнити ст. 51-2 КУпАП об'єктом права інтелектуальної власності – порода тварин (Тандир, 2013: 171), дану пропозицію науковця ми повністю підтримуємо та вважаємо її цілком слушною та своєчасною.

Своє вираження адміністративна відповідальність знаходить у застосуванні конкретних видів адміністративних стягнень, специфічних за своїм змістом. Слід зазначити, що правопорушників до адміністративної відповідальності у сфері охорони законодавства про племінну діяльність можуть притягувати відповідно до ст. 221 КУпАП районні, районні у містах, міські чи міськрайонні суди (судді). Проведений аналіз статистичних даних, наданих Державною службою статистики України, щодо адміністративних правопорушень за період 2010–2017 рр. засвідчив, що жодної справи за ст. 107-1 Порушення законодавства про племінну справу у тваринництві не було зареєстровано, а відповідно і не було розглянуто в судовому порядку. Що свідчить про те, що контроль за цією сферою діяльності абсолютно відсутній.

Підставою притягнення до адміністративної відповідальності є протокол про адміністративні правопорушення. Згідно із п. 13 ст. 255 КУпАП протокол про порушення у сфері племінної справи мають право складати державні інспектори з племінної справи у тваринництві.

У Постанові Кабінету Міністрів № 667 «Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів» визначені завдання цього органу, серед основних завдань Держпродспожислужби має місце і контроль за племінною справою у тваринництві, п. 19 даного Положення передбачає, що Держпродспоживслужба, відповідно до покладених на неї завдань, у межах наданих їй повноважень, складає протоколи та вирішує справи про правопорушення в межах своєї ком-

петенції. У розвиток даного положення Міністерством аграрної політики та продовольства України було видано наказ № 209 від 12 квітня 2017 р. «Про затвердження Положення про Головне управління Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів». Відповідно до п. 22 даного Положення серед повноважень Держпродспоживслужби надано право, в встановлених законодавством випадках, складати протоколи про адміністративні правопорушення, розглядати відповідно до закону справи про адміністративні правопорушення і приймати рішення про накладення штрафів та застосування інших санкцій. У той же час у ст. 221 КУпАП зазначено, що до відповідальності у сфері порушення законодавства про племінну діяльність можуть притягувати районні, районні у містах, міські чи міжрайонні суди.

Очевидно, що логічним було б віднести розгляд справ про адміністративні правопорушення у племінній справі до компетенції Держпродспоживслужби та, відповідно, КУпАП доповнити статтею, яка закріпила б за державним органом управління племінною справою у тваринництві право розглядати справи, пов'язані з порушенням законодавства про племінну справу у тваринництві (ст. 107-1).

Стосовно санкцій, які передбачені у ст.ст. 107 та 107-2 КУпАП, як на наш погляд, на сьогоднішній день вони є неспіврозмірними з тією шкодою, яка завдається порушенням норм закону. Аналіз статистичних даних за 2016 р. показав, що середній розмір накладеного адміністративного штрафу за ст. 107 КУпАП за одне адміністративне правопорушення склав – 61 грн., за

ст.107-2 – 53 грн.; відповідно у 2017 р. за ст. 107 КУпАП – 62 грн., а за ст. 107 – 255 грн. Такі розміри покарання виконують швидше «заохочувальну» функцію, але аж ніяк не каральну.

А тому пропонуємо у вищезгаданих статтях (у ч. 1) посилити адміністративну відповідальність шляхом збільшення штрафних санкцій: щодо громадян від 30 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а посадових осіб від 200 до 500, відповідно збільшивши пропорційно розмір санкцій в інших частинах ст. ст. 107, 107-2 КУпАП.

Висновки і перспективи.

Резюмуючи сказане можна зробити узагальнюючий висновок про те, що виявлення адміністративних правопорушень у сфері племінної справи у тваринництві та вчасне накладення адміністративних стягнень, буде сприяти профілактиці й усуненню причин та умов, що спонукають до вчинення адміністративних правопорушень у зазначеній сфері.

Список використаних джерел

1. Шовкун В.В. Правове регулювання племінної справи у тваринництві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2012. 216 с.
2. Зелена О. Поняття юридичної відповідальності: окремі проблеми. Право України. 2002. №11. С. 109–111.
3. Ковальова С.С. Адміністративна відповідальність за правопорушення в племінній справі в тваринництві. Підприємництво, господарство і право. 2010. № 3. С. 87–90.
4. Ковальова С.С. Деякі аспекти державного регулювання генно-інженерної діяльності в племінній справі у тваринництві. Підприємництво, господарство і право. 2010. № 7. С. 46–51.

5. Зима О.Т. Адміністративна відповідальність юридичних осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2001. 17 с.
6. Єрмоленко В.М. Майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств: теорія, законодавство, практика: монографія. Київ: Магістр – XXI ст., 2005. 304
7. Ковальова С.С. Адміністративно-правове регулювання становлення племінної справи в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2010. № 2. С. 31–34.
8. Тандир О.В. Адміністративно правовий захист прав суб'єктів інтелектуальної власності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2013. 200 с.
4. Kovalyova, S.S. (2010). Deyaki aspekty derzhavnogo reguluvannya genno-inzhenernoyi diyalnosti v pleminnij spravi u tvarynnycztvi. Pidpryyemnyctvo, gospodarstvo i pravo [Some aspects of state regulation of genetic engineering activity in breeding business in animal husbandry. Business, Economy and Law], 7: 46–51 (in Ukrainian).
5. Zyma, O.T. (2001). Administratyvna vidpovidalnist yurydychnykh osib [Administrative responsibility of legal entities]. Kharkiv, 17 (in Ukrainian).
6. Yermolenko, V.M. (2005). Majnovi pravovidnosyny pryvatnykh silskogospodarskykh pidpryyemstv: teoriya, zakonodavstvo, praktyka [Property relations of private agricultural enterprises: theory, legislation, practice]. Kyiv: Magistr – XXI st., 304 (in Ukrainian).

References

1. Shovkun, V.V. (2012). Pravove reguluvannya pleminnoyi spravy u tvarynnycztvi [Legal regulation of breeding affairs in animal husbandry]. Kyiv, 216 (in Ukrainian).
2. Zelena, O. (2002). Ponyattya yurydychnoyi vidpovidalnosti: okremi problemy. Pravo Ukrainy [The concept of legal responsibility: separate problems. Law of Ukraine], 11: 109–111 (in Ukrainian).
3. Kovalyova, S.S. (2010). Administratyvna vidpovidalnist za pravoporushennya v pleminnij spravi u tvarynnycztvi. Pidpryyemnyctvo, gospodarstvo i pravo [Administrative responsibility for offenses in breeding business in animal husbandry. Business, Economy and Law], 3: 87–90 (in Ukrainian).
7. Kovalyova, S.S. (2010). Administratyvno-pravove reguluvannya stanovlennya pleminnoyi spravy v Ukraini. Pidpryyemnyctvo, gospodarstvo i pravo [Administrative and legal regulation of the formation of tribal affairs in Ukraine. Business, Economy and Law], 2: 31–34 (in Ukrainian).
8. Tandy, O.V. (2013). Administratyvno pravovyj zaxyst prav subyektiv intelektualnoyi vlanosti [Administrative and legal protection of intellectual property rights]. Kyiv, 200 (in Ukrainian).

S.S. Kovalyeva (2019). Administrative responsibility as an effective mechanism of legal regulation in breeding affairs in animal husbandry. Law. Human. Environment, 10(4): 130-136. <https://doi.org/10.31548/law2019.04.015>.

Summary. The article describes the problems of administrative responsibility in breeding affairs in animal husbandry of Ukraine. The analysis of the rules of the Code of Administrative Offenses and other normative legal acts providing legal regulation in the specified field. The study found that national legislation governing administrative responsibility for offenses in breeding affairs has a number of gaps.

The attention is paid to the need to improve the institution of administrative responsibility for offenses in this area, outlines ways to overcome existing gaps in the current legislation.

Keywords: administrative responsibility, breeding affairs, breed of animals, breeding evidence, breeding (genetic) resources, official type assessment, identification and registration of animals

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗА СТРАТЕГІЧНИМИ ОБ'ЄКТАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ

Н.О. КІДАЛОВА, асистент

кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: yurdinasty@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена дослідженню наукових і законодавчих підходів до розуміння публічного контролю, у тому числі за використанням об'єктів стратегічного значення. Увага зосереджена на необхідності відображення реального розуміння публічного контролю за стратегічними об'єктами і формування понятійного апарату у цій сфері.

У статті встановлено, що однозначного розуміння у наукових поглядах поняття «публічного контролю» не досягнуто, а тому є потреба у закріпленні його у нормативно-правових актах. Неоднозначність сприйняття поняття «публічного контролю», пов'язано з відсутністю урегульованості на законодавчому рівні і як результат недотримання його на практиці.

Ключові слова: публічний контроль, об'єкти стратегічного значення, поняття, інфраструктура.

Актуальність.

В Україні постійно відбуваються трансформаційні процеси у всіх сферах «життєдіяльності» держави загалом, так і державних органах, установах та організаціях як суб'єктах владних повноважень безпосередньо. Однак, реально ефективної системи контролю за якістю використання об'єктів стратегічного значення не створено.

Тому, з метою здійснення ефективного публічного контролю є необхідність формування поняття, яке б розкривало розуміння публічного контролю та закріплення його визна-

чення у нормативно-правових актах, з метою створення зобов'язання для уповноважених органів державної влади і спеціалізованих установ та зацікавленості у цьому процесі населення.

Пунктом 7 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України надано визначення суб'єкта владних повноважень як «органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх посадової чи службової особи, іншого суб'єкта при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, або надання адміністративних послуг». Постій-

ні трансформації у процесі взаємодії суб'єктів владних повноважень призвели до відбування такого «заходу» як публічний контроль. А застосування саме формулювання «захід» є не випадковим фактором характеристики публічного контролю, оскільки він не тільки визначає повноваження певних суб'єктів владних повноважень де-юре, але й необхідність здійснення де-факто певних заходів за допомогою наділення цих суб'єктів відповідними повноваженнями. Так, одним із повноважень суб'єктів владних повноважень є публічний контроль, у тому числі і за стратегічними об'єктами державної власності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Правові проблеми державного управління в адміністративно-правовій теорії та практиці досліджував В.Б. Авер'янов, теоретико-методологічний аналіз публічного контролю за діяльністю органів державної влади і характеристика публічного контролю у контексті сучасних дослідницьких підходів представлено у наукових працях А.І. Буханевича, дослідження поняття та змісту публічного контролю у сучасній державі – у працях В.М. Кравчука.

Мета статті полягає у дослідженні розуміння публічного контролю, у тому числі і за об'єктами стратегічного значення для формування публічного адміністрування. Увага зосереджена на необхідності відображення реального розуміння публічного контролю за стратегічними об'єктами та необхідності створення понятійного апарату у сфері публічного контролю за стратегічною інфраструктурою країни.

Результати.

Насамперед доцільно розібратися, що взагалі вважається «публічним контролем». У загальному розумінні контроль – це перевірка відповідності контрольного об'єкту встановленим вимогам (Великий тлумачний словник..., 2005).

На думку В.Б. Авер'янова, контроль – вид державної діяльності, спрямований на забезпечення подальшого розвитку суспільства. Він є одним із найважливіших каналів отримання об'єктивної інформації про суспільство загалом, політичні, економічні та соціальні процеси, що відбуваються в державі, та діяльність її органів. Контроль має сприяти досягненню поставлених завдань, дотриманню чіткості й доцільності роботи органів влади та управління, які є організаторами діяльності людей, зайнятих у різних сферах суспільного життя. Контроль відіграє важливу роль у підвищенні відповідальності держави в особі своїх органів та посадових осіб за свої дії перед суспільством (Авер'янов, 2003).

В адміністративному праві України контроль розглядається у широкому розумінні як один із способів забезпечення законності дисципліни в публічному адмініструванні, а саме як процес спостереження за дотриманням нормативно-правових актів різними суб'єктами адміністративного права. Сама контрольна діяльність здійснюється шляхом перевірок, планових і позапланових ревізій, обстежень, витребування звітів, проведення рейдів, оглядів та ін. і включає в себе низку послідовних дій, яку можна розділити на три стадії: підготовчу, центральну та підсумкову (Буханевич, 2010).

При дослідженні наукових поглядів представлення «публічного контролю», стало зрозумілим, що однозначного підходу до цього явища серед науковців не досягнуто.

Науковець А.І. Буханевич, публічний контроль розглядає як довільну форму громадської участі щодо нагляду за діями інститутів управління, яка регламентується правовими нормами, санкціонованими з боку держави і є важливим інструментом розвитку громадянського суспільства, покликаною оптимізувати систему діяльності органів державної влади в сучасних умовах (Буханевич, 2010). На думку В.М. Кравчук публічний контроль характеризується наявністю визначеної системи та структури. До публічного контролю, на її погляд, відноситься: а) державний контроль; б) громадський контроль; в) муніципальний контроль; г) міжнародний контроль (Кравчук, 2014).

Неоднозначність сприйняття поняття «публічного контролю», пов'язано з відсутністю урегульованості на законодавчому рівні і як результат недотримання його на практиці. Так, Т.О. Коломосьць вважає, що державний контроль включає контролюючі дії усіх без винятку державних структур та поглинає в себе контроль у сфері державного управління. Його основною метою виступає дослідження взаємовідносин суб'єктів державного управління з тим, щоб підтримати законність та дисципліну в державному управлінні (Коломосьць, 2008). Громадський контроль, як зазначає В.М. Кравчук, варто розглядати як невід'ємну функцію громадянського суспільства, ключову складову демократичного суспільства і держави (Кравчук, 2014). Муніципальний контроль слід визначати

як механізм забезпечення законності та досягнення завдань місцевого самоврядування, у цьому відношенні поширеним контролем є діяльність місцевих рад як представницьких органів місцевого самоврядування щодо перевірки виконання місцевими органами виконавчої влади програм соціально-економічного та культурного розвитку, бюджету, рішень ради із зазначених питань, а також щодо здійснення місцевими державними адміністраціями делегованих їм радою повноважень, створення тимчасових контрольних комісій з різних питань державного управління (Кравчук, 2014). Міжнародний контроль – це контроль держави за виконанням міжнародних зобов'язань її органами, установами, юридичними та фізичними особами, який реалізується через систему міжнародних органів, урядових та неурядових організацій (Кравчук, 2014).

Звичайно, що правильна функціональна структурованість публічного контролю з розбивкою її на види в теорії є якісним підходом до запровадження ефективного державного управління, однак втілення його в дію є ще найбільш важливим, оскільки це закріплює його виконання в дії на практиці. Не дарма вчений-педагог В.М. Зубков казав, що теорія без практики – мертва, практика без теорії – сліпа (Зубков, 2007).

Намагання законотворців започаткувати врегульованість публічного контролю на нормативному рівні, було проявлено у проєкті Закону України «Про публічний контроль» від 06 липня 2015 р. № 2297-а. Однак 29 серпня 2019 р. його відкликано. Законопроект повинен був визначати правові та організаційні засади реалізації права членів територіаль-

них громад на участь у публічному контролі за реалізацією прав членів територіальних громад. У тому числі сформовано поняття публічний контроль як діяльність суб'єктів публічного контролю з нагляду, перевірки та оцінки діяльності об'єктів публічного контролю на предмет відповідності такої діяльності вимогам, встановленим законодавством України та інтересам територіальної громади. Визначено об'єкт публічного контролю органи місцевого самоврядування, їх посадові особи; комунальні підприємства та установи комунальної власності, їх посадові особи, за діяльністю якої відповідно до вимог цього законопроекту суб'єкти публічного контролю мають право здійснювати публічний контроль («Про публічний контроль...», 2015). Тобто навіть цей проект Закону не покликаний врегулювати правила публічного контролю за об'єктами, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави.

У зв'язку з відсутністю роз'яснень розуміння на законодавчому рівні змісту поняття публічного контролю, втрачається його реальність у дії, в тому числі і за стратегічними об'єктами державної власності. Зазначене питання має стати актуальним у сучасних умовах інтенсивних перетворень, які не завжди справляють гарний вплив на розвиток держави. Найголовнішим для держави є збереження цінних об'єктів інфраструктури таких як підприємств, які забезпечують функціонування інфраструктури загальнодержавного значення, зокрема у сфері телекомунікацій та надання послуг поштового зв'язку, залізничного, автомобільного, авіаційного та морського транспорту, магістральних газо- та нафтопроводів, магістрального трубопроводного

транспорту, підземних нафто- та газосховищ, підприємства, які здійснюють видобування та переробку корисних копалин або ті що становлять науково-технічний потенціал країни і підприємства, контроль за діяльністю яких гарантує захист громадян від наслідків впливу неконтрольованого виготовлення, використання або реалізації небезпечної продукції, послуг або небезпечних виробництв тощо.

Висновки і перспективи.

Публічність є одним із базових критеріїв організації діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в умовах демократичного суспільства. Однією із вимог реалізації такого критерію є запровадження системи публічного контролю з боку громадськості за відповідними структурами влади (Буханевич, «Публічний контроль...»). Таким чином, парламентарям варто акцентувати увагу на необхідності створення понятійного апарату публічного контролю за стратегічними об'єктами державної власності, який би визначав зобов'язання для уповноважених органів та установ і мотивацію для населення (громадськості) у необхідності участі у процесі публічного контролю за використанням об'єктів стратегічного значення.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додатками та доповненнями). Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Авер'янов В.Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики. За заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ, 2003. 384 с.

3. Курс адміністративного права України: підручник. URL: http://pidruchniki.com/1090051748231/pravo/kontrol_yogo_vidi
4. Буханевич А.І. Публічний контроль за діяльністю органів державної влади: теоретико-методологічний аналіз: автореф. дис. ... канд. держ. упр.: 25.00.01. Київ, 2010. 22 с.
5. Кравчук В.М. Поняття та зміст публічного контролю у сучасній державі. Науково-практична Інтернет-конференція. 2014. Секція № 6. URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=930%3A131014-13&catid=108%3A61014&Itemid=133&lang=ru
6. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України: підручник. За заг. ред. Т.О. Коломоєць. Київ: Істина, 2008. 457 с.
7. Зубков В.М. Школа здравогомыслия или уроки мудрых, как жить достойно: афоризмы и мысли выдающихся людей. Москва, 2007. 607 с.
8. Про публічний контроль: проект Закону України від 06 липня 2015 р. № 2297-а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55907
9. Буханевич А. Публічний контроль у контексті сучасних дослідницьких підходів. Вісник Національної академії державного управління. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua>
- practice]. Za zah. red. V.B., Aver'ianova. Kyiv, 384 (in Ukrainian).
3. Kurs administratyvnoho prava Ukrainy [Course of Administrative Law of Ukraine]. Available at: <http://pidruchniki.com/1090051748231/pravo> (in Ukrainian).
4. Bukhanevych, A.I. (2010). Publichnyi kontrol za diialnistiu orhaniv derzhavnoi vlady: teoretyko-metodolohichniy analiz [Public control over the activity of public authorities: a theoretical and methodological analysis]. Kyiv, 22 (in Ukrainian).
5. Kravchuk, V.M. (2014). Poniattia ta zmist publichnoho kontroliu u suchasniy derzhav. Naukovo-praktychna Internet-konferentsiia [The concept and content of public control in the modern state. Scientific and practical Internet conference]. Available at: <http://legalactivity.com.ua> (in Ukrainian).
6. Kolomoiets, T.O. (2008). Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative Law of Ukraine]. Za zah. red. T.O., Kolomoiets. Kyiv: Istyna, 457 (in Ukrainian).
7. Zubkov, V.M. (2007). Shkola zdravomyslyia yly uroky mudrykh, kak zhyt dostoino: aforyzmy y mysly vydaishchykhsia liudei [School of sanity or the lessons of the wise how to live with dignity: aphorisms and thoughts of prominent people]. Moskva, 607.
8. Pro publichnyi kontrol [About public control] (2015): proekt Zakonu Ukrainy 06.07.2015 № 2297-a. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55907 (in Ukrainian).
9. Bukhanevych, A. Publichnyi kontrol u konteksti suchasnykh doslidnytskykh pidkhodiv. Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia [Public control in the context of the most recent prejudice. Newsletter of the National Academy of Sovereign Government]. Available at: <http://visnyk.academy.gov.ua> (in Ukrainian).

References

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dodatkamy ta dopovnenniamy) [A great explanatory dictionary of modern Ukrainian (with additions and additions)] (2005). Uklad. i hol. red. V.T., Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 1728 (in Ukrainian).
2. Aver'ianov, V.B. (2003). Derzhavne upravlinnia: problemy administratyvno-pravovoi teorii ta praktyky [Public administration: problems of administrative law theory and

N.O. Kidalova (2019). Forming a conceptual public control approach on state property strategic objects. *Law. Human. Environment*, 10(4): 137-142.

<https://doi.org/10.31548/law2019.04.016>.

Summary. *The article is devoted to the study of the understanding of public control, including the objects of strategic importance for the formation of public administration. The focus is on the need to reflect the reality of understanding of public control over strategic objects and the need to create a primary concept of public control over the country's strategic infrastructure.*

The paper study found that unambiguous understanding in the scientific views of the concept of «public control» has not been achieved, and therefore there is a need to consolidate this concept in a legal act.

The ambiguity of the perception of the concept of «public control» is due to the lack of regulation at the legislative level and as a result of its non-implementation in practice.

Accordingly, due to the lack of clarification of the understanding at the legislative level of the content of the concept of public control, its reality in action on strategic objects of state property is lost.

Keywords: *public control, objects of strategic importance, concepts, infrastructure*

СТАН РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНОЇ ДЕРЖАВИ В КРАЇНАХ ЄС У РОЗРІЗІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ ТА УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

А.М. ПІЛЯЙ, аспірант

кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
(науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В.В. Ладиченко),
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: pila2104@gmail.com

Анотація. У статті досліджується стан розвитку публічно-сервісної держави в країнах Європейського союзу в розрізі адміністративної реформи в Україні та можливості впровадження аналогічних інститутів в подальшому.

У статті досліджено моделі які Україна бере за зразок при впровадженні публічно-сервісних послуг. Головною метою при введенні цих моделей є побудова держави, що визнає людину, дотримання та реалізацію її прав за найвищу цінність – публічно-сервісної держави.

Досліджено можливість впровадження доктрини публічного менеджменту та інституту омбудсмена з в сфері публічних послуг в Україні в рамках адміністративної реформи.

Виявлено, що в процесі адміністративної реформи в Україні введено ряд нових для нашої держави інститутів покликаних створити публічну адміністративну послугу. Серед головних досягнень можна визначити створення ЦНАПів, впровадження концепції так званих посередників, надання електронних послуг, які повинні діяти за концепцією one-stop-shop, та перші кроки з делегування певних видів адміністративних послуг недержавним організаціям.

Ключові слова: публічно-сервісна держава, адміністративна послуга, суб'єкт надання публічних послуг, адміністративна реформа в Україні, Європейський Союз

Актуальність.

При дослідженні теми побудови публічно-сервісної держави в Україні, надавача адміністративних послуг широкому колу осіб, варто відзначити різноманітні моделі, які Україна бере

собі за зразок від країн Європейського союзу. Деякі моделі беруться з урахуванням Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами (далі за

текстом – Угода про Асоціацію). Однак, всі вони повинні наслідувати головну мету – побудову держави, що визнає людину найвищою цінністю та забезпечує ефективну взаємодію між державними органами та особою (Ладиченко, 2007: 214). Стан розвитку публічно-сервісної держави в країнах Європейського союзу є особливо цікавим для Української наукової думки, оскільки з початком адміністративної реформи пов'язано впровадження ідей та доктрин які діють в країнах Європейського союзу. У процесі подальшої імплементації положень Європейського законодавства важливим є дослідження не лише конкретних законодавчих актів але й підходу до розуміння самих понять публічної послуги та публічно-сервісної держави.

Далі важливим є дослідження іноземних доктрин які призвели до такого бачення публічно-сервісної держави як інструмента служіння громадянам. Важливим є дослідження норм які вже були запозичені та введені до українського законодавства в процесі реалізації адміністративної реформи.

І останнім, але не менш головним, є дослідження конкретних концепцій які протягом довгого часу діють в країнах Європейського союзу проте досі не впроваджувалися на теренах України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідження теми надання публічно-сервісних послуг в країнах Європейського союзу в розрізі запозичення Україною іноземного досвіду вже здійснювалися наступними науковцями: В.Б. Авер'янов, К.К. Афанасьєв, Ю.П. Битяк, С.В. Курінний, В.І. Курило, Я.Б. Михайлюк, В.В. Ладиченко, О.В. Решевець, О.Г. Циганов.

Метою статті є дослідження стану розвитку публічно-сервісної держави в країнах Європейського союзу в розрізі адміністративної реформи в Україні та Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами з іншої.

Результати.

У процесі здійснення адміністративної реформи Україна обрала шлях зближення Українського законодавства та імплементацію у власне законодавство норм які діють у Європейському союзу, таким чином відбувається процес «європеїзації» адміністративного права.

Під «європеїзацією» адміністративного права розуміється вплив європейського правового мислення та правничої діяльності на національно-державні системи адміністративного права, зокрема через нашарування на них та їх трансформації. Зазначена європеїзація може відбуватися двома шляхами: 1) по горизонталі – між правничими системами держав; 2) по вертикалі – між міжнародними та наднаціональними європейськими організаціями та державами-членами цих організацій.

Тобто, слід відмежовувати право Європейського Співтовариства, що впливає на системи адміністративного права держав-членів Європейського Союзу (його слід називати адміністративним правом Співтовариства) від права, яке регулює сферу публічно-адміністративної діяльності самих адміністративних органів Європейського Союзу (Шмідт-Ассманн, 2009: 36–37).

Для дослідження висвітленого в нашій статті особливий інтерес пред-

ставляє інститут надання адміністративних послуг, який є видимим, для пересічного громадянина, вираженням принципу публічно-сервісної держави.

Теорія адміністративних послуг запозичена з досвіду розвинених держав світу (Велика Британія, США, Канада, Нідерланди, Швеція, Фінляндія та інші), де починаючи з 80-х років минулого століття набула поширення доктрина «new public management» («новий публічний менеджмент») та відбулася зміна пріоритетів у діяльності органів публічної влади, а також у засадах і формах їх відносин із громадянами. У цих країнах запровадили систему оцінювання роботи органів влади, що ґрунтується на очікуваннях та уподобаннях споживачів, що фактично і стало початком впровадження доктрини «служіння» («надання послуг») (Циганов, 2018: 33).

Варто зауважити, що практика використання категорії «послуга» відносно органів виконавчої влади в Україні до останнього часу не мала майже нічого спільного з доктриною послуг у розумінні демократичних традицій країн Заходу. Адже в нас фактичним поштовхом для запровадження категорії послуг була потреба заробляння додаткових (до фінансування з державного бюджету) коштів органами влади, державними установами та організаціями («Адміністративна процедура...», 2003: 117; Демський, 2010: 149).

Таким чином, важливим фактором в створенні дієвої адміністративної послуги повинне стати бажання створити умови для «якісної» взаємодії між громадянином та державним органом, позбутися черг, та зробити усе необхідне для громадян при взаємодії з надавачем послуг, незалежно від того яку послугу клієнт хоче

отримати. Зазначені кроки важливі, в першу чергу, для досягнення економічного розвитку країни та соціальних цілей, а не для отримання фінансування з державного бюджету та від іноземних донорів.

Розглядаючи теоретичне бачення публічних послуг, варто відзначити, що в країнах Європейського союзу дещо відрізняється зміст поняття «public services» («публічні послуги»). Європейські науковці розглядають зазначене поняття ширше ніж українські. В українській доктрині публічні послуги – це будь-які послуги, надання яких становить публічний (загальний) інтерес.

Найбільш чітке визначення терміну «public services» («публічні послуги») в європейському адміністративному праві виникло під час обговорення Білої книги про послуги та в процесі ухвалення Директиви про послуги, в результаті чого відбувся поділ публічних послуг на два види – «services of general interest» (послуги, що становлять загальний інтерес) та «services of general economic interest» (послуги, що становлять загальний економічний інтерес) (Циганов, 2018: 37). Такий поділ є нетиповим для сьогоденної України, проте він показав себе виправданим, оскільки ці два види послуг суттєво впливають на якість життя людей та є необхідними для соціального, економічного та регіонального згуртування в Європі.

Щодо сучасних українських науковців цікавою є думка О.Г. Циганова, який вважає, що публічними вважаються послуги, які не можуть надаватися на комерційній основі, в умовах ринкової конкуренції (Циганов, 2018: 37). З зазначеною думкою можна погодитися лише частково, оскільки якщо про конкуренцію в сфері надан-

ня адміністративних послуг та про можливість створення самого ринку адміністративних послуг не доводиться, то про можливість делегування таких повноважень комерційним, недержавним структурам в Україні говорять вже сьогодні, а в країнах Європейського союзу такі делегування повноважень недержавним установам це усталена практика.

Зазвичай правове регулювання надання публічних послуг на теренах ЄС здійснюється законодавчими актами, що поширюють свою дію на весь спектр адміністративно-процедурних відносин, в тому числі й на сферу зазначених послуг. Наприклад, у Німеччині, Австрії, Швейцарії діють закони про адміністративну процедуру, у Фінляндії – Акт про адміністративні процедури, у Нідерландах – Акт із загального адміністративного права, у Швеції – Закон про державне управління, у Польщі – Кодекс адміністративного провадження, у Чехії – Кодекс адміністративних процедур, у Литві – Закон про публічне адміністрування тощо (Ладиченко & Смельяненко, 2018).

Таким чином, якнайшвидше прийняття закону «Про адміністративну процедуру», проект («Проект Закону про адміністративну процедуру») якого на сьогоднішній день перебуває на розгляді Верховної Ради України дасть змогу уніфікувати правове регулювання у сфері надання публічних послуг та буде вірним запозиченням іноземного досвіду де схожі законодавчі акти підтвердив свою успішність. Подібні законодавчі акти відображають прагнення на практичне виконання права громадян на доступ до публічних послуг високої якості.

Крім того, широко відомим є досвід таких європейських країн як Швеція, Велика Британія, Німеччина, Ні-

дерланди, Данія, в яких проводяться обов'язкові конкурентні торги за участі департаментів місцевих органів влади та представників приватного сектору для отримання права надавати певні публічні послуги (Михайлюк, 2015: 104). Щодо цього Я.Б. Михайлюк зауважує, що в Україні окремі кроки для впровадження конкурентних умов у сферах, що раніше належали виключно до повноважень органів державної влади, спостерігаються у сфері виконавчої служби та митної справи. Так, у митній справі пропонується запровадити пілотний проект з передачі деяких митниць під зовнішнє управління іноземних компаній («Система управління якістю...», 2012: 122]. Таким чином, можна спостерігати за впровадженням інституту делегування повноважень державних інституцій приватним структурам вже сьогодні, завданням таких організацій є розвантаження державних органів та зменшення вартості послуг, що надаються кінцевому споживачу – громадянину.

Ще одним цікавим прикладом для наслідування можна назвати систему надання адміністративних послуг у Великобританії, в якій наявний особливий суб'єкт надання адміністративних послуг – «омбудсмен у сфері публічних послуг» (англ. – «Public services ombudsman»), зазначену посаду утворено шляхом об'єднання посад омбудсмена з питань охорони здоров'я, омбудсмена з питань місцевого самоврядування, омбудсмена з питань соціальних послуг та з питань діяльності адміністративних органів. Омбудсмени з питань публічних послуг запроваджені окремими актами парламенту в Уельсі та Шотландії у 2005 р. (Public Services Ombudsmen, 2010: 9).

Завданням омбудсмена з питань публічних послуг у Великобританії є

захист прав громадян від порушень з боку органів публічної адміністрації, оскільки омбудсмен уповноважений розглядати скарги на дії, рішення чи бездіяльність органів публічної адміністрації у сфері надання публічних послуг. Фактично омбудсмен повинен захищати не тільки право громадян на отримання публічних послуг, а й слідкувати за тим, щоб послуги, які надаються, відповідали належному рівню за якістю.

Зважаючи на відмінності у суб'єктному складі правовідносин із надання адміністративних послуг в Україні та державах – членах Європейського союзу, зазначене питання підлягає систематизації з урахуванням зарубіжного досвіду. В українській юридичній літературі значна увага приділена дослідженню питання класифікації адміністративних послуг, проте питання класифікації суб'єктів правовідносин із надання адміністративних послуг потребує окремого вивчення.

Зокрема, в юридичній літературі залежно від суб'єкта, який надає адміністративні послуги, їх класифікують на державні (надаються органами державної влади) та муніципальні (надаються органами місцевого самоврядування) адміністративні послуги (Адміністративне право України, 2007: 305). В Україні такий поділ відсутній, таким чином суб'єкт надання адміністративних послуг в загальних положеннях керується спільним законодавством а в конкретних, законодавством спеціальним для даної адміністративної послуги незалежно від суб'єктного складу надавача такої послуги.

Варто зазначити, Угода про Асоціацію не містить прямих вимог щодо проведення адміністративної реформи в Україні. Воно і не дивно, адже право Європейського союзу є не тільки

суто позитивним правом, у розумінні його як правової системи, а має ряд своїх специфічних рис.

Як правило, правову систему прив'язують до певної держави, визначаючи її національний характер, при цьому в рамках певних наукових досліджень вітчизняної юриспруденції розглядається феномен правової системи й на міждержавному, наднаціональному рівнях (Тюріна, 2012: 51).

У цьому сенсі впливу Європейського союзу в національні законодавства будується по принципу невтручання у справи, які є внутрішньою компетенцією держав продиктований Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй («Декларація про принципи міжнародного права...», 1970).

У зв'язку з цим, країна, яка адаптує національне законодавство до вимог *acquis communautaire* не ставить прямих вимог до формату в якому повинні функціонувати державні органи та органи місцевого самоврядування в країні, а обмежується порадами та проводить всебічний моніторинг вже за результатами проведених змін дає свій висновок щодо відповідності такої системи вимогам Європейського Союзу.

Європейський Союз не є однорідним і тому в сфері надання адміністративних послуг є відмінності. Найпоширенішими в країнах Європейського союзу є три наступні концепції:

Концепція «консьєржу» включає в себе допомогу громадянину-клієнту інформаційного характеру та допомогу у вирішенні найпростіших питань, таких як заповнення заяви чи бланку;

Концепція «посередник», при даній концепції центр надання послуг здійснює роботу з прийняття та обробки документів наданих для отримання послуги, в той час як саму послугу надає державний орган наділений відповідними владними повноваженнями.

Концепція «one-stop-shop» («магазин однієї зупинки» або «єдиний центр») розуміє собою центр надання адміністративних послуг інтегровано великий спектр послуг, що надається органом наділеним владними повноваженнями. Така концепція вигідна тим, що вимагає одноразового контакту громадянина-клієнта з центром надання послуг. На сьогоднішній день дана концепція вважається найсучаснішою та найефективнішою (Wirth Klaus, 2011).

Відмінності між системами сервісних центрів полягають лише у формі організації їх роботи та порядку надання таких послуг. Проте, головні принципи надання адміністративних послуг дотримуються в кожній країні Європейського союзу, зокрема, доступність, яка полягає як у зручному розташуванні так і «зрозумілості» самої послуги яка надається; та швидкість надання та делегування повноважень держави при наданні адміністративної послуги недержавним структурам (Ladychenko & Golovko, 2019: 184). З моменту створення Центрів надання адміністративних послуг в Україні почали стрімко впроваджуватися концепції конс'єржа та посередника, що дало змогу розвантажити безпосередніх виконавців адміністративних послуг, позитивно вплинуло на зменшення рівня корупції, проте дещо знизило їх якість через збільшення випадків відмови у прийнятті документів поданих громадянами через відсутність контакту клієнта з безпосереднім виконавцем.

Потрібно зауважити, що у 2019 р., Україна прийняла для себе концепцію one-stop-shop. Поки така концепція стосується лише надання електронних послуг («План заходів щодо реалізації Концепції...», 2019), проте сам факт обрання найсучаснішого та найефективнішого шляху говорить про рух України у напрямку який веде до створення публічно-сервісної держави.

Висновки і перспективи.

У процесі адміністративної реформи в Україні введено ряд нових для нашої держави інститутів покликаних створити публічну адміністративну послугу. Серед головних досягнень можна визначити створення ЦНАПів, впровадження концепції так званих посередників, надання електронних послуг, які повинні діяти за концепцією one-stop-shop, та перші кроки з делегування певних видів адміністративних послуг недержавним організаціям.

Проте можна назвати цілий ряд важливих концепцій які ефективно зарекомендували себе в іноземних країнах та були б гарним доповненням системи, що створюється в Україні. Серед таких впроваджень можна виділити створення інституту омбудсмена в сфері публічних послуг, який слідкував би за сумлінним наданням адміністративних послуг виконавцями, здійснюючи безпосередній контроль за їх виконанням та розглядаючи звернення та скарги громадян-клієнтів.

Інша важлива зміна є більш суттєвою та потребує докорінного перегляду самого ставлення до адміністративної послуги та може реалізуватися, на нашу думку, через створення «доктрини публічного менеджменту», на прикладі розвинених європейських

держав яка включає зміну пріоритетів у діяльності органів публічної влади у їх відносинах із громадянами. Складовими цієї доктрини повинні стати система оцінювання діяльності органів державної влади громадянами та впровадження доктрини служіння, тобто надання послуг.

Список використаних джерел

1. Ладиченко В.В. Гуманістичні основи організації державної влади. Київ, 2007. 407 с.
2. Шмідт-Ассманн Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права. Пер. з нім. Г. Рижков, І. Соїко, А. Баканов; відп. ред. О. Сироїд. 2-ге вид., перероблене та доповнене. Київ: «К.І.С.», 2009. 552 с.
3. Циганов О.Г. Адміністративні послуги у сфері правоохоронної діяльності України: дис. ... д.ю.н.: 12.00.07. Київ, 2018. 556 с.
4. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України. Автор-упорядник В.П. Тимошук. Київ: Факт, 2003. 496 с.
5. Демський Е.Ф. Інститут адміністративних послуг у структурі адміністративного процесу. Південноукраїнський правничий часопис. 2010. № 1. С. 145–151.
6. Ладиченко В.В., Ємельяненко К.О. Формування виконавчих комітетів об'єднаних територіальних громад. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. № 5/2018. С. 14–20.
7. Проект Закону про адміністративну процедуру. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65307.
8. Михайлюк Я.Б. Загальна характеристика суб'єктів правовідносин із надання адміністративних послуг у країнах ЄС та Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 4. Т. 2. С. 120–124.
9. Система управління якістю адміністративних послуг: навчальний посібник. Автор-упорядник Е.М. Хриков. Луганськ: ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2012. 233 с.
10. Public Services Ombudsmen: Consultation Paper № 1961 Great Britain Law Commission. 2010. URL: <https://books.google.com.ua>.
11. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: У двох томах: Том 1. Загальна частина. Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 592 с.
12. Тюріна О.В. Основи права Європейського Союзу: навчальний посібник. Київ, 2012. 100 с.
13. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН від 24 жовтня 1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
14. Wirth Klaus. Vom Bürgerbüro zum Bürgerservice. Forum Public Management. 2011. № 2. P. 12–15. URL: <http://kdz.eu>.
15. Ladychenko V., Golovko L. Achieving sustainable development through environmental accounting and disclosure of environmental information: experience of Ukraine and the EU. Sustainable development under the conditions of European integration: collective monograph, 2019. P. 182–194.
16. План заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2019–2020 рр.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 37-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/37-2019-%D1%80>.

References

1. Ladychenko, V.V. (2007). Humanistychni osnovy orhanizatsii derzhavnoi vlady [Humanistic foundations of the organization of state power]. Kyiv, 407 (in Ukrainian).

2. Shmidt-Assmann, E. (2009). Zahalne administrativne pravo yak ideia vrehuliuvannia: osnovni zasady ta zavdannia systematyky administrativnoho prava [Common administrative law as an idea of regulation: the basic principles and objectives of the systematics of administrative law]. Per. z nim. H., Ryzhkov, I., Soiko, A., Bakanov; vidp. red. O., Syroid. 2-he vyd., pereroblene ta dopovnene. Kyiv: «K.I.S.», 552 (in Ukrainian).
3. Tsyhanov, O.H. (2018). Administrativni posluhy u sferi pravookhoronnoi diialnosti Ukrainy [Administrative services in the field of law enforcement activity of Ukraine]. Kyiv, 556 (in Ukrainian).
4. Administrativna protsedura ta administrativni posluhy. Zarubizhnyi dosvid i propozytsii dlia Ukrainy [Administrative procedure and administrative services. Foreign experience and offers for Ukraine] (2003). Avtor-uporiadnyk V.P., Tymoshchuk. Kyiv: Fakt, 496 (in Ukrainian).
5. Demskyi, E.F. (2010). Instytut administrativnykh posluh u strukturi administrativnoho protsesu. Pivdennoukrainskyi pravnychy chasopys [Institute of Administrative Services in the structure of the administrative process. South Ukrainian Law Journal], 1: 145–151 (in Ukrainian).
6. Ladychenko, V.V. & Yemelianenko, K.O. (2018). Formuvannia vykonavchykh komitetiv ob'iednanykh terytorialnykh hromad. Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy [Formation of executive committees of the united territorial communities. Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine], 5: 14–20 (in Ukrainian).
7. Proekt Zakonu pro administrativnu protseduru [Draft Law on Administrative Procedure]. Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls> (in Ukrainian).
8. Mykhailiuk, Ya.B. (2015). Zahalna kharakterystyka sub'ektiv pravovidnosyn iz nadання administrativnykh posluh u krainakh YeS ta Ukraini. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Iurydychni nauky» [General characteristics of legal entities involved in the provision of administrative services in the EU and Ukraine. Scientific Bulletin of Kherson State University. Legal Sciences Series], 4 (2): 120–124 (in Ukrainian).
9. Systema upravlinnia yakistiu administrativnykh posluh [Quality management system for administrative services] (2012). Avtor-uporiadnyk E.M., Khrykov. Luhansk: DZ «LNU im. Tarasa Shevchenka, 233 (in Ukrainian).
10. Public Services Ombudsmen: Consultation Paper № 1961 Great Britain Law Commission (2010). Available at: <https://books.google.com.ua>.
11. Administrativne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs [Administrative law of Ukraine. Academic course] (2007). Red. kolehiia: V.B., Aver'ianov (holova) ta in. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Iurydychna dumka», 592 (in Ukrainian).
12. Tiurina, O.V. (2012). Osnovy prava Yevropeiskoho Soiuzu [Fundamentals of European Union Law]. Kyiv, 100 (in Ukrainian).
13. Deklaratsiia pro pryntsyipy mizhnarodnoho prava, shcho stosuutsia druzhnykh vidnosyn ta spivrobitnytstva mizh derzhavamy vidpovidno do Statutu OON 24.10.1970 [Declaration on the Principles of International Law relating to Friendly Relations and Cooperation between States, in accordance with the Charter of the United Nations]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569 (in Ukrainian).
14. Wirth, Klaus (2011). Vom Bürgerbüro zum Bürgerservice. Forum Public Management, 2: 12–15. Available at: <http://kdz.eu>.
15. Ladychenko, V. & Golovko, L. (2019). Achieving sustainable development through environmental accounting and disclosure of environmental information: experience of Ukraine and the EU. Sustainable development under the conditions of European integration, 182–194.

16. Plan zakhodiv shchodo realizatsii Kontsept-sii rozvytku systemy elektronnykh posluh v Ukraini na 2019–2020 [Plan of measures for implementation of the Concept of development of the electronic services system in Ukraine for 2019-2020]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy 30.01.2019 № 37-r. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/37-2019-%D1%80> (in Ukrainian).

A.M. Piliai (2019). Condition of development of the public-service state in the countries of the European Union in the context of administrative reform of Ukraine and the Association Agreement between Ukraine and the EU.

Law. Human. Environment, 10(4): 143-151.

<https://doi.org/10.31548/law2019.04.017>.

Summary. The article examines the state of development of the public-service state in the countries of the European Union in the context of administrative reform in Ukraine and the possibility of introducing similar institutions in the future.

The article examines models that Ukraine takes as a model when implementing public service. The main purpose in introducing these models is to build a state that recognizes a person, the observance and realization of his rights for the highest value – a public service state.

The possibility of introducing the doctrine of public management and the ombudsman institute in the field of public services in Ukraine within the framework of administrative reform is explored.

It is revealed that in the process of administrative reform in Ukraine a number of new institutes for the creation of public administrative service were introduced for our state. Major achievements include the establishment of CNAPs, the introduction of the concept of so-called intermediaries, the provision of e-services, which should operate on a one-stop-shop concept, and the first steps to delegate certain types of administrative services to non-governmental organizations.

Keywords: public service state, administrative service, public service entity, administrative reform in Ukraine, European Union

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 343.3

<https://doi.org/10.31548/law2019.04.018>

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ СКАСУВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ СТАТТІ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ (СТ. 368-2 КК УКРАЇНИ)

*Л.В. ГБУР, асистент кафедри адміністративного та фінансового права
(науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент О.С. Яра),
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: liusiagbur@ukr.net*

Анотація. У статті аналізується питання незаконного збагачення, що стало наслідком обговорення серед усіх кіл громадськості. Здійснюється дослідження передумов необхідності внесення змін до КК України, щодо існування статті про незаконне збагачення, що є вимогою Європейської спільноти та дій України щодо виходу на Європейський простір. Акцентовується увага на понятті «корупції», як одного із ключових компонентів незаконного збагачення, що передбачене ст. 368 КК України.

Здійснюється аналіз норм Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 р. у Справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ст. 368-2 КК України. Робиться акцент на основних ключових моментах доцільності скасування статті про незаконне збагачення.

Досліджується Окрема думка судді Конституційного Суду України Сліденка І.Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ст. 368-2 КК України та Розбіжна думка судді Конституційного Суду України Головатого С. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ст. 368-2 КК України. Виокремлюються основні аргументи, щодо недоцільності скасування статті про незаконне збагачення у КК України. Досліджуються основні переваги та недоліки скасування Конституційним Судом України статті про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України), що викладаються у конструктивних висновках.

Ключові слова: землевпорядний процес, зміна цільового призначення земельних ділянок, проект землеустрою

Актуальність

Актуальність дослідження пояснюється тим, що у лютому 2019 р. Конституційний Суд України скасував статтю про незаконне збагачення, тим самим визвав супротив більшої частини населення. Проте зміна влади у нашій державі зумовлює перегляд даного рішення, і нині нова політична сила вже готує новий законопроект про встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Підняту проблематику досліджували у своїх працях такі науковці, як: Василюшин І.Б., Гузоватий О.І., Денєга О.П., Дудоров О.О., Кубальський В.І., Куц В.М., Михайленко Д.Г., Політова А.С., Руденко О.О., Савченко А.В., Тютюгін В.І. та інші.

Метою дослідження є аналіз поглядів науковців і практиків на скасування Конституційним судом України статті КК України про незаконне збагачення.

Результати.

Розглядаючи корупцію, як суспільне явище, слід вказати на її латентний характер. При чому вершиною такої суспільної проблеми є саме вчинення корупційних злочинів (наприклад, отримання чи давання хабара, зловживання службовим становищем та ряд інших). І як вказує статистика, прояви корупції можуть займати лише певну частину можливих форм корупції. У той час, коли корупція має і прихований від суспільства прояв, а саме невідповідність доходів та ви-

датків службових та посадових осіб займаних ними посад та виконуваних ними функцій.

Досліджуючи поняття незаконного збагачення та усіх переваг і недоліків, скасування ст. 368-2 у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) слід дослідити поняття «корупції» у кримінальному праві.

Досить часто, говорять про те, що поняття корупції у кримінальному праві можна охарактеризувати як певні дії службових чи посадових осіб, що зловживають владою чи своїм службовим становищем та мають на меті незаконне збагачення (Борисов, 2003: 36) (що є предметом нашого дослідження).

Важливість визначення поняття корупції пов'язане із тим, що незаконне збагачення є метою будь-якого корупційного злочину.

Історія нормативного закріплення поняття незаконного збагачення розпочалася з 2011 р., коли законодавець ввів до КК України ст. 368-2 – «Незаконне збагачення». Такі дії законодавця пов'язували із тим, що Україна сприйняла рекомендації ООН та Ради Європи, коли запровадила відповідну кримінальну відповідальність за незаконне збагачення. Такі злочинні способи для корупційного збагачення у значній кількості випадків повинні охоплюватися ознаками злочинів, що передбачені кримінальним законом, до яких відносяться:

1. Одержання хабара (ст. 368 КК України);
2. Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) та ін.

У час, коли готувався законопроект про внесення змін до КК України (№ 1660) («Про внесення змін до

деяких законодавчих актів...», 2011), де і пропонувалося встановити кримінальну відповідальність для особи, що є уповноваженою на виконання та здійснення функції держави чи місцевого самоврядування, отримання такою особою у власність необґрунтовано набутого майна, а підставою для необхідності такої відповідальності було положення ст. 20 Конвенції ООН проти корупції, що була ратифікована Законом України від 18 жовтня 2006 р. (Конвенція ООН проти корупції, 2003).

Відповідно до такої норми, держава-учасниця має розглядати можливість для вжиття певних законодавчих чи інших заходів, що повинні бути необхідними для того, щоб визнати даний злочин, як злочин незаконного збагачення, що мається на увазі як значне збільшення активів службової чи посадової особи, при тому, що таке законність такого перевищення вона не може довести (Конвенція ООН проти корупції, 2003).

Також автори Законопроекту вказували, що зважаючи на те, що об'єктивні українські реалії (приклад – отримання заробітної плати в конвертах), де більшість громадян просто не можуть підтвердити джерела своїх навіть незначних доходів. У зв'язку із цим було і доповнено КК України статтею про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення. Із цієї причини ними запропоновано ввести кримінальну відповідальність за незаконне збагачення за придбання не будь-якого майна (купівля якого не може бути обґрунтована), а лише того, що за своєю вартістю явно значно виходить за межі офіційних доходів особи («Про внесення змін до деяких законодавчих актів...», 2011).

Частина перша ст. 368-2 КК України містить диспозицію наступного змісту: «одержання службовою особою неправомірної вигоди у значному розмірі або передача нею такої вигоди близьким родичам за відсутності ознак, зазначених у ст. 368 цього Кодексу, (незаконне збагачення)» (Кримінальний кодекс України, 2001).

Отже, можна сказати, що запровадження статті про незаконне збагачення, було обумовлено рядом факторів, основними з яких можна назвати:

1. Необхідність упорядкування норм національного законодавства до норм міжнародного права, що стосується відповідальності посадових осіб у справах пов'язаних із корупційними схемами;
2. Наявність значного прошарку населення, що має фінансові чи матеріальні активи, які значно перевищують можливі сукупні доходи;
3. Потреба у цілковитому оновленні діючого законодавства, що стосується інституту відповідальності за корупційні злочини та правопорушення;
4. Високий індекс корупції в Україні, що підтверджувалося на міжнародному рівні.

Усі зазначені вище фактори і стали наслідком для законодавчого визначення у КК України норми про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення.

Проте, дана стаття довго не змогла виконувати свою функцію у КК України, так як після подій у лютому 2019 р. статтю про відповідальність за незаконне збагачення було скасовано Конституційним Судом України та було визнано такою, що не відповідає Конституції демократичної держави.

У рішенні Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 р. у

Справі № 1-135/2018 (5846/17) було вказано, «незважаючи на те, що корупція є однією з основних загроз національній безпеці України, протидія корупції має здійснюватися виключно правовими засобами з дотриманням конституційних принципів та приписів законодавства, ухваленого відповідно до Конституції України». Також аргументом для скасування виступає теза про те, що «Особливості формулювання диспозиції норми, яка міститься в частині першій ст. 368-2 Кодексу, насамперед юридична конструкція «законність підстав набуття яких не підтверджено доказами», зумовлюють потребу з'ясувати питання стосовно суб'єкта, який має підтвердити доказами законність підстав набуття у власність активів у значному розмірі особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а отже, й довести її невинуватість у вчиненні злочину. Такий висновок впливає з того, що підтвердження доказами законності підстав набуття відповідних активів у власність означає, що в діях конкретної особи відсутній склад злочину, передбаченого ст. 368-2 Кодексу» («Рішення у Справі за конституційним поданням...», 2019).

Дане рішення підтримала більшість (12 із 18), тобто більшість суддів від Конституційного Суду України вважають статтю у КК України про незаконне збагачення такою, що не відповідає Конституції України.

Проте 4 судді мають свої окремі думки на рахунок даної статті. І тому для того, щоб визначити всі за та проти доцільним також є аналіз цих думок.

Сліденко І.Д. у своїй окремій думці на скасування даної статті вказує, що «Рішення Конституційного Суду України являє собою примхли-

ву суміш з правової упередженості та політичної заангажованості. У Рішенні Конституційний Суд України в чергове застосував логічну та правову еквілібристику, продовживши неадекватне застосування практики Європейського суду з прав людини та довільне і свавільне тлумачення принципу верховенства права. Конституційний Суд України вирішив справу за принципом *fiat justitia et pereat mundus* – нехай здійсниться правосуддя, хоч би загинув світ. Навіщо потрібне таке правосуддя, Конституційний Суд України не пояснив» («Окрема думка судді Конституційного Суду України...», 2019).

Він також зазначає про те, що рішення Конституційного Суду України базується на трьох аргументах для скасування статті про незаконне збагачення:

- невідповідність вимозі юридичної визначеності;
- порушення принципу презумпції невинуватості;
- порушення приписів, що стосуються недопустимості притягнення особи до відповідальності за відмову свідчити проти себе та своїх близьких осіб.

Проте, він вказує на те, що Україна і досі живе «совєцьким варіантом юридичного позитивізму, який формую завжди ставить вище за сутність». Крім того, «Рішення являє собою конструктор із штучно підлаштованих цитат Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), які використовуються як спосіб доведення неконституційності. При цьому штучність такого цитування призвела до того, що практика ЄСПЛ виявилась відірваною від контексту або взагалі незастосованою та недоречною у Рішенні» («Окрема думка судді Конституційного Суду України...», 2019).

Ще одним суддею Конституційного Суду України, що виступав проти скасування ст. 368-2 КК України був С. Головатий, що висловив сою розбіжну думку.

С. Головатий вказав, що він повністю не погоджується із рішенням, яке прийняв Конституційний Суд України та тими аргументами, якими підтверджується неконституційність даної статті. Він пояснює, що «Рішення, яке прийняв Конституційний Суд України властива внутрішня суперечливість, хибливе та слабке юридичне обґрунтування. Крім того, тлумачення ст. 368-2 КК України здійснено без урахування змісту статті 20 Конвенції ООН за коментарем і складовою якого є концепція «спростованої презумпції», через це обґрунтування Рішення викривлено тлумачить концепцію, що закладена у ст. 20 Конвенції та відповідно і ст. 368-2 КК України. Зазначено також і те, що ст. 368-2 КК України, у тому вигляді якому вона є сформульованою «не порушує жодного із гарантованих Конституцією України людських прав та міжнародних стандартів у цій сфері» на які так принципово ґрунтується рішення Конституційного Суду України» («Розбіжна думка судді Конституційного Суду України...», 2019).

Отже, проаналізувавши окрему та розбіжну думку суддів Конституційного Суду України можна сказати про те, що недоцільність скасування статті про незаконне збагачення має супротив як збоку населення так і від меншості суддівського корпусу Конституційного Суду України.

Щодо доцільності скасування ст. 368-2 КК України слід звернути увагу на пункт 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, де зазначено, що «ко-

жен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку» (Конвенція про захист прав людини..., 1998).

Даний пункт знайшов своє відображення у Конституціях майже кожної демократичної держави світу, що має назву принцип «презумпції невинуватості» на який так опиралися судді Конституційного Суду України при прийнятті рішення про скасування досліджуваної статті.

Загальна декларація прав і свобод людини, що була прийнята 10 грудня 1948 р. теж передбачала презумпцію невинуватості: «кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинуватою доти, поки її винуватість не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, за якого їй забезпечуються усі можливості для захисту» (Загальна декларація прав людини, 1948).

Аналогічним принципом оперує і частина 2 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., де проголошується: «кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинуватим, поки винуватість його не буде доведена згідно з законом» (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966).

Із усієї практики Європейського суду із прав людини виходить те, що принцип презумпції невинуватості потребує, щоб при виконанні свої прямих обов'язків судді не розпочинали розгляд судової справи із певним упередженням, щодо того в чому обвинувачується особа. Крім

того, тягар доведення вини лежить на стороні обвинувачення, а будь-які сумніви повинні тлумачитися на користь обвинуваченого. Також сторона обвинувачення повинна повідомити підсудного про висунуте проти нього обвинувачення та надати суду відповідні докази своєї невинуватості (пункт 77 рішення у справі «Барбера, Мессеґе і Хабардо проти Іспанії» (Barbera, Messegui and Jabardo v. Spain) від 6 грудня 1988 р., пункт 97 рішення у справі «Яношевич проти Швеції» (Janosevic v. Sweden) від 23 липня 2002 р.) («Рішення у Справі за конституційним поданням...», 2019).

Гарбазей Д.О. аналізуючи незаконне збагачення з точки зору міжнародного аспекту приходить до висновку щодо тлумачення терміну незаконного збагачення у міжнародному праві:

- «спільними рисами є значне збільшення матеріальних активів, що не відповідає офіційним доходам;
- посадова особа як спеціальний суб'єкт вказаного діяння та відсутність розумного пояснення щодо походження таких активів;
- відмінною рисою, що наявна в кожній конвенції, що розглядає зазначене питання, є наявність суб'єктивної сторони у формі умислу (характерно для Конвенції ООН проти корупції), час вчинення діяння як складова об'єктивної сторони складу злочину (для Міжамериканської конвенції про боротьбу з корупцією), будь-яка інша особа, що не виконує функцій держави як суб'єкт зазначеного складу злочину (Конвенція Африканського союзу про недопущення корупції та боротьбу з нею)» (Гарбазей, 2014: 85).

Висновки і перспективи.

Отже, дослідивши всі за та проти скасування статті про незаконне збагачення у КК України (ст. 368-2) можна зробити певні логічні висновки.

Основними перевагами скасування статті про незаконне збагачення є:

1. Невідповідність ст. 368-2 КК України принципу презумпції невинуватості, що закріплений у Конституції України, Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав та основоположних свобод, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права;
2. Невідповідність ст. 368-2 КК України принципові недопустимості притягнення особи до відповідальності за відмову свідчити проти себе та своїх близьких осіб;
3. Невідповідність ст. 368-2 КК України вимозі юридичної визначеності.

Основними недоліками скасування статті про незаконне збагачення є:

Рішення про скасування ст. 368-2 КК України наскрізно є пронизаним цитатами Європейського суду з прав людини, що використовується для доведення факту неконституційності;

Принцип презумпції невинуватості не повинен узгоджуватися із особливим статусом, що мають посадові особи;

Повторюючи слова С. Головатого «тлумачення ст. 368-2 КК України здійснено без урахування змісту ст. 20 Конвенції ООН за коментарем і складовою якого є концепція «спростованої презумпції», через це обґрунтування Рішення викривлено тлумачить концепцію, що закладена у ст. 20 Конвенції та відповідно і ст. 368-2 КК України».

Список використаних джерел

1. Борисов В.І. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері службової діяльності за новим Кримінальним кодексом України. Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність: мат. міжнар. наук. практ. семінару (11–12 травня 2001 р.). Харків: Східнорегіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. 312 с.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 07 квітня 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3207-17>.
3. Конвенція ООН проти корупції 2003 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Рішення у Справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ст. 368-2 Кримінального кодексу України: Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 р. № 1135/2018 (5846/17). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19>.
6. Окрема думка судді Конституційного Суду України І.Д. Сліденка стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ст. 368-2 Кримінального кодексу України. Вісник Конституційного суду України. 2019. № 2. С. 53. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nf01d710-19/print>.
7. Розбіжна думка судді Конституційного Суду України С.С. Головатого стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ст. 368-2 Кримінального кодексу

України. Вісник Конституційного суду України. 2019. № 2. С. 40 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19>.

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Офіційний вісник України. 1998. № 13. Ст. 270.
9. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. Права людини. Міжнародні договори України. Київ: Наукова думка, 1992. С. 18–24.
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. Права людини. Міжнародні договори України. Київ: Наукова думка, 1992. С. 36–62.
11. Гарбазей Д. О. Незаконне збагачення: міжнародно-правовий аспект. Альманах міжнародного права. 2014. Вип. 4. С. 84–94.

References

1. Borysov, V.I. (2003). Kryminalna vidpovidalnist za zlochyyny u sferi sluzhbovoi diialnosti za novym Kryminalnym kodeksom Ukrainy. Vidpovidalnist posadovykh osib za koruptsiinu diialnist [Criminal liability for crimes in the field of official activity under the new Criminal Code of Ukraine. Officials' responsibility for corruption]. Kharkiv: Skhidnorehionalnyi tsentr humanitarno-osvitnikh initsiatyv, 312 (in Ukrainian).
2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za koruptsiini pravoporushennia [On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Liability for Corruption Offenses] (2011): Zakon Ukrainy 07.04.2011. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3207-17> (in Ukrainian).
3. Konventsiiia OON proty koruptsii [UN Convention against Corruption] (2003). Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (in Ukrainian).
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal code of Ukraine] (2001): Zakon Ukrainy 05.04.2001. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (in Ukrainian).
5. Rishennia u Spravi za konstytutsiynym po-

- danniam 59 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) st. 368-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [The decision in the Case on the constitutional submission of 59 People's Deputies of Ukraine on the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) Art. 368-2 of the Criminal Code of Ukraine] (2019): Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy 26.02.2019 № 1135/2018 (5846/17). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19> (in Ukrainian).
6. Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Slidenka I.D. stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym podanniam 59 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) st. 368-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Separate Opinion of Judge of the Constitutional Court of Ukraine regarding the Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of 59 People's Deputies of Ukraine on the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) Art. 368-2 of the Criminal Code of Ukraine] (2019). Visnyk Konstytutsiinoho sudu Ukrainy, 2: 53. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nf01d710-19/print> (in Ukrainian).
 7. Rozbizhna dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy S.S. Holovatoho stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym podanniam 59 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) st. 368-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Dissenting Opinion of Judge of the Constitutional Court of Ukraine on the Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional submission of 59 People's Deputies of Ukraine on compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) Art. 368-2 of the Criminal Code of Ukraine] (2019). Visnyk Konstytutsiinoho sudu Ukrainy, 2: 40 Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19> (in Ukrainian).
 8. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] (1998). Ofitsiyniy visnyk Ukrainy, 13, 270 (in Ukrainian).
 9. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights] 10.12.1948. Prava liudyny. Mizhnarodni dohovory Ukrainy (1992). Kyiv: Naukova dumka, 18–24 (in Ukrainian).
 10. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] 16.12.1966. Prava liudyny. Mizhnarodni dohovory Ukrainy (1992). Kyiv: Naukova dumka, 36–62 (in Ukrainian).
 11. Harbazei, D.O. (2014). Nezakonnye zbahachennia: mizhnarodno-pravovyi aspekt [Illegal enrichment: an international legal dimension]. Almanakh mizhnarodnoho prava, 4: 84–94 (in Ukrainian).

L.V. Hbur (2019). Advantages and disadvantages of disclaimer by the Constitutional Court of Ukraine of article on criminal liability for illegal engagement (Art. 368-2). Law. Human. Environment, 10(4): 152-160.

<https://doi.org/10.31548/law2019.04.018>.

Summary. The article analyzes the issue of illicit enrichment, which was the result of discussion among all circles of the public. The background of the necessity to amend the Criminal Code of Ukraine is being investigated as to the existence of an article on illegal enrichment, which is a requirement of the European Community and Ukraine's actions to enter the European space. Emphasis is placed on the concept of «corruption» as one of the key components of illicit enrichment provided for in Art. 368-2 of the Criminal Code of Ukraine.

The norms of the Decision of the Constitutional Court of Ukraine of 26.02.2019 in the Case of the constitutional submission of 59 People's Deputies of Ukraine regarding the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine are being analyzed. Emphasis is placed on the key key points of expunging the article on illicit enrichment.

The Special Opinion of Judge of the Constitutional Court of Ukraine Slidenko I.D. concerning the Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the 59 People's Deputies of Ukraine on compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine and the Dissenting Opinion of the Judge of the Constitutional Court of Ukraine deputies of Ukraine on the conformity of the Constitution (constitutionality) of Article 368-2 of the Criminal Code. The main arguments are outlined as to the inappropriateness of canceling the article on illegal enrichment in the Criminal Code of Ukraine.

The main advantages and disadvantages of the cancellation by the Constitutional Court of Ukraine of the article on criminal liability for illegal enrichment (Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine), which are stated in the constructive conclusions, are investigated.

Keywords: *corruption, illicit enrichment, presumption of innocence, Constitutional Court of Ukraine*

GUARANTEES AND LEGAL RESPONSIBILITIES AS THE MAIN STRUCTURAL ELEMENTS OF JURY STATUS IN UKRAINE

V. CHESAK, *postgraduate student*

*of the Department of International Law and Comparative Law
(scientific adviser – Doctor of Law, Professor V. Ladichenko)
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
E-mail: bezpalavika94@ukr.net*

Summary. *The main condition for ensuring the rule of law is the independence of the judiciary, which is not a prerogative or privilege and is not provided to protect the interests of its own judges but to protect the rule of law and all those who seek and expect justice. Judicial independence is a mean to ensure the impartiality of judges; therefore it is a prerequisite for the guarantee that all citizens will be equal before the court. Independence is a fundamental requirement that allows the judiciary to protect democracy and human rights.*

Respect for the court is an integral part of the individual's respect for state power as a whole and an important guarantee of the timely, objective, impartial justice in Ukraine, and therefore the issue of ensuring and practicing the constitutional guarantees of the independence of judges and jurors – objects of justice.

The purpose of the study is to determine the factors influencing the implementation of the jury guarantees of independence and integrity, the conditions of their work and pay, as well as the responsibility of the jury during the conduct of legal proceedings.

Representatives of the people are professional judges and involved in cases provided for by law for the administration of justice, who are the carriers of the judiciary in Ukraine, who carry out justice regardless of legislative and executive power. In exercising justice, judges should affirm the independence and independence of the courts guaranteed by the Constitution and laws of Ukraine, increase the authority of the judiciary, ensure the binding decision of courts through fair, impartial and timely consideration and resolution of court cases, adherence to the judge's oath, proper legal reaction to the facts of pressure on interference with judicial activity and other unlawful encroachments on justice. If there is reason to believe that an attempt is being made to impose independence on the judge's impartiality, he must take measures to stop such an attack and bring the perpetrators to legal liability.

The jurors are subject to guarantees of independence and immunity of judges during their execution of their duties in the administration of justice. Independence of the jury is ensured by: the procedure provided for by law for the administration of justice; a prohibition, a threat of legal liability, any interference with the activity of justice; the established procedure for the selection of jurors; inviolability of the jury; providing at the expense of the state the material and social security of the jury.

Guarantees of realization of rights and performance of duties are one of the structural elements of the legal status of a jury.

Keywords: jury trial, judicial decision, jury rights, jury independence, jurors' immunity, jury accountability, jury fees

Introduction.

The main condition for ensuring the rule of law is the independence of the judiciary, which is not a prerogative or privilege and is not provided to protect the interests of its own judges but to protect the rule of law and all those who seek and expect justice. Judicial independence is a mean to ensure the impartiality of judges, therefore it is a prerequisite for the guarantee that all citizens will be equal before the court. Independence is a fundamental requirement that allows the judiciary to protect democracy and human rights.

Respect for the court is an integral part of the individual's respect for state power as a whole and an important guarantee of the timely, objective, impartial justice in Ukraine, and therefore the issue of ensuring and practicing the constitutional guarantees of the independence of judges and jurors – objects of justice (Nashik, 2014: 255).

The purpose of the study is to determine the factors influencing the implementation of the jury guarantees of independence and integrity, the conditions of their work and pay, as well as the responsibility of the jury during the conduct of legal proceedings.

Results.

Representatives of the people and professional judges involved in cases provided for by law for the administration of justice, are the carriers of the judiciary in

Ukraine, who carry out justice regardless of legislative and executive power. In the course of justice, judges should enforce the independence of the courts guaranteed by the Constitution and laws of Ukraine, increase the authority of the judiciary, provide binding decisions of courts through fair, impartial and timely consideration and resolution of cases, adherence to the oath of a judge, proper legal response to facts of pressure on interference with judicial activity and other unlawful encroachments on justice. If there are grounds for believing that there is an attack on the judge's independence regarding the impartial resolution of court cases, he must take measures to stop such an encroachment and bring the perpetrators to statutory liability («On the independence of the judiciary», 2007).

The jurors are subject to guarantees of independence and immunity of judges during their execution of their duties in the administration of justice. Independence of the jury is ensured by: the procedure provided for by law for the administration of justice; a prohibition, a threat of legal liability, any interference with the activity of justice; the established procedure for the selection of jurors; inviolability of the jury; providing at the expense of the state the material and social security of the jury.

Guarantees of realization of rights and performance of duties are one of the structural elements of the legal status of a jury.

The legal encyclopedia of guarantees (from the French *garantie* – provision, pledge) of the rights and freedoms

of man and citizen understands the conditions, means, methods, which ensure the full implementation and full protection of the rights and freedoms of the individual. The concept of «guarantee» covers the whole set of objective and subjective factors, aimed at the practical realization of rights and freedoms, to eliminate the possible obstacles to their full or proper implementation (Law Encyclopedia, 1998: 555).

In the legal literature, there are different classifications of guarantees of human rights and freedom.

P. Rabinovich divides the guarantees of rights and freedoms into: general social, and special. The general social ones include: economic, political, religio-ideological. Special are legal norms established by the state, which are specifically aimed at ensuring human rights, as well as practical work on the application of these norms and law enforcement acts of relevant authorities (Rabinovich, 1997: 7).

M. Vitruk believes that the guarantees of human rights and freedoms include: general guarantees – economic, social, religious (including ideological guarantees); special – legal (the whole system of existing legal rules) (Virtuk, 1985: 38).

In accordance with Part 3 of Art. 68 of the Law of Ukraine «On the Judicial System and the Status of Judges», the jurors are subject to guarantees of independence and immunity of judges established by law, while they perform their duties in the administration of justice. But upon a well-grounded request for a jury, security measures may be prolonged for him after the completion of these duties («On the Judiciary and the Status of Judges», 2016).

In our opinion, the independence of the jury can be guaranteed by a special

procedure for its appointment, election, prosecution and dismissal; by immunity of the jury; by permanence of the jury; by the procedure for the execution of legal proceedings, determined by the procedural law, and the secrecy of the court decision; by prohibition of interference with the administration of justice; by responsibility for disrespect to a court or a judge; by a separate financing procedure; by the means of securing the personal safety of the jury, members of jury's family, property, as well as other means of their legal protection, determined by law.

Guarantees of inviolability are declared in Art. 49 of the above-mentioned law. Thus, it follows from the content of the article that a jury may not be detained or arrested without the consent of the High Council of Justice before a court sentences a conviction.

To protect the rights and legitimate interests of the jury, the following measures may be applied:

1) their personal protection, protection of their housing and property (Article 6 of the Law of Ukraine «On State Protection of Court Employees and Law Enforcement Bodies»).

In the case of the establishment of data indicating the real danger of an attack on persons subject to protection, measures are taken regarding the personal protection of court employees and law enforcement agencies and their close relatives of their homes and property. In case of need, housing and property of persons taken under protection, at the expense of the local budget, are equipped with means of fire and security alarm, changes of the numbers of their apartment phones and the state registration plates of the vehicles belonging to them. Operational and technical means may also be applied in accordance with

the Law of Ukraine «On Operational and Investigative Activity».

2) the issuance of weapons, means of individual protection and notifications of danger (Article 7 of the Law of Ukraine «On State Protection of Court Workers and Law Enforcement Bodies»).

Depending on the degree of threat to life and health, a court officer or law enforcement agency and his or her close relatives may, subject to the requirements of applicable law, be issued with weapons, special personal protective equipment and danger alert technical equipment.

3) installation of telephone at the place of their residence;

4) use of technical means of control and listening to their phone and other communications, use of the means of watch and observation (Article 8 of the Law of Ukraine «On State Protection of Court Workers and Law Enforcement Bodies»).

In the event of the threat of violence or other unlawful actions against persons taken under protection, telephone or other communications may be conducted on written statements or by the consent of these persons. In the course of listening to the communications of persons taken under protection, recording may be used.

5) their temporary placement in secure places (Article 9 of the Law of Ukraine «On State Protection of Court Workers and Law Enforcement Bodies»);

If necessary, an employee of a court or a law enforcement agency, their spouse, juvenile children and other close relatives may, with their consent, be temporarily placed in places that guarantee their safety, including in preschool educational institutions or institutions of social protection of the population of Ukraine.

6) ensuring the confidentiality of protected objects (Article 10 of the Law of Ukraine «On State Protection of Court Workers and Law Enforcement Bodies»).

By the decision of the bodies providing security, adopted in accordance with their competence, a temporary or permanent prohibition on the issuance of information about the place of residence of persons taken under protection and other information about them by the address bureaus, passport services, units of the State Inspection, the reference services of the automatic telephone exchange and other official information services. In some cases, the above information may be withdrawn in accordance with the procedure established by law.

7) transfer to another job, referral to study, replacement of documents, etc. (Article 11 of the Law of Ukraine «On State Protection of Court Workers and Law Enforcement Bodies»).

These measures may be applied to a juror upon a substantiated request by the jury and upon completion of these duties.

Also, one of the guarantees of jury rights is the duty of the presiding officer:

- clarifying the rights of jurors, as well as the conditions for their participation in court proceedings (Part 2 of Article 387 of the CPC);

- assisting the jury in making a court decision in the event that there are no professional judges among the majority of the court that made the decision (Part 5 of Article 391 of the CPC). Material and legal safeguards are enshrined in Art. 68 of the Law of Ukraine «On the Judiciary and Status of Judges». Thus, in Part 1 of this article it is stated that a jury will be remunerated during the time when they perform their duties in court in the manner established by the Cabinet of Ministers of Ukraine. They are reimbursed for travel and housing, as well as paid per diem. These payments are made by the territorial departments of the State Judicial Administration of Ukraine at the expense of the State Budget of Ukraine. This issue is regulated by the decree of the

Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 11, 2002 No. 1506 «On Approval of the Procedure for Compensation of Expenses for Travel and Housing, Daily Payment to People's Deputies and Jurors for the Time of their Performance in Court» («On approval of the procedure for payment...», 2002).

Another element of the legal status of a jury is the responsibility of the jury. It can be criminal and civil law.

If the jury has decided to have a knowingly unlawful sentence, the jury shall be liable to prosecution under art. 375 of the Criminal Code of Ukraine.

The civil liability of a jury can occur in the event that an innocent person was convicted as a result of a verdict by a jury of a knowingly unjust sentence. From the contents of Part 3 of Art. 1191 of the Civil Code of Ukraine it is possible to conclude that the state, having compensated the damage caused to this person, has the right of a reverse claim to a jury in case of establishing in its actions the composition of a crime by a conviction which has become legally valid.

However, at present, there is a debatable question as to whether the subject of the crime provided for in art. 375 of the Criminal Code of Ukraine juries (Shcherba, 2014: 140).

In the theory of criminal law, a general and special subject of crime is distinguished. In accordance with Part 1 of Art. 18 of the Criminal Code of Ukraine, the subject of a crime is a physical, convicted person who committed a crime at an age from which, according to the Criminal Code of Ukraine, criminal liability may arise. Part 2 of the same article defines a special subject of a crime as a person who is physically convicted of a person who has committed a criminal offense from the age at which a person can be the subject of a crime.

Disposition of Part 1 of Art. 375 of the Criminal Code of Ukraine clearly defines a judge (judges) as a special subject of the decision of a knowingly unjust sentence.

V. Yednak notes that there is no single point of view as to whether the juror may be the subject of iniquity (in our case during the criminal proceedings) (Unnamed, 2013: 289).

Such scholars as: A. Boyko, A. Galakhov, N. Yemeyev, E. Osipova, A. Kartashova, believe that the subject of a crime envisaged art. 375 of the Criminal Code of Ukraine may be professional judges only.

You can also agree with the opinion of N. Yemeyev that, the jurors, being representatives of the people and getting involved in enforcing the justice, however, are fulfilling not professional, but public duties.

As noted above, jurors do not have special knowledge in the field of law that the judges owns.

At the same time, in section XVIII «Crimes against justice» the legislator distinguishes between a judge, a people's assessor and a jury (Article 377, Article 378, Article 379 of the Criminal Code of Ukraine). At the same time, as in separate articles of this section (including in the disposition of Part 1 of Article 375 of the Criminal Code of Ukraine), it is only a judge (judges) as a special subject of a crime. However, we believe that the jury should be held accountable for its actions in a separate article, since its status is different from the status of a judge. But since the possibility of a jury trial is available only in cases where a person is charged with crimes punishable by life sentence, the punishment for the decision of a knowingly unjust sentence should be less than that of judges, but sufficient for such a crime.

Conclusions and prospects.

The CPC of Ukraine and the Law of Ukraine «On the Judiciary and Status of Judges» are variously different in terms of the legal nature of the jury guarantee, as well as the principles of the responsibility of the jury for the ruling of a knowingly unjust sentence. But the legal mechanism for the implementation of these guarantees in Ukraine has not been yet secured. In accordance with Part 3 of Art. 68 of the Law of Ukraine «On the Judiciary and Status of Judges», all guarantees of independence and immunity of judges, which are established by law at the time when they perform their duties on the administration of justice, apply to the jury, but only a part of such norms may be applied to the jury. Thus, the legal status of the jurors as persons subject to the guarantees provided in the Law of Ukraine «On State Protection of Court Workers and Law Enforcement Bodies» is required by law.

References

1. Virtuk, N.V. (1985). Legal status of the person in the USSR. Moskva: Yurid. lit., 175 (in Russian).
2. Unnamed, V.M. (2013). May be the subject of the decision of knowingly unjust sentence people's assessors and jurors: to the problem statement. The journal of the Kyiv University of Law, 3: 288–291 (in Ukrainian).
3. Nashik, T. (2014). Guarantees of the rights of jurors as a means of ensuring the legality of the court decision. Legal Bulletin, 6: 378–384 (in Ukrainian).
4. On the independence of the judiciary (2007): Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated June 13, 2007, № 8. The official website of the Supreme Court of Ukraine. Available at: <http://www.scourt.gov.ua> (in Ukrainian).
5. On approval of the procedure for payment of remuneration and reimbursement of expenses for travel and hiring of housing, daily allowances for people's assessors and jurors during their duties in court (2002): Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 11, 2002. Official bulletin of Ukraine, 42, 1930 (in Ukrainian).
6. On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine dated June 02, 2016, № 1402-VIII. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (in Ukrainian).
7. Rabinovich, P.M. (1997). Human rights and citizen in the Constitution of Ukraine (to the interpretation of the original constitutional provisions). Kharkiv: Law, 64 (in Ukrainian).
8. Shcherba, V.M. (2014). To the issue of responsibility of the jury. Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: Right. 24(4): 138–141 (in Ukrainian).
9. Law Encyclopedia (1998). Red.: Y.S., Shemshuchenko and others. Kyiv: Ukr. Encyclopedia, 1(A; G), 672 (in Ukrainian).

В.В. Чесак (2019). Гарантії та юридична відповідальність як головні структурні елементи правового статусу присяжних в Україні. Право. Людина. Довкілля. 10(4): 161-166. <https://doi.org/10.31548/law2019.04.019>.

Анотація. У статті розглядаються актуальні питання забезпечення присяжних встановленими чинним законодавством гарантіями прав щодо їх незалежності та недоторканності при здійсненні судочинства, відповідальності, а також проблемним аспектам і впливу на результати діяльності умов їх роботи й оплати за її здійснення.

Ключові слова: суд присяжних, судові рішення, гарантії прав присяжних, незалежність присяжних, недоторканність присяжних, відповідальність присяжних, оплата праці присяжних

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Є.В. ШУЛЬГА, доктор юридичних наук, доцент
кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: evshulga2013@gmail.com

Анотація. Забезпечення енергетичної безпеки сьогодні виступає ключовим фактором розвитку економіки будь-якої держави та забезпечення нормального функціонування сучасного суспільства. В першу чергу це стосується держав-імпортерів енергетичних ресурсів, якими є держави-члени Європейського союзу. Однак, попри статус імпортера енергетичних ресурсів, ЄС вдалося впровадити політику забезпечення енергетичної безпеки та прийнявши ряд нормативно-правових актів, внаслідок чого сьогодні тримати перші щаблі економічного розвитку в світі. У першу чергу енергетичної безпеки вдалося досягти внаслідок запровадження диверсифікації природних ресурсів та спонукання до використання альтернативних джерел енергії. Україні будучи також переважно імпортером енергетичних ресурсів потребує вивчення досвіду Європейського Союзу в питаннях правового забезпечення енергетичної безпеки для впровадження їх у власне правове поле. З огляду на це актуальність вивчення особливостей правового забезпечення енергетичної безпеки ЄС для України не викликає сумніву.

Ключові слова: енергетична безпека, правове забезпечення енергетичної безпеки, міжнародне право енергетичної безпеки, енергетичне право, енергетична безпека ЄС

Актуальність.

Ідея створення ЄС не в останню чергу була обумовлена необхідністю власного забезпечення енергетичними та сировинними ресурсами, внаслідок чого були створені енергетичні об'єднання, що поклали основу

майбутньому Європейському Союзу («Treaty establishing...», 1951).

Попри те, що забезпечення енергетичної безпеки є завданням кожної окремої держави-члена ЄС з огляду на ознаку їх суверенітету (Lipkova, 2011), відбувається переміщення вказаної повістки з локальної до наддержавної

компетенції. Справді, навіть сьогодні за умов об'єднання енергетичних ринків Європи, окремі геополітичні аспекти (зберігання, транзит та заміщення) ускладнюють врегулювання енергетичної безпеки на локальному, державному рівні і виносять її на міждержавний рівень ЄС. Тут слід також зазначити, що правове регулювання енергетичної безпеки ЄС пройшло складний і тернистий шлях від переслідування суто економічного інтересу по відношенню до використання енергетичних ресурсів, так і до більш складного явища енергетичної безпеки. З огляду на те, що Україна лише останній час стала на шлях ринкової економіки в нас є шанс не проходити вказаний шлях, а скористатися історико-правовим досвідом ЄС щодо забезпечення енергетичної безпеки.

Метою статті є дослідження особливостей правового забезпечення енергетичної безпеки в ЄС.

Результати.

Розуміючи енергетичну безпеку як надійність поставок в енергетиці, що спрямовані на забезпечення безперебійного фізичного надходження енергоносіїв на ринок за доступними цінами для всіх споживачів приватного сектору та промисловості («Communication From The Commission...», 2008) ЄС прийняв ряд директив, програм та планів щодо спільного енергетичного ринку. Однак з наукової точки зору вказана дефініція є занадто вузькою, адже розкриває її через призму інтересів імпортерів вуглеводню. Що ж стосується експортерів, очевидно, що для них енергетична безпека буде полягати у забезпеченні стабільного попиту на видобуваючі ресурси і належний

рівень їх ціноутворення. На нашу думку вказані характеристики також необхідно враховувати при визначенні енергетичної безпеки.

Розглядаючи основні джерела правового забезпечення енергетичної безпеки ЄС в ретроспективі слід вказати на важливість прийняття установами Договору про створення Європейського співтовариства з вугілля і сталі (1951 р.) та договору про створення Європейського співтовариства з атомної енергії (1957 р.). Підписання вказаних документів продемонстрували першочерговість енергетичної сфери для Європейських країн та необхідність до забезпечення себе енергетичними ресурсами, що об'єднали кам'яновугільну, залізничну і металургійну промисловість 10 країн Європейського економічного товариства (ЄЕТ) та сприяли розвитку та дослідженню атомної енергетики, створенню спільного ринку ядерного пального, контролю за ядерними виробництвами та розвитку атомних технологій у мирних цілях в рамках єдиних стандартів безпеки.

Проте, вказані акти переважно стосувалися співпраці держав в енергетичній сфері, про енергетичну безпеку в сучасному розумінні мова почала йти з прийняттям Європейської енергетичної хартії (European Energy Charter) (1991 р.) і Договору та Протоколу до неї (1994 р.) («Concluding Document of the Hague Conference...», 2004). Даними документами визначалися такі основні сфери спільних дій держав-членів ЄС з енергетичних питань: розвиток торгівлі енергетичними ресурсами відповідно до основних багатосторонніх угод, таких як (Генеральна угода з тарифів і торгівлі General Agreement on Tariffs and Trade) та пов'язаних з цією угодою

актів, зобов'язання в ядерній сфері; співробітництво в сфері енергетики; енергоефективність та захист природного середовища.

Поза тим, Хартія проголошувала лібералізацію енергетичного ринку, що полягала поступовій комерціалізації енергетичного сектору, (конкуренції на енергетичному ринку, забезпечення доступу до енергоресурсів та їх видобутку на комерційній основі, рівний доступ до технологій розвідки, видобутку та використання енергоресурсів, фінансову підтримку тощо); ліквідації адміністративних перепон на шляху торгівлі енергоресурсами, задля забезпечення вільного доступу як на глобальному, так і на локальних енергетичних ринках (Мережко, 2002).

Згодом співтовариство узгодило прийняття Першого енергетичного пакета, що свого роду активізував напрацювання законодавства щодо забезпечення енергетичної безпеки ЄС. Його основу складали наступні документи: Директива 96/92/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Стосовно спільних правил для внутрішнього ринку електроенергії» від 19 грудня 1996 р. (Directive 96/92/EC) та Директиви 98/30/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про єдині правила для внутрішнього ринку природного газу» від 22 червня 1998 р. (Directive 98/30/EC). Вони закріплювали такі заходи: підвищення прозорості цін на газ та електроенергію; запровадження різних моделей забезпечення доступу третіх осіб до систем транспортування та розподілення; встановлення правил про поступове відкриття ринків; запровадження правил про роз'єднання вертикально інтегрованих підприємств шляхом роздільного ведення бухгалтерських

рахунків по мережевих та виробничих видах діяльності; регламентацію процедури будівництва нових потужностей в електроенергетичному секторі; закріплення зобов'язань щодо забезпечення ефективного регулювання газового та електроенергетичного секторів (Дегтярев, 2012).

Однак, на заваді реалізації Першого енергетичного пакету стала ціла низка судових рішень Європейського суду («Commission of the European Communities...», 1997), внаслідок чого було прийнято нові акти вторинного законодавства щодо забезпечення енергетичної безпеки в межах «Другого енергетичного пакету». Другий пакет включав в себе чотири акти вторинного законодавства та передбачав більше розмаїття правових та інституційних заходів енергетичної політики ЄС щодо спільних правил для внутрішнього ринку природного газу (Директива 2003/55/ЄС) (Directive 2003/55/EC), електроенергії (Директива 2003/54/ЄС) (Directive 2003/54/EC) тощо.

Другий енергетичний пакет створював принципово нове регулятивне середовище для енергетичної сфери ЄС. Зокрема, нововведеннями Другого енергетичного пакета були:

- підсилення захисту прав споживачів;
- спрощення процедури будівництва нових потужностей в енергетичному секторі;
- більш жорсткі вимоги щодо роз'єднання вертикально інтегрованих компаній шляхом запровадження правил юридичного та функціонального роз'єднання;
- встановлення регульованого режиму доступу третіх осіб до транспортної інфраструктури;
- повне юридичне відкриття ринків з 1 червня 2007 р.;

- створення регулюючих органів;
- закріплення механізму компенсаційних виплат операторам систем транспортування щодо транскордонного постачання електроенергії;
- підвищення уваги до питань забезпечення надійності постачання газу та електроенергії (Дегтярев, 2012).

Розвиток зовнішнього напрямку політики енергетичної безпеки ЄС знайшов своє вираження щеу Договорі про заснування Енергетичного Співтовариства від 25 листопада 2005 р. (The Energy Community Treaty, 2006). Активне правове та інституційне будівництво відповідно до цілей та завдань політики енергетичної безпеки ЄС зумовило перетворення кількісних характеристик інтеграційний процесів на якісні характеристики, що виразилося у переході на новий рівень солідарності та інтеграції в сфері енергетики. Нормативно-правове оформлення такого переходу на новий рівень відбулося із підписанням Лісабонського договору до Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) (Договір про функціонування Європейського Союзу, 2010), в якому ст. 194 ДФЄС було запроваджено положення щодо спільної політики ЄС у сфері енергетики. Ця Угода, разом із прийнятими 2009 р. актами Третього енергетичного пакета, складають сучасну правову основу енергетичної політики ЄС та політики ЄС в сфері енергетичної безпеки.

Поступово акцент енергетичної безпеки в праві ЄС став зміщатися в бік відновлюваних джерел. Таким чином було розроблено акти так званого «м'якого права», що мали на меті окреслення проблеми та намітити перспективні шляхи її вирішення на основі розробки спільної стратегії. Такими актами стали Біла та Зелена

книги. Так, у 1997 р. Європейське Співтовариство розробило Білу книгу «Відновлювані джерела енергії: Стратегія і план дій Співтовариства» (Communication from the Commission, 1997). Основним завданням Білої книги було досягнення до 2010 р. мінімального об'єму енергії, що отримується з відновлюваних джерел в 12 %. Це, у свою чергу, мало на меті загальне сприяння збільшенню робочих місць в ЄС, зменшенню залежності від імпорту енергоносіїв та покращенню стану з викидами CO₂.

Європейські країни постійно тримають питання енергетичної безпеки у центрі уваги. У 2005–2006 рр. Європейська комісія розробила «Зелену книгу» з проблем енергетичної безпеки («Green Paper – A European Strategy for Sustainable...», 2006). У ній формулюється завдання суттєвого скорочення використання вуглеводнів, запровадження технологій енергозбереження, розширення географії постачання, вільний ринок енергоресурсів тощо.

Можна зробити висновок, що сучасний стан забезпечення енергетичної безпеки в ЄС не реалізований в повній мірі. Проект Північний потік 2 не дозволяє диверсифікувати постачання енергетичних ресурсів, адже постачальний залишається той самий, і є свого роду монополістом. На нашу думку, для забезпечення демонополізації та диверсифікації постачання енергетичних ресурсів слід відновити роботу над проектом газопроводу «Набукко» з Центральної Азії в ЄС. Однак, з огляду на політико-правові зусилля в ретроспективному аналізі, слід зазначити, що у порівнянні з іншими державами ЄС, на сьогоднішній день досяг максимально можливого результату, який слід брати за основу всім іншим світовим держа-

вам. Відбувається найбільш гармонійне поєднання забезпечення енергетичної безпеки враховуючи екологічні інтереси громадян.

Висновки і перспективи.

Розвиток політики енергетичної безпеки ЄС характеризується дуалізмом її ролі у формуванні самого європейського співтовариства. З одного боку, необхідність розв'язання низки енергетичних проблем була наріжним каменем процесів європейської інтеграції, а, з іншого, формування спільної енергетичної політики стало одним із елементів остаточного оформлення сучасного Європейського Союзу. Шлях правового забезпечення енергетичної безпеки був досить довгим та складним для ЄС, що почався з необхідності забезпечення економічних інтересів в доступній ціні на енергетичні ресурси, що зараз трансформувалося в категорію енергетичної безпеки, що передбачає і екологічну безпеку, забезпечення енергозберігаючих технологій, альтернативних джерел енергії тощо.

Аналіз правового забезпечення політики у сфері енергетичної безпеки ЄС вказує на його поступовий характер та визначення надзвичайно важливих напрямів розвитку, а саме: диверсифікації поставок енергетичних ресурсів, підсилення ролі енергозберігаючих технологій та поширення використання альтернативних джерел енергії.

Список використаних джерел

1. Treaty establishing the European Coal and Steel Community (Paris, 18 April 1951). URL: <http://www.cvce.eu>
2. Lipkova L. a kol. Europska unia. Bratislava: Sprint dva, 2011.
3. Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions. Second Strategic Energy Review An EU Energy Security And Solidarity Action Plan (2008). URL: <http://eur-lex.europa.eu>
4. Concluding Document of the Hague Conference on the European Energy Charter, as signed at The Hague on 17 December 1991. The Energy Charter Treaty and Related Documents. A Legal Framework for International Energy Cooperation. Brussels: Energy Charter Secretariat, 2004. 223 p.
5. Мережко А.А. Транснациональное торговое право (lex mercatoria). Київ: Таксон, 2002. 464 с.
6. Directive 96/92/EC of the European Parliament and of the Council of 19 December 1996 concerning common rules for the internal market in electricity. Official Journal. L 027. 30.01.1997. P. 0020–0029.
7. Directive 98/30/EC of the European Parliament and of the Council of 22 June 1998 concerning common rules for the internal market in natural gas. Official Journal. L 204. 21.07.1998. P. 0001–0012.
8. Дегтярев К.О. Правовое регулирование либерализации рынков газа и электроэнергии в Европейском Союзе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Международное право; европейское право». Москва, 2012. 26 с.
9. Commission of the European Communities, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v French Republic, Ireland. 23.10.1997. CURIA, Case-Law. URL: <http://curia.europa.eu/>
10. Directive 2003/55/EC of the European Parliament and of the Council of 26 June 2003 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 98/30/EC / Official Journal. L 176. 15.7.2003. P. 57–78.
11. Directive 2003/54/EC of the European Parliament and of the Council of 26 June 2003 concerning common rules for the

- internal market in electricity and repealing Directive 96/92/EC – Statements made with regard to decommissioning and waste management activities. Official Journal. L 176. 15.7.2003. P. 37– 56.
12. The Energy Community Treaty. Official Journal. 20.7.2006. L 198 URL: <http://www.energy-community.org>
13. Договір про функціонування Європейського Союзу. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/C83/01). URL: <http://www.minjust.gov.ua/file/23491.PDF>.
14. Communication from the Commission. Energy for The Future: renewable sources of energy. White Paper for a Community Strategy and Action Plan. 26.11.1997. URL: http://ec.europa.eu/energy/library/599fi_en.pdf.
15. Green Paper – A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy {SEC(2006) 317}/ COM (2006) 105 final – Brussels – 8.3.2006. URL: <http://europa.eu/documents>.
5. Merezhko, A.A. (2002). Transnatsionalnoe torhovoie pravo (lex mercatoria) [Transnational trade law (lex mercatoria)]. Kyiv: Taks-on, 464 (in Russian).
6. Directive 96/92/EC of the European Parliament and of the Council of 19 December 1996 concerning common rules for the internal market in electricity. Official Journal (1997). L 027: 0020–0029.
7. Directive 98/30/EC of the European Parliament and of the Council of 22 June 1998 concerning common rules for the internal market in natural gas. Official Journal (1998). L 204: 0001–0012.
8. Dehtiarev, K.O. (2012). Pravovoe rehulyrovanye lyberalizatsyy rynkov haza y elektroenerhiy v Evropeyskom Soiuze [Legal regulation of the liberalization of gas and electricity markets in the European Union]. Moskva, 26 (in Russian).
9. Commission of the European Communities, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v French Republic, Ireland. 23.10.1997. CURIA, Case-Law. Available at: <http://curia.europa.eu/>
10. Directive 2003/55/EC of the European Parliament and of the Council of 26 June 2003 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 98/30/EC. Official Journal (2003). L 176: 57–78.
11. Directive 2003/54/EC of the European Parliament and of the Council of 26 June 2003 concerning common rules for the internal market in electricity and repealing Directive 96/92/EC – Statements made with regard to decommissioning and waste management activities. Official Journal (2003). L 176: 37– 56.
12. The Energy Community Treaty. Official Journal (2006). L 198. Available at: <http://www.energy-community.org>
13. Договір про функціонування Європейського Союзу. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу [Treaty on the

References

1. Treaty establishing the European Coal and Steel Community (Paris, 18 April 1951). Available at: <http://www.cvce.eu>
2. Lipkova, L. a kol. (2011). Europska unia. Bratislava: Sprint dva.
3. Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions. Second Strategic Energy Review An EU Energy Security And Solidarity Action Plan (2008). Available at: <http://eur-lex.europa.eu>
4. Concluding Document of the Hague Conference on the European Energy Charter, as signed at The Hague on 17 December 1991. The Energy Charter Treaty and Related Documents. A Legal Framework for International Energy Cooperation (2004). Brussels: Energy Charter Secretariat, 223.

- Functioning of the European Union. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union] (2010/C83/01). Available at: <http://www.minjust.gov.ua/file/23491.PDF> (in Ukrainian).
14. Communication from the Commission. Energy for The Future: renewable sources of energy. White Paper for a Community Strategy and Action Plan. 26.11.1997. Available at: <http://ec.eu-ropa.eu/energy>.
15. Green Paper – A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy {SEC(2006) 317}/ COM (2006) 105 final. Brussels, 8.3.2006. Available at: <http://europa.eu/documents>.
-

Іє. Шулга (2019). Features of the legal providing for energy security of EU.

Law. Human. Environment, 10(4): 167-173. <https://doi.org/10.31548/law2019.04.020>.

Summary. Ensuring energy security nowadays is a key factor in the development of any state's economy and the impediment to the normal functioning of modern society. First and foremost, it concerns the energy importing countries, which are the Member States of the European Union. However, despite its status as an importer of energy resources, the EU has been able to implement a policy of energy security and by adopting a number of regulations, making it the first pillar of economic development in the world today. In the first place, energy security has been achieved through the introduction of diversification of natural resources and the encouragement to use alternative energy sources. Ukraine, as a predominantly importer of energy resources, needs to learn from the European Union's experience in the field of energy security in order to implement them in its own legal field. In view of this relevance of the study of the features of the EU legal security of energy security for Ukraine is beyond doubt.

Keywords: energy security, legal security of energy security, international energy security law, energy law, EU energy security

СТАН АДАПТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО НОРМ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

С.О. КІДАЛОВ, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства,
Національний університету біоресурсів і природокористування України
E-mail: kidalovs77@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем адаптації національного законодавства до норм права Європейського Союзу, відсутності якісного правового механізму, що і сповільнює процес імплементації.

Екологічний добробут населення залежить від урегульованості поводження з відходами та ролі державних установ по контролю за цією діяльністю. Особлива увага приділена головній цілі – перейняття досвіду країн Європейського Союзу в умовах екологічної кризи, шляхом створення якісного правового механізму і досягнення основного результату – збагачення національного законодавства положеннями європейських норм прав і обов'язків у сфері поводження з відходами.

Директиви Європейського Союзу є модельними для реконструкції національних норм права, і тому адаптацію потрібно робити з урахуванням особливостей правової системи нашої країни, але впроваджувати відповідно до принципів та підходів Європейського Союзу.

Ключові слова: відходи, імплементація, сміттєзвалища, полігон, законодавство Європейського Союзу

Актуальність.

Проблема забруднення навколишнього середовища в Україні у сучасних умовах, набула особливої актуальності, оскільки повторне використання та утилізація відходів знаходиться на низькому як технологічному та правовому рівні. З роками накопичення не контролюваності зі сторони держави та не усвідомлення суспільства реаль-

ності загрози є результатом техногенного навантаження на природне середовище. Для створення країною екологічної захищеності, є наявність двох факторів: екологічна свідомість людей і вплив владних структур. Але для цього потрібно створити нормативно-правову базу, за допомогою якої і людина, і нововладець бачитиме мотивацію: як реальну загрозу покарання, так і заохочення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Нормативно-правове та організаційно-правове забезпечення діяльності у сфері поводження з вторинними ресурсами та побічними продуктами в промисловості досліджує О.О. Альошин; проблеми нормативно-правового забезпечення поводження з відходами в Україні піднімає у своїх наукових працях В.С. Міщенко; основи правового регулювання та управління процесом поводження з твердими побутовими відходами в Україні аналізує Г.С. Білик.

Мета статті полягає у дослідженні проблематики нормативної неврегульованості поводження з відходами та роль державних установ щодо контролю за цією діяльністю. Особлива увага приділена необхідності імплементації національного законодавства до норм права Європейського Союзу.

Результати.

В Україні прийнято значну кількість нормативно-правових актів, зокрема: Закони України: «Про відходи», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення», «Про поводження з радіоактивними відходами», «Про металобрухт», «Про об'єкти підвищеної небезпеки», Наказ Міністерства з питань житлово-комунального господарства України «Про затвердження Правил експлуатації полігонів побутових відходів», Кодекс України «Про надра» тощо. Цей перелік не є вичерпним, оскільки є й інші підзаконні, локальні акти відомчого характеру, які хоч

і існують але дотримання яких не здійснюється.

Також в Україні створено Державне підприємство з питань поводження з відходами як вторинною сировиною – ДП «Укоресурси» («Про затвердження Статуту...», 2002). Однак зазначене підприємство не справляється з покладеними на нього функціями.

Згідно зі ст. 16 Конституції України встановлено необхідність забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (Конституція України, 1996).

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», зокрема, ст. 55 містить зобов'язання для суб'єктів права власності на відходи, які повинні вживати ефективних заходів для зменшення обсягів утворення відходів, а також для їх утилізації, знешкодження або розміщення («Про охорону навколишнього природного середовища», 1991). Законом України «Про відходи» визначено основні базові принципи державної політики щодо відходів, а саме: забезпечення збирання та видалення відходів; сприяння утилізації відходів; зведення до мінімуму утворення відходів; організація контролю за місцями розміщення відходів тощо («Про відходи», 1998). Відповідно до Закону України «Про відходи» та згідно з Державним класифікатором відходів (ДК 005-96 від 29 лютого 1996 р.) і відповідно до інших нормативно-правових актів, існують розгрупування відходів кожен з яких має свій код (Державний класифікатор України, 1996).

Відповідно до наказу Міністерства з питань житлово-комунального господарства України «Про затвердження методичних рекомендацій з прибирання територій об'єктів благоустрою населених пунктів» від 07 липня 2008 р. № 213 в Україні передбачено систему збирання та вивезення твердих і рідких побутових відходів («Методичні рекомендації...», 2008). Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08 листопада 2017 р. № 820-р схвалено Національну стратегію управління відходами в Україні до 2030 р., яка спрямована на необхідність вирішення критичної ситуації, яка склалася з утворенням, накопиченням, зберіганням, переробленням, утилізацією та захороненням відходів і характеризується подальшим розвитком екологічних загроз («Національна стратегія управління...», 2017).

Не дивлячись на існування нормативної бази та наявність спеціалізованої державної установи, нині відходи від харчових продуктів, предметів домашнього вжитку, сміття, опалого листя, макулатури, скла, металу, полімерних матеріалів тощо, становлять екологічну катастрофу для країни і з часом ситуація стає все критичнішою.

Домінуючим способом поводження з побутовими відходами залишається їх вивезення та захоронення на полігонах та сміттєзвалищах. За експертними оцінками більше 99 % функціонуючих полігонів не відповідають європейським вимогам – Директиві Ради № 1999/31/ЄС від 26 квітня 1999 р. «Про захоронення відходів». Як правило, внаслідок недостатнього рівня контролю або відсутності належної системи поводження з побутовими відходами, за офіційними даними, щороку утворюєть-

ся понад 27 тис. несанкціонованих сміттєзвалищ. Неналежним чином проводиться робота з паспортизації, рекультивуації та санації сміттєзвалищ («Національна стратегія управління...», 2017).

Норми європейського законодавства, зокрема: Директива Європейського Парламенту та Ради 2006/12/ЄС від 05 квітня 2006 р. «Про відходи», Директива Європейського парламенту та Ради від 19 листопада 2008 р. «Про відходи та скасування деяких Директив», Директива Ради 91/689 ЄЕС «Про небезпечні відходи»; Директива Ради 94/67/ЄС «Про спалювання небезпечних відходів»; Директива Ради 1999/31/ЄС «Про захоронення відходів», чітко окреслюють головні інструменти використання відходів, наприклад, обов'язок поводитися з відходами так, щоб це не вплинуло негативно на довкілля чи здоров'я людини, заохочення застосовувати ієрархію відходів та, згідно з принципами «оплати забруднювачем», вимога оплати ліквідації відходів власником відходів, попередніми власниками або виробниками продукції, після якої лишилися відходи (Білик, 2009).

Для якісного вирішення проблеми поводження з відходами в Україні прийнято рішення щодо гармонізації системи Українського законодавства в галузі охорони довкілля із законодавством Європейського Союзу. Усі нові проекти законодавчих актів повинні пройти верифікацію Міністерства екології та природних ресурсів України на предмет їхньої сумісності з *acquis communautaire* (термін, який зазвичай використовується до всього законодавства Європейського Союзу, включаючи договори, регламенти та директиви) («Огляд результативності...», 2007).

Так, на основі Директиви Ради 94/67/ЄС «Про спалювання небезпечних відходів» необхідно запровадити спеціальні норми запобігання забруднення довкілля, яке може виникнути під час спалювання небезпечних відходів на сміттєспалювальних підприємствах. Відповідно до Директиви Ради 1999/31/ЄС «Про захоронення відходів» удосконалити існуюче законодавство, беручи до уваги важливість збереження довкілля з урахуванням зменшення ризиків впливу на ґрунт і забруднення підземних водних джерел, посилити моніторинг та контроль за місцями захоронення відходів (Білик, 2009).

Висновки і перспективи.

Національне законодавство необхідно корегувати відповідно до законодавства Європейського Союзу, а також запроваджувати норми права, які б були адаптовані до екологічних норм поводження з відходами держав-учасниць Європейського Союзу. Тобто рекомендованим є необхідність адаптації національного законодавства до основних європейських екологічних директив та запровадження більш високо-санкціонованих норм відповідальності посадовців, яким надані повноваження контролю у цій сфері, встановити систему публічного контролю за порушеннями у сфері поводження з відходами та відповідно санкціоновані заходи впливу на екологічну свідомість населення.

Список використаних джерел

1. Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 08 листопада 2017 р. № 820-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Про затвердження Статуту Державного підприємства з питань поводження з відходами як вторинною сировиною та складу його наглядової ради: постанова Кабінету Міністрів від 17 вересня 2002 р. № 393. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1393-2002-%D0%BF>
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.
4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 січня 1994 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
5. Про відходи: Закон України від 05 березня 1998 р. № 187/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80>
6. Державний класифікатор України. Класифікатор відходів ДК 005-96: наказ Держстандарту України від 29 лютого 1996 р. № 89. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
7. Методичні рекомендації з прибирання території об'єктів благоустрою населених пунктів: наказ Міністерства з питань житлово-комунального господарства України від 07 липня 2008 р. № 213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0213662-08>
8. Альошин О.О. Про нормативно-правове та організаційно-технологічне забезпечення діяльності в сфері поводження з вторинними ресурсами та побічними продуктами в промисловості. Збірка інформаційно-аналітичних матеріалів для органів місцевого самоврядування, міністерств та відомств, що регулюють сферу поводження з відходами, та підприємницьких структур. Відходи виробництва та споживання. Вип. 1. Київ, 2006. С. 128–135.
9. Міщенко В.С. Проблеми нормативно-правового забезпечення поводження з відходами в Україні. Збірка інформаційно-аналітичних матеріалів для органів місцевого самоврядування, міністерств та відомств, що регулюють сферу поводження з відхо-

дами, та підприємницьких структур. Відходи виробництва та споживання. Вип. 1. Київ, 2006. С. 139–142.

10. Білик Г.С. Основи правового регулювання та управління процесом поводження з твердими побутовими відходами в Україні. Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2009. Вип. 37. С. 55–64.
11. Про відходи: Директива Європейського парламенту та ради від 19 листопада 2008 р. Офіційний вісник Європейського союзу. URL: <https://www.google.com/search?q=Директиву+75%2F442%2FЄС.&oq=Директиву+75%2F442%2FЄС.&q=chrome..69i57.1183j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8>
12. Огляд результативності природоохоронної діяльності. Україна. Другий огляд. Європейська економічна комісія. Комітет з екологічної політики. Організація об'єднаних націй. Нью-Йорк і Женева, 2007.

References

1. Natsionalna stratehiia upravlinnia vidkhodamy v Ukraini do 2030 [National Waste Management Strategy in Ukraine until 2030] (2017): rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy 08.11.2017 № 820-р. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
2. Pro zatverdzhennia Statutu Derzhavnoho pidpriemstva z pytan povodzhennia z vidkhodamy yak vtorynnou syrovynou ta skladu yoho nahliadovoi rady [On approval of the Statute of the State Enterprise on Waste Management as Secondary Raw Materials and the composition of its Supervisory Board] (2002): postanova Kabinetu Ministriv 17.09.2002 № 393. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
3. Konstytutsiia Ukrainy 28.06.1996. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Constitution of Ukraine of June 28, 1996 of the Verkhovna Rada of Ukraine] (1996), 30 (in Ukrainian).
4. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha [On Environmental Protection] (1994): Zakon Ukrainy 25.01.1994 № 1264-XII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
5. Pro vidkhody [On waste] (1998): Zakon Ukrainy 05.03.1998 № 187/98-VR. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian).
6. Derzhavnyi klasyfikator Ukrainy. Klasyfikator vidkhodiv DK 005-96 [State Classifier of Ukraine. Waste Classifier DK 005-96] (1996): nakaz Derzhstandartu Ukrainy 29.02.1996 № 89. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
7. Metodychni rekomendatsii z prybyrannia terytorii obektiv blahoustroiu naselenykh punktiv [Methodical recommendations for cleaning the territory of settlements] (2008): nakaz Ministerstva z pytan zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy 07.07.2008 № 213. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0213662-08> (in Ukrainian).
8. Alosyn, O.O. (2006). Pro normatyvno-pravove ta orhanizatsiino-tekhnologichne zabezpechennia diialnosti v sferi povodzhennia z vtorynnymi resursamy ta pobichnymi produktamy v promyslovosti. Zbirka informatsiino-analitychnykh materialiv dlia orhaniv mistsevoho samovriadvannia, ministerstv ta vidomstv, shcho rehuliuut sferu povodzhennia z vidkhodamy, ta pidpriemnytskykh struktur. Vidkhody vyrobnytstva ta spozhyvannia [On the regulatory, organizational and technological support of activities in the field of management of secondary resources and by-products in industry. Collection of information and analytical materials for local governments, ministries and agencies regulating waste management and business structures. Production and consumption wastes]. Kyiv, 1: 128–135 (in Ukrainian).
9. Mishchenko, V.S. (2006). Problemy normatyvno-pravovoho zabezpechennia povodzhennia z vidkhodamy v Ukraini. Zbirka informatsiino-analitychnykh materialiv

- dlia orhaniv mistsevoho samovriaduvania, ministerstv ta vidomstv, shcho rehu-liuiut sferu povodzhennia z vidkhodamy, ta pidpriemnytskykh struktur. Vidkhody vyrobnytstva ta spozhyvannia [Issues of regulatory support for waste management in Ukraine. Collection of information and analytical materials for local governments, ministries and agencies regulating waste management and business structures. Production and consumption wastes]. Kyiv, 1: 139–142 (in Ukrainian).
10. Bilyk, H.S. (2009). Osnovy pravovoho rehuliu-vannia ta upravlinnia protsesom povodzhennia z tverdymy pobutovymy vidkhodamy v Ukraini. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria heohrafichna [Fundamentals of Legal Regulation and Management of the Solid Waste Management Process in Ukraine. Bulletin of the University of Lviv. The series is geographical]. 37: 55–64 (in Ukrainian).
11. Pro vidkhody: Dyrektyva Yevropeiskoho parlamentu ta rady 19.11.2008. Ofitsiinyi visnyk Yevropeiskoho soiuzu [On waste: Directive of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 Official Journal of the European Union] (2008). Available at: <https://www.google.com/search> (in Ukrainian).
12. Ohliad rezultatyvnosti pryrodookhoronnoi diialnosti. Ukraina. Druhyi ohliad. Yevro-peiska ekonomichna komisiia. Komitet z ekolohichnoi polityky. Orhanizatsiia ob'ied-nanykh natsii [Review of environmental performance. Ukraine. The second review. European Economic Commission. Committee on Environmental Policy. United Nations] (2007). Niu-lork i Zheneva (in Ukrainian).

S.O. Kidalov (2019). State of adaptation of national legislation to European Union law in the field of waste management. Law. Human. Environment, 10(4): 174-179.
<https://doi.org/10.31548/law2019.04.021>.

Summary. The article is devoted to the research of problems of adaptation of national legislation to the norms of EU law, lack of quality mechanism, which slows down the process of implementation.

The environmental well-being of the population depends on the regularity of waste management and the role of government agencies in controlling these activities. Particular attention is paid to the overriding objective of learning from the experience of the European Union countries in an environment of crisis, by creating a qualitative mechanism and achieving the main result - to enrich national legislation with the provisions of European norms of waste rights and obligations.

EU directives are model for the reconstruction of national rules of law and therefore adaptation should be made taking into account the specificities of our country's legal system but implemented in accordance with EU principles and approaches.

Keywords: waste, implementation, landfill, landfill, European Union legislation

LEGISLATION OF THE EUROPEAN UNION RELATED TO MUNICIPAL WASTE AND ITS REFLECTION IN THE ASSOCIATION AGREEMENT WITH UKRAINE

J. ZICHA, PhD, senior lecturer
of the Faculty of Management and Economics
of Tomas Bata University
E-mail: zicha@utb.cz

L. GOLOVKO, PhD, associate professor, associate professor
of the Department of International Law and Comparative Law
of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
E-mail: golovko_l@nubip.edu.ua

Summary. Since signing the Association Agreement with the European Union on June 27, 2014, Ukraine has continued process of adaptation of its legislation in the field of waste management to European standards. According to Annex XXX to Chapter 6 of the Association Agreement, Ukraine should implement the following three Directives: Directive 2008/98/EC of the European parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives; Council Directive 1999/31/EC of 26 April 1999 on the landfill of waste and Directive 2006/21/EC of the European parliament and of the Council of 15 March 2006 on the management of waste from extractive industries. The benefits for Ukraine after signing the Association Agreement are unconditional, but more important is to implement its provisions.

Taking part in the joint Ukraine-Czech Republic research and development project «EU Environmental Policy on Solid Domestic Waste Management and its Implementation in Ukraine and the Czech Republic» we have studied EU waste law, its principles and standards. The state of adaptation of Ukrainian legislation to the requirements of the European Union in the field of waste management has been investigated and some gaps in Ukrainian legislation have been found.

Keywords: EU waste policy, EU law, waste management, municipal waste, adaptation of legislation to EU law

Introduction.

Implementation of the EU waste policy in Ukraine demands obligatory coordination of organizational and legal aspects of governance that is crucial for its effective functioning. That

is why it is important to study relevant EU legislation, its principles and standards make analysis of what Ukraine has done in order to adapt national legislation in the field of waste management and determine what else should be done yet.

The purpose of the article is an analysis of EU legislation in the field of waste management and the state of adaptation of Ukrainian legislation in this sphere to requirements of EU law.

As for the methodology of the research, the article was written within the joint Ukraine-Czech Republic R&D project «EU Environmental Policy on Solid Domestic Waste Management and its Implementation in Ukraine and the Czech Republic» which is carried out at the Faculty of Management and Economics of Tomas Bata University and Faculty of Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. The methods of comparative, analytical and logical analysis were used to study EU waste law and compare it with Ukrainian legislation in this sphere.

Results.

EU waste policy occupies an important place within the Union's environmental portfolio and it also has a long lineage, starting from the Commission's 1972 Communication on the EC Programme on Environment, where the focus was on reduction of waste generation and recycling. Since then, waste management has been recognised as a priority area in all EU Environmental Action Programmes. As a result of economic and technological development we are facing different types of waste which require prevention to avoid adverse environmental or human health impacts. Yet, waste should not only be associated with environmental pollution but should be recognized as a valuable resource (Kingston, Heyvaert & Cavoski, 2017: 489–490).

Currently, EU waste law is one of the most extensively and comprehensively

developed part of the environmental acquis that attempts to cover all activities that may generate waste. It tends to be highly technical and requires Member States to invest in developing waste management infrastructure and waste treatment technologies, and also to develop administrative capacities (Kingston, Heyvaert & Cavoski, 2017: 491). We may distinguish several areas covered by the EU waste law. The general framework is provided by directives on waste (Directive 2008/98/EC, 2008) and on the landfill of waste (Council Directive 1999/31/EC, 1999), and by regulations on shipment of waste (Regulation (EC) No 1013/2006, 2006) and on waste statistics (Regulation (EC) No 2150/2002, 2002). Specific rules for waste from consumer goods are set by directives on packaging (European Parliament and Council Directive 94/62/EC, 1994), light-weight plastic bags (Directive (EU) 2015/720, 2015), end-of-life vehicles (Directive 2000/53/EC, 2000), type-approval of motor vehicles (Directive 2005/64/EC, 2005), batteries and accumulators (Directive 2006/66/EC, 2006), or electrical and electronic equipment (Directive 2012/19/EU, 2012). Another set of provisions is focused on waste which is generated within specific activities, such as agriculture (Council Directive 86/278/EEC, 1986), extractive industries (Directive 2006/21/EC, 2006) or ship transportation (Directive 2000/59/EC, 2000). Special attention is paid also to transboundary movement of hazardous waste and its international legal framework set by the Basel Convention (The Basel Convention on the Control, 1999). In the framework of Euratom is also regulated radioactive waste and its shipments (Council Regulation (Euratom) No 1493/93, 1993) and management (Council Directive 2011/70/Euratom, 2011).

This overview is not complete as there are several others sources of EU waste law but it may provide general picture about the main topics.

Waste law has increasingly become a part of wider policy framework for sustainable consumption and production, and so-called circular economy. This has led to an increasing focus on reuse and recovery, but also on design and composition of products so as to minimise waste generation and make the substances that do become waste easier to turn into new products. In 2014 the Commission has presented a strategy called «Towards a circular economy: A zero waste programme for Europe». However, the new Commission withdrew the proposal, and in late 2015 has adopted «The Circular Economy Package», consisting of an action plan called «Closing the loop – An EU action plan for the Circular Economy» and six partly revised proposals for amending waste-related directives (Langlet & Said Mahmoudi, 2016: 284). In March 2019, the Commission adopted a comprehensive report on the implementation of the Circular Economy Action Plan. The report presents the main achievements and sketches out future challenges to shaping our economy and paving the way towards a climate-neutral, circular economy where pressure on natural and freshwater resources as well as ecosystems is minimised (European Commission: Circular Economy).

According to Annex XXX to Chapter 6 of the Association Agreement (Association Agreement between..., 2014), Ukraine undertakes to gradually approximate its legislation to the following EU legislation on waste and resource management within the stipulated timeframes (linked to date of the entry into force of the Agreement):

- a) Directive 2008/98/EC on waste:
 - adoption of national legislation and designation of competent authority/ies; preparation of waste management plans in line with the five-step waste hierarchy and of waste prevention programmes (3 years);
 - establishment of full cost recovery mechanism in accordance with the polluter pays principle and extended producer responsibility principle; establishment of a permitting system for establishments/undertakings carrying out disposal or recovery operations, with specific obligations for the management of hazardous wastes; establishment of a register of waste collection and transport establishments and undertakings (5 years);
- b) Directive 1999/31/EC on the landfill of waste:
 - adoption of national legislation and designation of competent authority/ies; classification of landfill sites; preparation of a national strategy reducing the amount of biodegradable municipal waste going to landfill; establishment of an application and permit system and of waste acceptance procedures; establishment of control and monitoring procedures in the operation phase of landfills and of closure and after-care procedures for landfills to be disaffected; establishment of conditioning plans for existing landfill sites; establishment of a costing mechanism; ensuring the relevant waste is subject to treatment before landfilling (6 years);
- c) Directive 2006/21/EC on the management of waste from extractive industries:
 - adoption of national legislation and designation of competent authority/ies; establishment of a system to ensure that operators draw up waste management plans; establishment of a permit system, of financial guarantees and of an inspection system; establishment

of procedures for the management and monitoring of excavation voids; establishment of closure and after-closure procedures for mining waste facilities; drawing up an inventory of closed mining waste facilities (5 years).

First steps to adapt domestic legislation to EU directives have been made (Ladychenko, Yara, Golovko & Sereidiuk, 2019). On November 8, 2017, the Government approved the National Strategy for Waste Management in Ukraine until 2030. The strategy aims to introduce a systematic approach to waste management at the state and regional levels, reducing the volume of waste generation by increasing the volume of their recycling and reuse. Its implementation will be carried out in three stages: the first at period of 2017–2018, the second at period of 2019–2023, the third during years 2024–2030. Implementation of the Strategy is expected to facilitate the implementation of a waste management system on an innovative basis, the development of the relevant legislation, improvement of the state of the environment, as well as sanitary and epidemiological well-being of the population. It is also planned to attract investments in the field of waste management, and thus the creation of modern infrastructure, introduction of the latest technologies, reduction of burial of waste at the landfills, etc. In particular, the Strategy foresees the creation of 800 new facilities for the recycling of recycled materials, utilization and composting of biowaste by 2030, reduction of the total amount of household waste disposal from 95 % to 30 %, minimization of the total amount of buried waste from 50 % to 35 % by 2030, and as well as the creation of a network of 50 regional landfills, meeting the requirements of the Directive 1999/31/EC on

the landfill of waste. In the Strategy, it is also foreseen that an information system will operate to ensure the monitoring and control of waste management, which will include information on the nomenclature and the amount of waste that is generated, processed, recycled and disposed of. Business entities that provide such services will also be registered. An important instrument of control will be the creation of the National Register of Waste Sources, capacities in the field of their treatment and reporting system by business entities (Order of the Government..., 2017).

On January 1, 2018, the amendment to the Law of Ukraine «On Waste», which prohibits the disposal of unprocessed waste, came into force. According to the changes, bodies of local self-government are prohibited to bury unprocessed household waste at landfills, cities and villages should ensure sorting of garbage by types for recycling and disposal. In addition, the law provides that when local governments or local state administrations choose a sanitation scheme, preference should be given to proposals that provide for a greater degree of recycling or disposal of household waste. Thermal treatment of household waste is allowed only at specially designated enterprises or objects for this purpose. The incineration of household waste is allowed only for energy purposes in order to produce thermal and / or electrical energy. It is prohibited to design, construct and operate landfills for domestic waste without equipping groundwater protection systems and neutralizing biogas. These changes to the legislation in Ukraine were extremely necessary. However, the disadvantage is that the requirements of the new legislation are not being implemented in practice («On Waste», 1998).

At the same time, having analyzed the current legislation of Ukraine, we cannot observe significant progress in the sphere of waste management and household waste management in particular (Ladychenko & Golovko, 2017; Ladychenko, Yara, Uliutina & Golovko, 2019). First of all, it is necessary to adopt legislation that reflects the principles and basic requirements for waste management contained in the Waste Framework Directive or amend the existing legislation (Yara, Uliutina, Golovko & Andrushchenko, 2018; Ladychenko & Golovko, 2018). So far, no changes and additions have been made to the Law of Ukraine «On Waste» of March 5, 1998, which would expand and bring the law in line with terminology of the Directive 2008/98/EC on waste and which would establish rules on division of waste into three categories (hazardous, safe and inert), establish lists of operations for waste disposal and reflect other important provisions contained in the EU directive. No changes were made also to the Tax Code of Ukraine in the part of the environmental tax on waste disposal. So, despite the work which has been done so far, there is still no real adaptation of Ukrainian legislation to EU legislation in the field of waste management.

Discussion.

It is obvious that the Association Agreement covers only part of the EU waste legislation. However, due to the complexity of waste management, even this part may become a real challenge for proper transposition and implementation.

In Ukraine, the following problems in the sphere of handling domestic waste could be singled out: about half of landfills for solid wastes do not meet sanitary standards; the lack of a sufficient

number of incineration plants; absence of obligatory sorting of household waste by the population; sanctions against persons who create spontaneous landfills are ineffective (significant number of unauthorized dumps are generated each year); insufficient stimulation of enterprises using secondary raw materials, low level of culture of the population in relation to the use of domestic waste, etc.

The way out of this situation is possible provided the joint work of the legislative and executive branches of power in Ukraine with a view to full and timely fulfillment of the obligations undertaken by Ukraine by signing the Association Agreement between Ukraine and the EU and the annexes to this Agreement. It is also necessary to create proper conditions for the operation of recycling waste materials business.

References

1. Kingston, S., Heyvaert, V. & Cavoski, A. (2017). *European Environmental Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 489–490.
2. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 On waste and repealing certain Directives. OJ L 312, 22.11.2008, 3–30.
3. Council Directive 1999/31/EC of 26 April 1999 On the landfill of waste. OJ L 182, 16.7.1999, 1–19.
4. Regulation (EC) No 1013/2006 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2006 on shipments of waste. OJ L 190, 12.7.2006, 1–98.
5. Regulation (EC) No 2150/2002 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2002 on waste statistics. OJ L 332, 9.12.2002, 1–36.
6. European Parliament and Council Directive 94/62/EC of 20 December 1994 on packaging and packaging waste. OJ L 365, 31.12.1994, 10–23.

7. Directive (EU) 2015/720 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2015 amending Directive 94/62/EC as regards reducing the consumption of lightweight plastic carrier bags. OJ L 115, 6.5.2015, 11–15.
8. Directive 2000/53/EC of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on end-of life vehicles. OJ L 269, 21.10.2000, 34–43.
9. Directive 2005/64/EC of the European Parliament and of the Council of 26 October 2005 on the type-approval of motor vehicles with regard to their reusability, recyclability and recoverability and amending Council Directive 70/156/EEC. OJ L 310, 25.11.2005, 10–27.
10. Directive 2006/66/EC of the European Parliament and of the Council of 6 September 2006 on batteries and accumulators and waste batteries and accumulators. OJ L 266, 26.9.2006, 1–14.
11. Directive 2012/19/EU of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on waste electrical and electronic equipment. OJ L 197, 24.7.2012, 38–71.
12. Council Directive 86/278/EEC of 12 June 1986 on the protection of the environment, and in particular of the soil, when sewage sludge is used in agriculture. OJ L 181, 4.7.1986, 6–12.
13. Directive 2006/21/EC of the European Parliament and of the Council of 15 March 2006 on the management of waste from extractive industries. OJ L 102, 11.4.2006, 15–34.
14. Directive 2000/59/EC of the European Parliament and of the Council of 27 November 2000 on port reception facilities for ship-generated waste and cargo residues. OJ L 332, 28.12.2000, 81–90.
15. The Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal (1999). Council Decision 93/98/EEC of 1 February 1993 on the conclusion, on behalf of the Community, of the Convention on the control of transboundary movements of hazardous wastes and their disposal (Basel Convention). OJ L 39, 16.2.1993, 1–2.
16. Council Regulation (Euratom) No 1493/93 of 8 June 1993 on shipments of radioactive substances between Member States. OJ L 148, 19.6.1993, 1–7. Council Directive 2006/117/Euratom of 20 November 2006 on the supervision and control of shipments of radioactive waste and spent fuel. OJ L 337, 5.12.2006, 21–32.
17. Council Directive 2011/70/Euratom of 19 July 2011 establishing a Community framework for the responsible and safe management of spent fuel and radioactive waste. OJ L 199, 2.8.2011, 48–56.
18. Langlet, D. & Said Mahmoudi (2016). EU Environmental Law and Policy. 1st ed. Oxford University Press, 284.
19. European Commission: Circular Economy. Available at: http://ec.europa.eu/environment/circular-economy/index_en.htm.
20. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. OJ L 161, 29.5.2014, 3–2137.
21. Ladychenko, V., Yara, O., Golovko, L. & Sereidiuk V. (2019). Groundwater Management in Ukraine and the EU. European Journal of Sustainable Development. 8(1): 31–39.
22. Order of the Government of November 8, 2017 No. 820-p On Approval of the National Strategy for Waste Management in Ukraine until 2030. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250431699>.
23. On Waste (1998): Law of Ukraine. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 36–37: 242.
24. Ladychenko, V. & Golovko, L. (2017). Implementation of European Environmental Policy in Ukraine: Problems and Prospects. European Journal of Sustainable Development, 6 (3): 333–339.
25. Ladychenko, V., Yara, O., Uliutina, O. & Golovko, L. (2019). Environmental Liability in Ukraine and the EU. European Journal of Sustainable Development, 8 (2): 261–267.

26. Yara, O., Uliutina, O., Golovko, L. & Andrushchenko, L. (2018). The EU Water Framework Directive: Challenges and Prospects for Implementation in Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*, 7 (2): 175–182.
27. Ladychenko, V. & Golovko, L. (2018). The Right of Access to Environmental Information in Ukraine and the EU European Journal of Sustainable Development, 7 (3): 455–459.

Іржі Зіха & Л.О. Головко (2019). Законодавство Європейського Союзу про комунальні відходи та його відображення в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС. *Право. Людина. Довкілля*. 10(4): 180-186.
<https://doi.org/10.31548/law2019.04.022>.

Анотація. Підписавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом 27 червня 2014 р. Україна продовжила процес адаптації вітчизняного законодавства у сфері поводження з відходами до європейських стандартів. Згідно з додатком XXX до глави 6 Угоди про асоціацію, Україна повинна виконувати наступні три директиви: Директива 2008/98 / ЄС Європейського парламенту та Ради від 19 листопада 2008 року про відходи та скасування деяких директив; Директива Ради 1999 / 31ЕС від 26 квітня 1999 року про захоронення відходів та Директива 2006/21 / ЄС Європейського парламенту та Ради від 15 березня 2006 року про управління відходами видобувних підприємств. Переваги для України після підписання Угоди про асоціацію є безумовними, але важливішим є виконання її положень.

Беручи участь у спільному українсько-чеському науково-дослідному проєкті «Екологічна Політика ЄС у сфері поводження з твердими побутовими відходами та її імплементація в Україні та Чехії», ми дослідили законодавство ЄС у сфері поводження з відходами, його принципи та стандарти. Досліджено стан адаптації українського законодавства до вимог Європейського Союзу у сфері поводження з відходами. Виявлено деякі прогалини в українському законодавстві.

Ключові слова: політика ЄС у сфері поводження з відходами, право ЄС, поводження з відходами, комунальні відходи, адаптація законодавства до законодавства ЄС

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВА ІСТОРІЯ ФОРМУЄ ЮРИСТА-ФАХІВЦЯ

В.О. КАЧУР, кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: kachur_v@nubip.edu.ua

Формування юриста-фахівця є першочерговим завданням, яке стоїть перед правничою освітою. Сучасні інформаційні технології відкрили перед студентом широкий простір для пошуку у просторах Інтернету не лише необхідної навчальної інформації, а й доступ до першоджерел, праць класиків історії держави і права та іншої довідкової літератури. Тому перед викладачем сьогодні стоїть непросте завдання навчити юних колег орієнтуватися у цьому потоці інформації та виокремлювати у ньому раціональне зерно. А допоможе йому у цьому навчальний посібник, матеріал якого буде не лише переосмислювати положення, що були сформульовані попередниками під впливом тогочасної ідеології, а й буде враховувати особливості студента, який зростає у світі цифрових технологій і прагне чіткості та лаконічності. Саме цього і прагнула досягти Людмила Протосавицька при

створенні свого навчального видання «Історія держави і права України: навчальний посібник у схемах».

Пропонований навчальний посібник охоплює широке коло програмних питань, що досліджують становлення та розвиток держави і права на українських теренах. Спираючись на широку бібліографію використаних джерел та літератури, на аналіз творів вітчизняних мислителів, вчених-істориків та вчених-правників, автор здійснила спробу простежити процес становлення та розвитку української держави та права у руслі проблемно-хронологічного підходу від середини I тис. до н. е. і до початку XXI сторіччя. При цьому вона відійшла від традиційної описово-проблемної подачі матеріалу і запропонувала його своєму читачеві у вигляді схем.

У першій темі автор традиційно зупинилася на аналізі історії держави і права як науки і навчальної дисциплі-

* Протосавицька Л.С. Історія держави і права України: навчальний посібник у схемах. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2019. 360 с.

ни, розкрила її мету і завдання, об'єкт, предмет і методи. Не пройшла остронь періодизації та аналізу історичних джерел. І вже починаючи з другої теми, крок за кроком, тема за темою Людмила Протосавіцька проводить свого читача через основні віхи вітчизняної державно-правової історії. Перед ним пронесуться рабовласницькі держави на території Північного Причорномор'я і Приазов'я, процеси формування державності у слов'янських племен, утворення та державно-правова система Київської Русі, особливості суспільно-політичного та правового устрою українських земель у складі Литовської та Польської держав, окреслюються основні чинники, що вплинули на державотворчий процес в Україні в добу Козацтва, характеризуються головні тогочасні програмні документи, аналізується суспільний та державний устрій українських земель, які перебували в складі Австрійської, Австро-Угорської та Російської імперій наприкінці XVIII – початку XX ст., досліджуються особливості держави і права в Україні в XX ст., зокрема періоди першої та другої УНР, Української гетьманської держави Павла Скоропадського, радянський період, здобуття Україною незалежності у 1991 р. та головні віхи національної державності на сучасному етапі державотворення.

Кожна із 22 тем має усталену структуру: план теми, її виклад у вигляді схем та таблиць, питання для самоконтролю. Саме така форма подачі матеріалу якнайкраще забезпечує успішне поєднання його науковості та доступності. А чітка логічна та хронологічна система надає йому неабиякої переконливості. Водночас, автор не нав'язує студентам (чи взагалі читачам) стандартних, втертих оцінок,

схем, дає їм можливість проявити своє власне бачення явищ і подій, оцінити їх та зробити власні висновки.

Звертає на себе увагу значний ілюстративний матеріал, який супроводжує теми. Це і карти, гравюри, малюнки, світлини тощо, які наочно засвідчують особливості суспільного та державно-правового устрою на українських землях. Це є гарним матеріалом для формування зорової пам'яті читача, яка, як відомо, сприяє кращому засвоєнню навчальної інформації.

Пропонована праця містить також значну кількість авторських ремарок, в яких міститься стисла характеристика тих чи інших державно-правових явищ чи процесів.

При викладені тем автор спирається на значний масив використаної літератури. Це і джерельна та нормативно-правова база, і спеціальна література, яка охоплює праці історичного, політичного, юридичного та соціального характеру, що дозволили відтворити цілісну картину державно-правового розвитку України. У кінці книги додано узагальнений список рекомендованої літератури, який допоможе студентові додатково з'ясувати загальні та специфічні закономірності розвитку держави і права України.

Для зручності запропоновано хронологічний покажчик головних подій в історії держави і права України і, що найголовніше, відпрацьований словник головних термінів.

Навчальне видання Людмили Протосавіцької «Історія держави і права України: навчальний посібник у схемах» написане кваліфіковано в межах робочої навчальної програми на належному науковому та методологічному рівні. Загалом воно покликане зацікавити студентів, спонукати їх до вивчення вітчизняної історії

держави і права, допомогти їм швидко і глибоко засвоїти навчальний матеріал за допомогою логічного мислення, а також сприяє патріотичному вихованню студентської молоді.

Рецензований навчальний посібник підготувала досвідчений викладач-науковець із багаторічним педа-

гогічним досвідом. Ця праця стане в нагоді не лише студентам вищих закладів освіти, які здобувають фах юриста, а й аспірантам, здобувачам, викладачам, широкому колу фахівців у сфері історії держави і права та усім, хто цікавиться історією держави і права своєї Вітчизни.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

До редакції Науково-практичного журналу «Право. Людина. Довкілля» («Law. Human. Environment») статті подаються через систему OJS (<http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Pravo>). Авторами надсилається електронний пакет документів: відомості про авторів (Vidomosti_Ivanenko.doc); наукова стаття (Paper_Ivanenko.doc); розширена анотація статті англійською мовою обсягом до 1 сторінки тексту (Abstract_Ivanenko.doc); відгук наукового керівника (для студентів і аспірантів).

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВОЇ СТАТТІ

До розгляду приймаються наукові статті обсягом 8–15 сторінок тексту, формат паперу – А4, орієнтація – книжкова, поля з усіх сторін – 20 мм, міжрядковий інтервал – 1,5, кегль шрифту – 14, гарнітура – Times New Roman, абзац – 1 см.

Структура наукової статті:

рядок 1 – УДК (вирівнювання по лівому краю, шрифт – напівжирний);

рядок 2 – назва наукової статті (вирівнювання по центру, шрифт – напівжирний, великі літери);

рядок 3 – ініціали та прізвище автора (вирівнювання по центру, шрифт – напівжирний, великі літери); науковий ступінь і вчене звання, посада, місце роботи (вирівнювання по центру, шрифт – напівжирний курсив), кожен співавтор з нового рядка; студенти і аспіранти додатково вказують наукового керівника;

рядок 4 – електронна адреса автора;

рядок 5 – анотація (кегль шрифту – 14, курсив, міжрядковий інтервал – 1). Обсяг анотації повинен бути не менше 150 слів;

рядок 6 – ключові слова (кегль шрифту – 14, курсив, міжрядковий інтервал – 1);

рядок 7 – текст наукової статті із зазначенням наступних елементів:

Актуальність, де висвітлюється важливість дослідження, існуючі проблеми та напрями їх вирішення у контексті поставлених наукових завдань; вказуються невирішені частини проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, де подається короткий аналіз результатів досліджень науковців з тематики наукової статті.

Мета дослідження, де вказуються мета і завдання наукового дослідження.

Результати дослідження, де висвітлюються основні отримані результати дослідження, подані у науковій статті.

Висновки і перспективи, де подаються конкретні висновки за результатами дослідження та перспективи подальших розробок.

У кінці наукової статті подається **Список використаних джерел** у порядку згадування або в алфавітному порядку (кегль шрифту – 14, міжрядковий інтервал – 1). Список використаних джерел оформляється за міждержавним стандартом **ДСТУ 8302:2015**.

Після цього подається список використаних джерел англійською мовою (**References**), який формується за **міжнародним стандартом АРА** (використовуватиметься під час розташування рукописів у зарубіжних базах). Для полегшення під час оформлення джерел за цим стандартом рекомендуємо користуватись посиланням <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php>. Транслітерацію українських символів необхідно здійснювати у відповідності з Постановою КМУ від 27 січня 2010 р. № 55, а російських – згідно із системою BGN/PCGN.

рядок 8 – тема, ініціали і прізвище авторів, анотація та ключові слова, які надаються англійською мовою.